

Eropuit!

Eropuit!

Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis

Desirée Verbeek
Jos de Haan

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011
SCP-publicatie 2011-16
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland
Omslagontwerp: Bureau Stijl zorg, Utrecht
Omslagillustratie: © B. Houweling/Nationale Beeldbank

ISBN 978 90 377 0547 8

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
Telefoon (070) 340 70 00
Fax (070) 340 70 44
Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Nederland eropuit	15
1.1 Minder vrije tijd, even vaak eropuit	15
1.2 Het tijdsbudget conceptueel bekeken	17
1.3 Maatschappelijke betekenis van de vrijetijdsbesteding	20
Noten	22
2 Verschillen in de vrijetijdsbesteding buitenshuis	23
2.1 De participatiemaatschappij	23
2.2 Iedereen even vrij?	24
2.3 Tijd besteed aan set van vrijetijdsactiviteiten	28
2.4 Doet iedereen mee?	30
2.5 Vrijetijdsrepertoires	34
2.6 Conclusie	40
Noten	41
3 Sociaal contact in de uithuizige vrijetijdsbesteding	43
3.1 Minder bij elkaar op visite, minder sociaal contact?	43
3.2 Gevolgen van sociaal contact	44
3.3 Alleen of samen met anderen op pad?	45
3.4 Met wie op pad?	49
3.5 Conclusie en discussie	53
Noot	54
4 Mobiliteit en ruimte voor de vrije tijd	55
4.1 Vrijetijds mobiliteit en ruimtelijke kwaliteit: twee kanten van dezelfde medaille	55
4.2 Belang van mobiliteit en ruimtelijke kwaliteit	56
4.3 Vrijetijds mobiliteit in kaart gebracht	57
4.4 Vervoermiddelkeuze in de vrije tijd	62
4.5 Conclusie en discussie	66
Noten	68
5 Waarom gaan sommigen er vaker op uit dan anderen?	70
5.1 Activiteit en passiviteit in de vrije tijd	70
5.2 Vrije tijd en vrijetijdsfrequentie: vier groepen	71
5.3 Wie zijn de vier groepen?	72

5.4	Waarom verschillen de vier groepen van elkaar?	76
5.5	Wanneer hebben de groepen vrije tijd?	79
5.6	Hoe beleven de groepen hun vrije tijd?	82
5.7	Conclusie en discussie	83
	Noten	85
6	Samenvatting en implicaties voor beleid en onderzoek	86
6.1	Samenvatting	86
6.2	Gevolgen van de vrijetijdsbesteding	87
6.2.1	De rol van de overheid in het domein van de vrije tijd	88
6.2.2	Maatschappelijke en individuele gevolgen van de vrijetijdsbesteding	89
6.2.3	Maatschappelijke ontwikkelingen en hun gevolgen voor de vrijetijdsbesteding	91
6.2.4	Gezamenlijk vrijetijdsbeleid en onderzoek	94
	Noot	95
	Summary	96
	Bijlagen bij de hoofdstukken (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
	Literatuur	101
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	107

Voorwoord

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) publiceert regelmatig rapporten over sportdeelname, het bezoek aan culturele instellingen, de kunstbeoefening in de vrije tijd en het mediagebruik van de Nederlandse bevolking. Andere vormen van vrijetijdsbesteding zoals openluchtrecreatie, bezoek aan attractieparken en funshoppen blijven echter veelal buiten beschouwing. In dit rapport wordt verslag gedaan van een onderzoek naar het brede repertoire van recreatieve activiteiten van Nederlanders.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw stond het begrip recreatie gelijk aan het verblijf in de groene omgeving. Tegenwoordig kennen we er een bredere betekenis aan toe. Weliswaar wordt recreatie nog steeds primair geassocieerd met wandelen, fietsen, zwemmen en sporten, maar het roept ook associaties op met bezoek aan pretpark, bioscoop en museum. Om tot een heldere afbakening te komen is er voor gekozen om in dit rapport het begrip ‘uithuizige vrijetijdsbesteding’ te gebruiken.

Om de uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders te beschrijven is gebruikgemaakt van het Tijdbestedingonderzoek (TBO) dat sinds 1975 in kaart brengt hoe Nederlanders hun tijd besteden. Deze informatie is aangevuld met gegevens over de vrijetijdsbesteding uit het Continu vrijetijdsonderzoek (CVTO), en over de manier waarop mensen hun vrije tijd beleven.

De afgelopen dertig jaar hebben mensen gemiddeld ruim drie uur per week minder vrije tijd gekregen, maar bleef het aantal uren vrije tijd dat mensen buitenshuis doorbrachten gelijk. Desondanks zijn er tussen bepaalde groepen mensen grote verschillen in het aantal ondernomen vrijetijdsactiviteiten. Dit rapport geeft antwoord op de vraag welke factoren daarop van invloed zijn. Tevens verschaft het, met het oog op interesse in de mate waarin mensen in de vrije tijd sociale contacten hebben, inzicht in de grootte en samenstelling van het gezelschap waarmee men eropuit gaat. Vanuit milieuperspectief wordt in kaart gebracht wat de mobiliteit is die met de vrijetijdsbesteding gepaard gaat. Het rapport plaatst de gegevens over de uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders in een bredere context van maatschappelijke vraagstukken zoals ongelijkheid, sociale cohesie en de zorg voor het milieu. Bestudering van zulke vraagstukken is niet goed mogelijk door naar afzonderlijke vormen van vrijetijdsbesteding te kijken. Met het brede perspectief op de uithuizige vrijetijdsbesteding die we in dit rapport hanteren, beogen we tevens een bijdrage te leveren aan de discussie over een vrijetijdsbeleid dat meer samenhang vertoont.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Eropuit!

Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis

Sinds 1975 is de omvang van de vrije tijd met gemiddeld ruim drie uur per week gekrompen, maar veranderde het aantal uren vrije tijd dat mensen buitenshuis doorbrengen niet. Nederlanders brengen tegenwoordig dus een groter deel van hun vrije tijd buitenshuis door. Deze ‘uithuizige vrijetijdsbesteding’ definiëren we als volgt: het deel van de vrije tijd dat buiten de eigen woning wordt doorgebracht voor ontspanning en/of vermaak, zonder overnachting. Dit kunnen zowel reguliere als incidentele vrijetijdsactiviteiten zijn.

Dit rapport beoogt het onderzoek naar die uithuizige vrijetijdsbesteding te verbreden en te verdiepen. Verbreding wordt gecreëerd door verschillende vormen van vrijetijdsbesteding, zoals openlucht recreatie, cultuurdeelname, sport, winkelen en het bezoek aan attracties, bezienswaardigheden of evenementen in samenhang te bestuderen in plaats van deze het onderwerp van afzonderlijke studies te laten zijn. Verdieping wordt geboden door de (ontwikkeling van de) uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders te plaatsen in de context van maatschappelijke vraagstukken als sociale ongelijkheid, sociale contacten in de vrije tijd, vrijetijds mobiliteit en tijdsdruk.

Verschillen in de uithuizige vrijetijdsbesteding

Nederlanders verschillen sterk in de omvang van de vrije tijd die zij hebben en in de wensen en mogelijkheden om die tijd buitenshuis door te brengen. Mensen in de leeftijd van 20-49 jaar, werkenden en ouders met thuiswonende kinderen – voor een groot deel overlappen deze groepen elkaar – beschikken over relatief weinig vrije tijd. Ouders met thuiswonende kinderen besteden bovendien een kleiner deel van hun (schaarse hoeveelheid) vrije tijd buitenshuis dan mensen zonder kinderen. De 20-34-jarigen daarentegen besteden veel van hun beperkte hoeveelheid vrije tijd buiten de deur. Zij zijn inmiddels de meest uithuizige groep van de totale bevolking.

Het overgrote deel van de Nederlanders (90%) onderneemt minimaal eenmaal per week een vrijetijdsactiviteit buitenshuis. Onder de jongste en oudste Nederlanders (de 0-5-jarigen en de 75-plussers) ligt dit percentage lager, rond de 80%. In deze leeftijdsgroepen brengt een op de vijf dus niet wekelijks vrije tijd buitenshuis door. In de drukke levensfase – mensen in de leeftijd van 25 tot 54 jaar die werk- en zorgtaken combineren – ligt de wekelijkse vrijetijdsparticipatie op gemiddeld niveau, al onderneemt men wel minder activiteiten. Deze taakcombineerders gaan er ongeveer vijf keer per week opuit, terwijl kinderen (6-12 jaar) en de net gepensioneerden (65-74 jaar) dat circa zeven keer per week doen.

De voorkeur voor het soort vrijetijdsactiviteiten verschuift gedurende de levensloop. Ouders met jonge kinderen sporten minder vaak en gaan minder vaak uit dan volwassenen (tot 35 jaar) zonder kinderen. In plaats daarvan ondernemen zij meer

wandel- en fietstochten en bezoeken vaker de kinderboerderij en de speeltuin. Met het ouder worden van de kinderen, vertoont het vrijetijdsrepertoire weer meer gelijkenis met dat van voor de komst van kinderen, behalve wat het uitgaansleven betreft. Vergelijken we de vrijetijdsrepertoires van mensen die bijna, net, of al wat langer gepensioneerd zijn, dan zien we bijna geen verschillen. Senioren laten een duidelijke voorkeur zien voor recreatieve activiteiten in de natuur. Wel blijven de huidige ouderen vergeleken met eerdere generaties tot op een hogere leeftijd actief in de vrije tijd.

De meeste Nederlanders zijn tevreden over de balans tussen de vrije tijd die zij thuis en die zij buitenshuis besteden. Een derde van de Nederlanders is hier echter ontevreden over. Zij willen vaker de deur uit, maar komen daar niet aan toe door gezondheidsproblemen, door een beperkt sociaal netwerk of doordat de jonge kinderen hen 'aan huis binden'.

Sociaal contact in de uithuizige vrijetijdsbesteding

In vergelijking met 1975 komen Nederlanders tegenwoordig minder bij elkaar over de vloer. Mogelijk compenseert de gezamenlijke vrijetijdsbesteding voor deze ontwikkeling, al wijst onderzoek in de periode 2004-2008 niet in deze richting. In die jaren nam de frequentie waarmee men met vrienden op pad ging juist iets af. Dit hoeft nog niet te betekenen dat het direct contact buiten de huiselijke kring afneemt. Ook op de werkvloer of binnen schooltijd onderhouden werkenden respectievelijk scholieren sociale contacten. Toch is er wel enige reden om vragen te stellen over het behoud van sociale cohesie in de Nederlandse samenleving als de trend naar terugtrekking in de huiselijke levenssfeer doorzet. Aan het belang van die vraag doet de opkomst van de sociale media geen afbreuk.

Nederlanders ondernemen het merendeel van de uithuizige vrijetijdsactiviteiten nog altijd in gezelschap van anderen. Veelal gaat het hierbij om het gezelschap van leden uit het eigen huishouden. Met wie men de vrije tijd doorbrengt hangt onder meer af van de activiteiten. Bij sommige vormen van vrijetijdsbesteding ligt het meer voor de hand om alleen te gaan. Een voorbeeld hiervan is het bezoek aan wellnesscentra, waar men even tijd voor zichzelf kan nemen en ontspannen. Bij andere activiteiten, zoals uitgaan en het bezoeken van attracties, staat nog steeds het gezelschap van anderen voorop. Uitgaan gebeurt veelal met vrienden, terwijl bij attractiebezoek de partner, kinderen en andere familieleden favoriet zijn. Winkelen en een fiets- of wandeltocht maken doet men graag met de partner, al gaat men ook regelmatig alleen.

In de verschillende levensfasen bestaan ook verschillende voorkeuren en restricties voor het gezelschap. Alleenstaanden en jongeren in de leeftijd van 13-24 jaar gaan er voornamelijk met vrienden, kennissen, of klas- of studiegenoten op uit. Mensen met een partner en/of met jonge kinderen gaan juist in gezinsverband op pad, eventueel met andere familieleden erbij. Deze gerichtheid op het eigen gezin is in de afgelopen jaren sterker geworden.

Hoewel de meeste Nederlanders (58%) tevreden zijn met de verhouding waarmee zij vrijetijdsactiviteiten in hun eentje of samen met anderen ondernemen, is een vrij grote groep juist ontevreden. Verreweg de meesten hiervan willen een groter deel

van hun activiteiten samen met anderen doen (37% van de Nederlandse bevolking). De belangrijkste belemmering vormen de volle agenda's van zichzelf en anderen, waardoor het lastig is een afspraak te maken. Voor sommige ouderen beperkt de omvang van hun sociale netwerk de mate waarin zij er met anderen opuit gaan. Een kleine groep mensen zou liever meer activiteiten alleen ondernemen (5%), met name om geen rekening met anderen te hoeven houden, tijd voor zichzelf te hebben en iets zonder de kinderen te kunnen doen.

Vrijetijdsmobiliteit

Een groeiende bevolking en een veelheid aan vrijetijdsactiviteiten leiden ertoe dat er knelpunten in de vrije tijd ontstaan. Filevorming is een van de meest zichtbare gevolgen. Alhoewel het grootste deel van de vrijetijdsbesteding geconcentreerd is in de eigen regio, wordt voor 7% van de activiteiten een afstand van meer dan 50 kilometer afgelegd (enkele reis), bijvoorbeeld voor het bezoek aan een concert, dierentuin of museum. Voor dit type incidentele vrijetijdsactiviteiten zal men naar verwachting steeds meer bereid zijn om verder te reizen, zelfs naar buitenlandse bestemmingen. Omdat de bijzondere incidentele uitstapjes slechts een klein aandeel van het gehele uithuizige vrijetijdsrepertoire vormen, vertaalt deze ontwikkeling zich niet in een grotere gemiddelde afstand voor vrijetijdsactiviteiten. Voor het ondernemen van vrijetijdsactiviteiten buitenshuis zijn in 2008-2009 gemiddeld iets kortere afstanden afgelegd dan in 2004-2005.

De vrije tijd brengt men in de meeste gevallen binnen de eigen regio door. Voor bijna driekwart van de uithuizige vrijetijdsactiviteiten reist men maximaal tien kilometer (enkele reis). Met name voor activiteiten in het verenigingsleven, voor hobby's of cursussen, en voor sportieve activiteiten legt men kortere afstanden af.

De reisafstand in de vrije tijd verschilt voor mannen en vrouwen. Vrouwen leggen kortere afstanden af, mogelijk doordat ze minder vrije tijd hebben en hun vrijetijdsepisodes korter duren. Ook kinderen en hun ouders hebben een relatief kleine actieradius in de vrije tijd, ze zijn meer dan anderen gericht op de voorzieningen in de directe woonomgeving. Bewoners van niet-stedelijke gebieden leggen daarentegen grotere afstanden af in de vrije tijd; er zijn minder vrijetijdsvoorzieningen in hun directe woonomgeving.

De auto is veruit het meest gebruikte vervoermiddel in de vrije tijd. De auto wordt gebruikt voor ruim twee vijfde van de verplaatsingen in de vrije tijd, de fiets voor bijna een kwart, en een vijfde van de vrijetijdsactiviteiten wordt te voet ondernomen. Het openbaar vervoer is met 5% de minst populaire vervoerswijze in de vrije tijd. De autodominantie in het vrijetijdsverkeer is niet verwonderlijk: het is een snel en comfortabel vervoermiddel dat meerdere mensen (en spullen) kan vervoeren en het biedt de flexibiliteit om te reizen wanneer en waarheen je wilt. Toch werd in 2008-2009 naar verhouding iets minder vaak de auto gepakt voor een vrijetijdsactiviteit dan in 2004-2005.

De autodominantie gaat niet op voor alle vrijetijdsactiviteiten. Waar het bezoek aan de meubelboulevard of het attractiepark typische autoactiviteiten zijn, wordt voor een bezoek aan het museum in een derde van de gevallen met het openbaar vervoer gereisd

en gaat men in meer dan de helft van de gevallen met de fiets of lopend naar het café. Als partners samen op pad gaan of met de kinderen, wordt in de meeste gevallen gebruikgemaakt van de auto. Voor vrijetijdsactiviteiten die mensen in hun eentje ondernemen, is de fiets een populair vervoermiddel.

Verschillen in vrijetijdsfrequentie nader bekeken

De omvang van de vrije tijd bepaalt niet altijd hoeveel vrijetijdsactiviteiten Nederlanders ondernemen. Sommige mensen met weinig vrije tijd zijn heel actief en gaan vaak de deur uit, terwijl andere mensen met veel vrije tijd juist heel veel tijd thuis doorbrengen. Gecontroleerd voor de omvang van de vrije tijd verklaren achtergrondkenmerken slechts in beperkte mate hoe vaak Nederlanders hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen. In geringe mate zijn vrouwen, alleenstaanden, gezinnen met jonge kinderen en kinderen die nog thuis wonen bij een gelijk tijdsbudget wel actiever dan mannen en gezinnen waarvan de kinderen al wat ouder zijn. Opvallend is dat de combinatie van arbeid- en zorgtaken niet verklaart waarom sommige Nederlanders vaker activiteiten ondernemen dan andere.

Voor bepaalde groepen dienen zich wel verklaringen aan. Ouderen beschikken over het algemeen over veel vrije tijd en binnen deze leeftijdsgroep gaat het stijgen der jaren samen met een verslechtering van de gezondheidstoestand. Deze combinatie belemmert een actief uithuizig vrijetijdspatroon.

Onder personen met weinig vrije tijd blijkt het moment van de beschikbare vrije uren van belang voor hun uithuizigheid. Drukbezette mensen met vrije tijd in de middag besteden meer vrije tijd buitenshuis dan personen met evenveel vrije tijd op andere momenten. Een vrije vrijdagmiddag is extra stimulerend voor uithuizigheid. Vrije uren op de zondag- en maandagavond lenen zich eerder voor thuisblijven. Beperkte vrije tijd en een hoge activiteit leiden tot een jachtig vrijetijdspatroon. Deze groep vult korte brokjes vrije tijd met relatief veel activiteiten die 'even' ondernomen worden.

De verschillen in vrijetijdsactiviteit van drukbezette mensen komen ook tot uitdrukking in hun beleving van de vrije tijd. Drukbezette thuisblijvers vinden nogal eens dat ze klem zitten. Ze moeten vaker rekening houden met anderen, ervaren meer moeite om vrijetijdsactiviteiten te plannen en komen er niet aan toe om de vrije tijd naar eigen wens in te vullen. Voor sommigen is het een bewuste keuze om de vrije tijd thuis door te brengen, terwijl anderen wel vaker eropuit zouden willen.

Implicaties voor beleid en onderzoek

De vrije tijd is bij uitstek een privé domein waarin mensen zelf beslissen hoe zij deze tijd besteden en met wie zij dat doen. De rol van de overheid is hierin faciliterend: zij zorgt voor het in stand houden van vrijetijdsvoorzieningen zoals cultuurcentra, sportaccommodaties, parken en natuurgebieden, en stimuleert de toegankelijkheid hiervan voor alle Nederlanders (jong of oud, man of vrouw, arm of rijk, hoog- of laagopgeleid, gezond of met gezondheidsbeperkingen, wonend in de stad of in het buitengebied, Nederlanders van autochtone of allochtone afkomst).

De verantwoordelijkheid van de overheid gaat echter verder dan dat. Tegenstrijdige gevolgen van de vrijetijdsbesteding vragen mogelijk om aandacht van de overheid.

Zo staan sociaal-culturele en ecologische gevolgen soms op gespannen voet met economische belangen. Tegenstellingen tussen zogenoemde *people*-, *planet*- en *profit*-aspecten van de uithuizige vrijetijdsbesteding zijn in dit rapport beschreven. Ter illustratie: waar het vanuit sociaal oogpunt wenselijk wordt geacht dat mensen eropuit gaan om activiteiten te ondernemen, zichzelf te ontplooien en contact te hebben met andere mensen, en dat ook vanuit economisch oogpunt gunstig is, is dat vanuit ecologisch oogpunt – meer vrijetijds mobiliteit, meer recreatieve druk, meer ruimtegebruik – wellicht niet altijd gewenst. Het is een uitdaging voor beleid om te stimuleren dat zo veel mogelijk mensen hun vrije tijd kunnen besteden op de manier waarop zij dat willen (vrije keuze van tijdstip, locatie, activiteit, gezelschap en vervoermiddel) zodat er mogelijkheden zijn voor onder meer zelfontplooiing en sociaal contact, zonder dat daardoor de kwaliteit van de natuur, het landschap of het milieu wordt aangetast en zodanig dat ook de economische betekenis van de vrijetijdsbesteding onverminderd groot blijft.

1 Nederland eropuit

1.1 Minder vrije tijd, even vaak eropuit

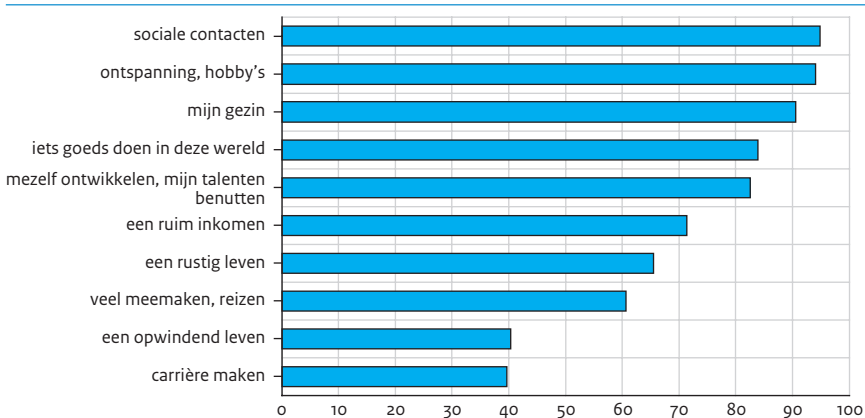
Nederlanders hebben steeds minder vrije tijd tot hun beschikking. Door de gestegen arbeidsparticipatie in de afgelopen dertig jaar zijn Nederlanders, met name vrouwen, steeds meer tijd kwijt aan verplichtingen. In 1975 beschikten mensen gemiddeld over 47,9 uur vrije tijd per week. In 2005 hadden mensen ruim drie uur minder vrije tijd: 44,7 uur per week (Breedveld et al. 2006). Hoewel Nederlanders gemiddeld minder vrije tijd hebben dan enkele decennia geleden, was het aantal uren vrije tijd dat mensen buitenshuis doorbrengen in 2005 gelijk aan dat in 1975. Nederlanders brengen dus een groter deel van hun vrije tijd buitenshuis door dan dertig jaar geleden.

In een periode van minder vrije tijd zijn de mogelijkheden om die tijd te besteden toegenomen. De snelgroeiende vrijetijdsindustrie heeft een proces van professionalisering en commercialisering doorgemaakt. Zo zijn publieke vrijetijdsvoorzieningen, zoals musea en sportaccommodaties, naast hun oorspronkelijke aanbod ook steeds meer horeca, detailhandel en evenementen gaan bieden, wat voorheen voorbehouden was aan de commerciële partijen in de vrijetijdssector (Mommaas 2003; Mommaas et al. 2000). Nederlanders, die niet alleen toenemende ambities hebben op het gebied van werk en gezin maar ook op dat van de besteding van de vrije tijd, zijn niet ongevoelig voor deze nieuwe mogelijkheden. Aangezien de vrije tijd maar eenmaal besteed kan worden, moet men keuzes maken over de invulling van de vrije tijd. ‘Men staat meer dan voorheen voor de keuze welke van een breed assortiment vrijetijdsactiviteiten in het eigen vrijetijdsrepertoire op te nemen’ (Breedveld en Van den Broek 2004: 28). De druk om te beslissen en de vrees iets belangrijks te missen, zouden zelfs tot ‘vrijetijdsstress’ kunnen leiden (Breedveld en Van den Broek 2003: 22).

Niet alleen de verlokkingen van een breder aanbod stimuleerden de uithuizige vrijetijdsbesteding. Ook de toegenomen welvaart droeg daaraan bij, evenals inspanningen van de overheid om de participatie aan bepaalde vormen van vrijetijdsbesteding te vergroten, bijvoorbeeld aan sportdeelname, cultuurparticipatie en het bezoeken van de natuur. De sociale context van de vrijetijdsbesteding is eveneens veranderd. Een groter deel van de vrije tijd brengen we met leden van het eigen huishouden door, terwijl we minder bij anderen over de vloer komen (Breedveld et al. 2006). In die context is het wel opmerkelijk dat sociale contacten bovenaan staan in het lijstje van wat Nederlanders belangrijk vinden. Ook ontspanning en hobby's vinden bijna alle Nederlanders (heel) belangrijk (figuur 1.1). Het samenzijn met anderen en het ondernemen van vrijetijdsactiviteiten dragen sterk bij aan het geluksgevoel van mensen (Csikszentmihalyi en Hunter 2003).

Figuur 1.1

Wat vindt men (heel) belangrijk in het leven? Nederlanders 20-64 jaar, 2005 (in procenten)¹

n = 1461

Bron: SCP (TBO'05)

Dit rapport gaat over de uithuizige vrijetijdsbesteding. Hoewel het SCP met enige regelmaat rapporteert over bepaalde aspecten van vrijetijdsbesteding, zoals cultuurparticipatie, mediagebruik en sportdeelname, is de uithuizige vrijetijdsbesteding nauwelijks onderwerp van samenhangende studie geweest. Daardoor ontbreekt een overzicht van de diversiteit van de vrijetijdsbesteding en blijven dwarsverbanden tussen de bestudeerde terreinen onderbelicht.

Verscheidene onderzoeksinstituten doen onderzoek naar vrijetijdsbesteding en publiceren gegevens en rapporten daarover, zoals het Kenniscentrum Recreatie, NRIIT Onderzoek, CBS (Onderzoek Dagrecreatie), NBTIC-NIPO research (Continu Vrijetijds-onderzoek), en GfK (Vakantie en Vrije tijd Monitor), maar een duiding van al het feitenmateriaal wordt node gemist, zowel door de sector als door de overheid. Het gaat dan om de interpretatie van trends in de vrijetijdsbesteding en de koppeling ervan aan andere ontwikkelingen, zoals het gekrompen vrijetijdsbudget en het gegroeid aanbod aan vrijetijdsvoorzieningen. Bovendien gaan veel van de bestaande onderzoeken voornamelijk in op het economische belang en het marktpotentieel van de vrijetijdssector, en veel minder (of niet) op andere maatschappelijke aspecten van de vrijetijdsbesteding, zoals het sociale karakter van de vrijetijdsbesteding of de ecologische gevolgen van het zich verplaatsen voor vrijetijdsdoeleinden.

Met dit rapport hopen we voor een deel in de behoefte aan duiding bij data over de vrijetijdsbesteding en de koppeling ervan aan maatschappelijke vraagstukken te kunnen voorzien. Het doel van dit rapport is om de uithuizige vrijetijdsbesteding in een bredere context van maatschappelijke ontwikkelingen en sociale vraagstukken rondom de vrijetijdsbesteding te plaatsen. We zullen de ontwikkelingen tussen 1975 en 2005, en de verschillen tussen groepen Nederlanders beschrijven wat betreft de hoeveelheid

vrije tijd, het uithuizige gedrag in die vrije tijd, het sociale karakter van de uithuizige vrijetijdsbesteding en de mobiliteit die daarmee gepaard gaat. Hiermee verkent het scp de mogelijkheden om de integrale bestudering van de uithuizige vrije tijd verder vorm te geven en beziet zij of bepaalde thema's vanwege hun wetenschappelijke en beleidsmatige relevantie meer aandacht verdienen.

Een integrale en verdiepende studie van de vrije tijd ten opzichte van aandacht voor sport of cultuur, of openluchtrecreatie afzonderlijk, kan ten slotte aanleiding geven voor innovaties in het vrijetijdsbeleid. Nu is de beleidsaandacht voor verschillende vormen van uithuizige vrijetijdsbesteding verdeeld over meerdere ministeries. Zo valt behoud van monumentale gebouwen en historische binnensteden onder het cultuurbeleid van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (ocw), het stimuleren van sport en bewegen onder het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (vws) en openluchtrecreatie en toerisme onder Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I). Samenhangende beschrijving en analyses kunnen de luiken openen voor meer afgestemd beleid.

1.2 Het tijdsbudget conceptueel bekeken

Vrije tijd, verplichte tijd en persoonlijke tijd

Iedere week telt 168 uren. Deze tijd kan besteed worden aan een groot aantal bezigheden. In het onderzoek naar de tijdsbesteding wordt reeds decennialang een driedeling aan tijdsbestedingen onderscheiden: tijd besteed aan verplichtingen, aan persoonlijke verzorging en ten slotte aan vrijetijdsactiviteiten. Onder verplichte tijd verstaan we studie, werk, het huishouden en zorg voor kinderen of andere naasten (inclusief de hiervoor benodigde reistijd). Onder persoonlijke tijd valt persoonlijke hygiëne, eten (behalve uit eten gaan in de vrije tijd) en slapen. De resterende tijd is vrije tijd. Hieronder vallen verschillende activiteiten zoals lezen, gebruik van elektronische media, onderhouden van (huiselijke) sociale contacten, maatschappelijke participatie, uitgaan, sportbeoefening, en vrijetijds mobiliteit. Omdat dit rapport zich in het bijzonder richt op de uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders, zijn enkele van deze vrijetijdsbestedingen hier minder relevant (zoals lezen en televisiekijken), terwijl we op andere vrijetijdsbestedingen wel nader ingaan (zoals het stadsbezoek, dagje dierentuin of attractiepark, funshoppes, sporten en fiets- of wandeltochtjes in de natuur).

Terminologie: van recreatie en toerisme naar uithuizige vrijetijdsbesteding

De term uithuizige vrijetijdsbesteding overlapt met het begrip recreatie. Die overlap is in de loop der tijd groter geworden. In de jaren zeventig verwees de term recreatie naar het verblijf in de natuur en werd het ook wel openluchtrecreatie genoemd. Zo kwam binnen het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de afdeling 'Openluchtrecreatie' tot stand (Boshart 1973; Beckers 1983). Tegenwoordig heeft recreatie ook betrekking op andere activiteiten, zoals naar de bioscoop gaan, een sportwedstrijd bijwonen, een dagje naar de dierentuin of een attractiepark, het bezoeken van historische stadsdelen of een dagje ontspannen in de sauna. Het lijkt erop dat het begrip recreatie inmiddels betrekking heeft op alle vrijetijdsactiviteiten die buitenshuis plaatsvinden.

Om beter zicht te krijgen op de betekenissen van recreatie voor de Nederlandse bevolking, is aan mensen gevraagd waaraan zij denken bij het begrip recreatie.² Activiteiten die dan veel genoemd worden zijn: kamperen, wandelen, fietsen, zwemmen en sporten. Eveneens genoemd, maar minder frequent zijn: bioscoop, pretparken, dierenpark, museum, theater en winkelen. In figuur 1.2 zijn genoemde associaties weergegeven, waarbij de lettergrootte verwijst naar het aantal keren dat een term genoemd is. Hieruit blijkt dat in de perceptie van Nederlanders het begrip recreatie naar een breed scala van activiteiten verwijst.

Figuur 1.2

Begrippenkaart 'Wat verstaat u onder recreatie of recreëren?'

Bron: BVT '10

Het vrijetijdsaanbod omvat dus veel meer dan alleen de traditionele recreatieve activiteiten (uitstapjes in de natuur), terwijl voor velen de term recreatie nog steeds verwijst naar openluchtrecreatie. Om verwarring te voorkomen hanteren we in dit rapport de term uithuizige vrijetijdsbesteding. Voor uitstapjes in de natuur blijven we de term openluchtrecreatie hanteren.

Naast het onderscheid tussen recreatie en uithuizige vrijetijdsbesteding, is het lastig om de recreatieve activiteiten te onderscheiden van toeristische activiteiten; deze kunnen precies dezelfde zijn. De termen toerisme en recreatie liggen dan ook dicht bij elkaar in de beleving van mensen en in het politieke debat, en ze worden vaak door elkaar gebruikt. Zoals we net zagen, scharen veel Nederlanders kamperen onder recreatie (figuur 1.2).

In veel formele definities is echter een duidelijke scheidslijn tussen recreatie en toerisme (zie definities van WTO, CBS³ en NBTC-NIPO research⁴). Wanneer mensen minimaal een nacht elders overnachten, is er sprake van toerisme. Wanneer mensen eropuit gaan en weer thuiskomen op dezelfde dag is daar geen sprake van. Aansluitend op deze definities maken we een onderscheid tussen uithuizige vrijetijdsbesteding en toerisme. In dit rapport gaan we niet in op toeristische activiteiten van Nederlanders.⁵

Uithuizige vrijetijdsbesteding definiëren we als volgt: het deel van de vrije tijd dat buiten de eigen woning wordt doorgebracht voor ontspanning en/of vermaak, zonder overnachting (zie ook Breedveld 1999). Dit kunnen zowel reguliere vrijetijdsactiviteiten als incidentele vrijetijdsactiviteiten zijn die het karakter van ‘een dagje uit’ hebben.

Binnen bestaand onderzoek naar de uithuizige vrije tijd worden de volgende categorieën van vrijetijdsactiviteiten onderscheiden: openluchtrecreatie, sporten, bezoek sportwedstrijden, attracties bezoeken, evenementen bezoeken, culturele activiteiten, uitgaan, wellness, beauty en ontspanning, recreatief winkelen en hobby- en verenigingsactiviteiten (zie bijlagen hoofdstuk 1, tabel B1.1; te raadplegen via www.scp.nl). Daarnaast rekenen wij ook het bij elkaar op visite gaan en het doen van vrijwilligerswerk tot de uithuizige vrije tijd. In tabel 1.1 zijn de verschillende vormen van uithuizige vrijetijdsbesteding meer in detail weergegeven en geplaatst binnen de totale tijdsbesteding.

Tabel 1.1

Het tijdsbudget conceptueel verdeeld⁶

verplichte tijd	werk studie zorg en huishouden	
persoonlijke tijd	persoonlijke hygiëne eten (niet in restaurant) slapen	
vrije tijd	vrije tijd thuis	
zonder overnachting uithuizige vrijetijdsbesteding	vrije tijd buitenshuis	
	openlucht-recreatie	fietsen, wandelen (met de hond), paardrijden in de natuur, naar het park, picknicken, naar het strand, tuinieren in de (volks)tuin
	sport	zelf sporten, sportwedstrijd bezoeken
	cultuur	museumbezoek, bioscoop, dans- of muziekvoorstelling, bezoek monument of erfgoed, bezoek oud dorps- of stadscentrum
	horeca	uit eten, kroeg, discotheek, terras
	attractie bezoek	pretpark, attractiepark, dierentuin, bezienswaardigheid
	evenement	sportevenement, muziek-evenement, cultuurevenement
	recreatief winkelen	winkelen voor plezier
	wellness	sauna, beauty, ontspanning
	hobby, cursus, vereniging	muziek-, schilder- of dansles, cursus koken, wijn proeven, fotografie, padvinderij, politieke partij
met overnachting toerisme	vrijwilligerswerk op visite gaan	
	weekendje weg vakantie	stedentrip, wandel- of fietsweekend, wellnessweekend kamperen, strandvakantie, wintersport, verre reis

We gebruiken in dit rapport gegevens uit verschillende kwantitatieve onderzoeken, met name het Tijdbestedingsonderzoek (TBO) en het Continu Vrijtijdsonderzoek (CVTO), aangevuld met gegevens uit een kort onderzoek met open en gesloten vragen over de beleving van de vrije tijd (BVT). Deze datasets belichten verschillende facetten van de uithuizige vrijetijdsbesteding en leveren samen een completer beeld. Gedetailleerde informatie over deze databronnen is te vinden in tabel B1.2 (zie bijlagen hoofdstuk 1; te raadplegen via www.scp.nl).

Bij het interpreteren van de resultaten over de vrijetijdsbesteding kunnen verschillen ontstaan doordat het CVTO uithuizige vrijetijdsactiviteiten in kaart brengt waarvoor mensen minimaal een uur van huis zijn, terwijl in TBO ook uithuizige vrijetijdsbestedingen die tussen de 15 en 45 minuten duren, geregistreerd worden. Vrijtijdsbestedingen waarvoor men minder dan een uur van huis is, kunnen dus alleen met TBO-gegevens onderzocht worden. Een ander verschil tussen deze datasets is dat in het CVTO op visite gaan en vrijwilligerswerk geen vrijetijdsactiviteiten zijn, terwijl ze dat in het TBO doorgaans wel zijn. Wanneer we gegevens uit het TBO presenteren, zijn op visite gaan en vrijwilligerswerk meegerekend, wanneer we data uit het CVTO presenteren, is dat niet het geval.

1.3 Maatschappelijke betekenis van de vrijetijdsbesteding

De economische betekenis van de vrijetijdsbesteding is groot. Toerisme en recreatie leveren veel werkgelegenheid en inkomsten op en kunnen de economische structuur op lokaal en regionaal niveau versterken. In 2009 werkte 4% van alle werkzame personen (werknemers en zelfstandigen) in de toerismesector. De interne toeristische bestedingen⁷ bedroegen in dat jaar ruim 35 miljard euro (CBS 2010a).

Naast economische heeft de uithuizige vrijetijdsbesteding ook ecologische gevolgen. Het toegenomen vrijetijdsverkeer en de dominante positie van de auto daarbinnen (Harms 2006, 2008) veroorzaken geluidsoverlast, luchtvervuiling en CO₂-uitstoot. De vrijetijdsbesteding geeft een verhoogde druk op milieu en natuur (Van Marwijk 2009; CBS 2010b) of op de leefbaarheid van oude stadscentra en dorpskernen (Van Leeuw 2008). Maar tegelijkertijd kan de vrijetijdsindustrie bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van Nederland doordat natuur, landschap en cultuurhistorische waarden in stand worden gehouden, verbeterd en/of uitgebreid (Mommaas et al. 2000; Metz 2002; Raad voor de Openluchtrecreatie 1995).

Op sociaal-cultureel vlak kunnen het hebben van vrije tijd en de besteding daarvan positief bijdragen aan welzijn, zelfontplooiing, maatschappelijke participatie, volksgezondheid en geluksgevoelens (Van Bottenburg en Schuyt 1996; Becchetti et al. 2010). Om deze redenen wordt het van belang geacht dat alle Nederlanders naar vermogen 'meedoen' in de vrije tijd. Daarnaast wordt verondersteld dat verschillende activiteiten in de vrije tijd bijdragen aan het behoud en zelfs de versterking van de sociale cohesie (Glover en Hemingway 2005; Warde et al. 2005; Van Ingen 2009). Immers, door er samen op uit te gaan in de vrije tijd en een evenement, dierentuin of sportwedstrijd te bezoeken, kan men met het sociale netwerk contact onderhouden. Tevens kan er contact ontstaan tussen mensen die elkaar anders wellicht niet ontmoet zouden hebben.

Om een breed beeld te kunnen geven van de (ontwikkeling van de) uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders en deze in een bredere context van maatschappelijke vraagstukken rondom de vrijetijdsbesteding te plaatsen, besteden we in dit rapport aandacht aan de verschillen in de uithuizige vrijetijdsbesteding, aan de sociale contacten die men tijdens de vrije tijd buitenshuis legt of onderhoudt, en aan de mobiliteit die met de vrijetijdsbesteding buitenshuis gepaard gaat. We geven hiermee een breed, maar geen volledig beeld van de maatschappelijke aspecten van de vrijetijdsbesteding. Omdat veel van de bestaande onderzoeken al uitvoerig ingaan op het economische belang van de toeristisch-recreatieve sector, blijft dat aspect in dit rapport onbelicht. De gekozen sociale vraagstukken en ecologische aspecten rond de vrijetijdsbesteding vormen een ‘capita selecta’.

We verkennen of algemene trends in de uithuizige vrijetijdsbesteding voor alle groepen Nederlanders in dezelfde mate gelden of dat er wellicht sprake is van sociale, demografische of geografische ongelijkheid in de vrijetijdsbesteding (hoofdstuk 2). We zijn geïnteresseerd in verschillen in de vrijetijdsparticipatie tussen groepen Nederlanders (of mensen eropuit gaan), in de vrijetijdsfrequentie (hoe vaak mensen eropuit gaan) en in de vrijetijdsrepertoires naar persoonskenmerken (welke activiteiten mensen ondernemen). Vervolgens gaan we in op de sociale context van de vrijetijdsbesteding. We achterhalen of en in hoeverre de vrijetijdsbesteding buitenshuis mogelijkheden biedt om sociale contacten te leggen of te onderhouden (hoofdstuk 3). De grootte en de samenstelling van het vrijetijdsgezelschap voor vrijetijdsactiviteiten kunnen antwoord geven op de vraag of mensen er veelal alleen of toch vaker samen op uit gaan in de vrije tijd. Ook zal blijken of de vrije tijd buitenshuis voornamelijk met de leden van het eigen huishouden of met anderen wordt doorgebracht.

Bij het bestuderen van ecologische aspecten van de vrijetijdsbesteding gaat onze aandacht in het bijzonder uit naar de vrijetijds mobiliteit (hoofdstuk 4). ‘Met 38% van alle verplaatsingen en 44% van de verreden kilometers vormt de vrije tijd veruit de belangrijkste bron van mobiliteit’ (Harms 2008). We inventariseren hoe de mobiliteitsvraag – reisafstand en vervoermiddelkeuze – afhangt van de activiteit die men onderneemt, het gezelschap waarmee de activiteit wordt ondernomen en bijvoorbeeld de woonplaats. Inzicht hierin kan aanleiding geven tot interventies om de milieu-impact van de vrijetijds mobiliteit te reduceren.

Omdat de frequentie waarmee verschillende groepen Nederlanders eropuit gaan uiteenloopt (hoofdstuk 2), zoeken we in hoofdstuk 5 via multivariate analyses naar een verklaring voor het feit dat mensen met een vergelijkbare hoeveelheid vrije tijd van elkaar kunnen verschillen wat betreft het aantal keren dat zij er in de vrije tijd op uit gaan. We onderzoeken of de persoonlijke kenmerken van mensen, het moment van hun vrije tijd en de manier waarop zij deze vrije tijd beleven, een verklaring voor de verschillen in vrijetijdsfrequentie bieden.

Ten slotte vatten we in hoofdstuk 6 de resultaten van dit rapport samen en benoemen we enkele beleids- en onderzoeksuitdagingen binnen het domein van de vrije tijd.

Noten

- 1 Deze thema's zijn voor mensen die weinig vrije tijd hebben en mensen die veel vrije tijd hebben nagenoeg even belangrijk. Wel is voor mensen met veel vrije tijd (hoogste kwartiel: 52,5 uur vrije tijd per week of meer) de carrière minder belangrijk; 27% van deze groep vindt dat (heel) belangrijk. Onder de mensen met weinig vrije tijd vindt 46% van de mensen dat (heel) belangrijk (laagste kwartiel: 33,5 uur vrije tijd per week of minder).
- 2 In 2010 is een kort telefonisch onderzoek uitgevoerd onder 802 respondenten naar 'Beleving van de vrije tijd' (BVT 2010). Meer informatie over dit onderzoek vindt u in bijlage B1.2 (te raadplegen via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).
- 3 Toerisme wordt door het CBS gedefinieerd als de activiteiten van personen die reizen naar en verblijven op plaatsen buiten hun normale omgeving, voor niet langer dan een (aaneengesloten) jaar, om redenen van vrijetijdsbesteding, zaken en andere doeleinden die niet zijn verbonden met het uitoefenen van activiteiten die worden beloond vanuit de plaats die wordt bezocht (vertaling van WTO definitie).
- 4 Vakanties worden door NBTC-NIPO Research gedefinieerd als: een verblijf buiten de eigen woning voor ontspanning en plezier voor ten minste één overnachting. Ook logeren bij familie, vrienden of kennissen in het buitenland valt onder het begrip vakantie. Een verblijf in de woning van familie, vrienden of kennissen in Nederland telt niet mee als vakantie, tenzij de bewoners de gehele periode of de meeste dagen afwezig waren. Ook vakanties in een eigen accommodatie, zoals een tweede woning, (sta)caravan of tent op seizoen- of jaarplaats, volkstuinthuisje en boot met een vaste ligplaats tellen mee. Een korte vakantie telt ten minste één en maximaal drie aaneengesloten overnachtingen. Een lange vakantie telt vier of meer aaneengesloten overnachtingen.
- 5 Wanneer we in het rapport spreken over 'vrijetijdsbesteding' in plaats van 'uithuizige vrijetijdsbesteding' doen we dat in verband met de leesbaarheid van de tekst. We doelen echter op de vrijetijdsbesteding buitenshuis.
- 6 De waarheid is complexer dan in tabel 1.1 weergegeven wordt. Er kan sprake zijn van overlap tussen vrijetijdsbestedingen en sommige vrijetijdsbestedingen kunnen onbenoemd zijn. Dat is bijvoorbeeld het geval bij het zakelijk toerisme. Toerisme staat nu volledig onder de uithuizige vrije tijd, terwijl er ook veel zakelijk – aan werk gerelateerd – toerisme is. Ook kan de discussie gevoerd worden of sommige vrijetijdsactiviteiten wel beleefd worden als 'vrije tijd'. Denk bijvoorbeeld aan de ouders die hun kinderen naar zwem- of judoles brengen.
- 7 Intern toerisme is het toerisme van niet-ingezetene en ingezetene bezoekers binnen het economische territorium van Nederland. De interne toeristische consumptie is de som van bestedingen ten behoeve van inkomend toerisme, binnenlands toerisme, duurzame recreatiegoederen en sociale overdrachten.

2 Verschillen in de vrijetijdsbesteding buitenshuis

2.1 De participatiemaatschappij

In de huidige maatschappij is een ‘participatiemaatschappij’ het streefbeeld (SER 2006; De Gier 2007; Van den Broek et al. 2007). Deze term heeft in eerste instantie betrekking op de arbeidsparticipatie. Het verwijst dan naar het streven van de overheid dat meer mensen aan het arbeidsproces gaan deelnemen, dat zij meer uren per week werken en langer doorwerken. Daarnaast richt de term de aandacht op deelname aan activiteiten in de vrije tijd. ‘Participatie is ook op vele andere terreinen dan de arbeidsmarkt mogelijk en wenselijk om het samenleven aangenaam, gezond, betrokken en zinvol te houden’ (Van den Broek et al. 2007: 190). Het overheidsbeleid is er in brede zin op gericht om te voorkomen dat bepaalde groepen achterblijven en niet naar vermogen participeren in de maatschappij.

Op het terrein van de vrijetijdsbesteding buitenshuis streeft de overheid naar het vergroten van de cultuur- en sportparticipatie en de openluchtrecreatie en stimuleert ze het verrichten van vrijwilligerswerk. Het idee hierachter is dat het ondernemen van deze vrijetijdsactiviteiten kan bijdragen aan de ontplooiing en ontwikkeling van capaciteiten en vaardigheden van de deelnemers (zie bv. DiMaggio 1982; Jurg et al. 2006), aan sociale contacten en sociale samenhang (Putnam 2000; zie ook hoofdstuk 3), en aan verhoogde levensvreugde en geluksgevoelens (Becchetti et al. 2010; Csikszentmihalyi en Hunter 2003). De overheid stimuleert de vrijetijdsparticipatie en bemoeit zich tot op zekere hoogte ook met de invulling ervan. ‘Zij [de overheid] schept voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdsbesteding’ (Grondwet, hoofdstuk 1, artikel 22, lid 3). De overheid ondersteunt voorzieningen op het vlak van cultuur, sport en openluchtrecreatie en stimuleert het gebruik van deze voorzieningen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de aanwezigheid en toegankelijkheid van natuurgebieden en het landelijk gebied (Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, EL&I), sportaccommodaties (Volksgezondheid, Welzijn en Sport, vws), en musea, podia en andere culturele instellingen (Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, ocw).

Vergroting van het bereik en sociale en geografische spreiding staan al decennialang op de nationale beleidsagenda (Beckers 1983, Van der Poel 1999). De overheid streeft ernaar om zo veel mogelijk mensen te laten deelnemen (vergroten van het bereik) en om verschillende groepen in gelijke mate te laten participeren (sociale spreiding). Ook de afstand tot en bereikbaarheid van voorzieningen zou geen extra barrière mogen opwerpen (geografische spreiding). Zo is een concreet beleidsdoel van het voormalige ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (nu EL&I) dat groene recreatieve voorzieningen zoals parken, recreatiegebieden, bossen, natuurgebieden en (agrarische) landschappen in de Randstad binnen tien minuten fietsen te bereiken moeten zijn (LNV 2009).

Niet alleen vanuit beleid is er aandacht voor participatie in de vrije tijd, ook vanuit de onderzoeksweld is hiervoor veel aandacht. Daarbij wordt vooral toegespitst op de sociale ongelijkheid in de vrijetijdsbesteding. Al aan het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw toonde Wippler (1968) aan dat er aanzienlijke verschillen bestaan in het aantal vrijetijdsactiviteiten van hogere en lagere sociaaleconomische groepen. Vooral verschillen naar opleidingsniveau springen daarbij in het oog. Hoogopgeleiden zijn over het algemeen veel actiever dan laagopgeleiden. Dat geldt niet alleen voor traditionele cultuur, zoals klassieke muziek, toneel en ballet (Ganzeboom 1989), maar ook voor populaire cultuur, zoals popconcerten, musicals en bioscopen (Van den Broek et al. 2009) en voor sport (Kamphuis en Van den Dool 2008). Deze onderzoeken richten zich veelal op één vorm van vrijetijdsbesteding. In dit hoofdstuk kijken we echter naar de gehele uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders en onderzoeken we of er sprake is van verschillen in de vrijetijdsparticipatie tussen groepen. We kijken naar sociale ongelijkheid (tussen sociale klassen, en waar mogelijk opleidingsniveaus en arbeidsmarktpositie), demografische ongelijkheid (geslacht, leeftijd en levensfase) en geografische ongelijkheid (regio waar men woont en verstedelijkingsgraad). Als we het hebben over vrijetijdsparticipatie, dan hebben we het over verschillende aspecten, namelijk de participatie op zich zelf (wie doet er mee?), over de vrijetijdsfrequentie (hoe vaak doet men mee?) en over het vrijetijdsrepertoire (welke activiteiten doet men?). Dit leidt tot de volgende deelvragen: Zijn er verschillen in de hoeveelheid vrije tijd, in het aandeel uithuizige vrije tijd, in de vrijetijdsparticipatie, in de vrijetijdsfrequentie en in de vrijetijdsrepertoires van Nederlanders naar achtergrondkenmerken?

Omdat de deelname aan vrijetijdsactiviteiten begrensd wordt door de omvang van de vrije tijd, kijken we eerst naar verschillen in deze omvang tussen bevolkingsgroepen, en naar verschillen in het aandeel van die vrije tijd dat buitenshuis besteed wordt (§ 2.2). Vervolgens bekijken we hoeveel tijd Nederlanders besteden aan een aantal specifieke vrijetijdsactiviteiten (§ 2.3). In de daaropvolgende paragrafen wordt ingegaan op de vrijetijdsparticipatie en de vrijetijdsfrequentie (§ 2.4) en het vrijetijdsrepertoire (§ 2.5) naar verschillende achtergrondkenmerken.

2.2 Iedereen even vrij?

Hoeveelheid vrije tijd gedaald

Nederlanders hebben in 30 jaar tijd gemiddeld zo'n drie uur vrije tijd per week ingeleverd. In de periode 1975-2005 daalde het vrijetijdsbudget van gemiddeld 47,9 uur naar 44,7 uur per week (tabel 2.1). Deels hebben schommelingen in de omvang van de vrije tijd te maken met economische conjunctuur. Tijdens de economische recessie in de eerste helft van de jaren tachtig was de werkloosheid relatief hoog en de gemiddelde omvang van vrije tijd ook. Desondanks wijst de trend op een dalende omvang van de vrije tijd. Dit komt vooral doordat meer Nederlanders, en dan vooral de vrouwen, meer zijn gaan werken.

Tabel 2.1

 Omvang van de vrije tijd naar achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005
 (in uren per week)

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
totaal	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8	44,7
geslacht							
man	49,6	48,8	50,5	48,2	47,9	45,5	46,1
vrouw	46,2	45,2	47,6	46,2	46,8	44,1	43,4
leeftijd							
12-19 jaar	44,2	41,6	42,6	39,6	40,9	36,8	41,8
20-34 jaar	44,8	43,8	45,1	43,1	42,5	39,4	40,0
35-49 jaar	46,9	44,8	46,3	44,3	44,2	41,0	38,1
50-64 jaar	50,5	51,8	54,5	55,3	53,9	49,6	49,3
≥ 65 jaar	57,0	57,4	61,6	59,2	60,7	58,7	58,5
gezinsfase							
thuiswonend kind	44,2	42,5	43,3	40,6	42,1	38,6	42,2
alleenstaande	56,6	56,0	56,2	53,6	54,3	50,9	50,6
paar zonder kinderen	50,3	51,4	54,4	51,8	51,7	49,0	50,3
ouder(s) met thuiswonende kinderen	47,0	44,9	46,6	45,1	43,9	40,7	38,3
opleidingsniveau							
lo, lbo, mavo, vmbo	47,9	46,8	50,6	48,9	49,8	47,7	48,1
mbo, havo, vwo	47,6	45,4	46,8	44,7	44,8	42,1	42,7
hbo, wo	47,6	48,7	46,6	46,9	46,4	44,1	43,5
arbeidsmarktpositie							
werkende	45,1	43,3	43,7	42,5	41,1	39,9	38,4
scholier/student	42,6	42,4	43,0	41,0	42,1	38,5	42,8
huishouding	48,2	47,8	51,5	49,8	51,6	49,1	48,3
werkloos, arbeidsongeschikt	68,3	62,3	64,2	60,4	59,7	55,1	51,8
gepensioneerd	62,5	62,6	65,4	62,2	63,8	59,3	60,3

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Vooral mensen jonger dan 50 jaar hebben de afgelopen dertig jaar minder vrije tijd gekregen (Breedveld et al. 2006). Voor tieners valt die daling nog wel mee, maar onder de 20-34-jarigen en de 35-49-jarigen is de gemiddelde omvang van de wekelijkse vrije tijd met bijna vijf respectievelijk negen uur per week afgenomen. Deze sterke daling is ook te zien bij ouders en bij werkenden, die veelal binnen deze leeftijdsgroepen vallen. De omvang van de vrije tijd hangt namelijk sterk samen met de hoeveelheid verplichtingen (onderwijs, werk en zorg voor huishouden en kinderen) en de tijd die daaraan besteed wordt, is toegenomen (niet in tabel). Steeds meer Nederlanders combineren verplichte activiteiten als werk, huishouden en zorg voor kinderen of andere naasten. Die taakcombinatie legt de grootste tijdsdruk bij werkenden met jonge kinderen. Zij geven aan dat zij betaalde arbeid slecht kunnen combineren met vrije tijd, hobby's, sport en tijd voor zichzelf (Cloin et al. 2010). Alleenstaanden, die minder taken hoeven te combineren, beschikken binnen de gezinssituaties over het meeste vrije tijd. Toch is

ook hun vrije tijd de afgelopen dertig jaar met zes uur afgenomen. Ook onder werklozen is het aantal uren vrije tijd de afgelopen decennia fors gedaald; anno 2005 hadden zij 16,5 uur minder vrije tijd per week dan in 1975. Gepensioneerden zitten het ruimst in de vrije tijd: zij beschikten anno 2005 over gemiddeld 60 uur vrije tijd per week, ruim boven het gemiddelde.

Hoeveelheid uithuizige vrije tijd constant

De daling van de vrije tijd is vooral ten koste gegaan van het aantal uren vrije tijd dat thuis wordt doorgebracht. De gemiddelde omvang van de uithuizige vrije tijd schommelde enigszins tussen 1975 en 2005, maar lag in het laatstgenoemde jaar op precies hetzelfde niveau als 30 jaar eerder, namelijk 17,4 uur per week. Binnen de totale hoeveelheid vrije tijd nam het aandeel uithuizige vrije tijd dus toe. In 1975 werd 36% van de vrije tijd buitenshuis doorgebracht en in 2005 39% (tabel 2.2). Overigens kunnen weersomstandigheden Nederlanders stimuleren of er juist van weerhouden om eropuit te gaan. Begin oktober 2000 was het erg nat en aan de koude kant, wat resulteerde in een minder uithuizig vrijetijdsgedrag in de meting van dat jaar¹ (Huysmans 2001).

Tabel 2.2

Hoeveelheid vrije tijd en uithuizigheid van Nederlanders, personen van 12 jaar en ouder (in uren en procenten)^a

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
vrije tijd per week (in uren)	47,9	47,0	49,0	47,2	47,3	44,8	44,7
vv. thuis	30,5	30,5	31,1	29,6	28,7	28,5	27,0
vv. buitenshuis	17,4	16,4	17,9	17,3	18,5	16,3	17,4
vv. onbekend waar deze is doorgebracht	0	0	0	0,2	0,1	0	0,4
% uithuizige vrije tijd ^b	36	35	37	37	39	36	39

a Door afronding tellen de vrije tijd thuis en buitenshuis niet altijd op naar het totaal aantal uren vrije tijd.

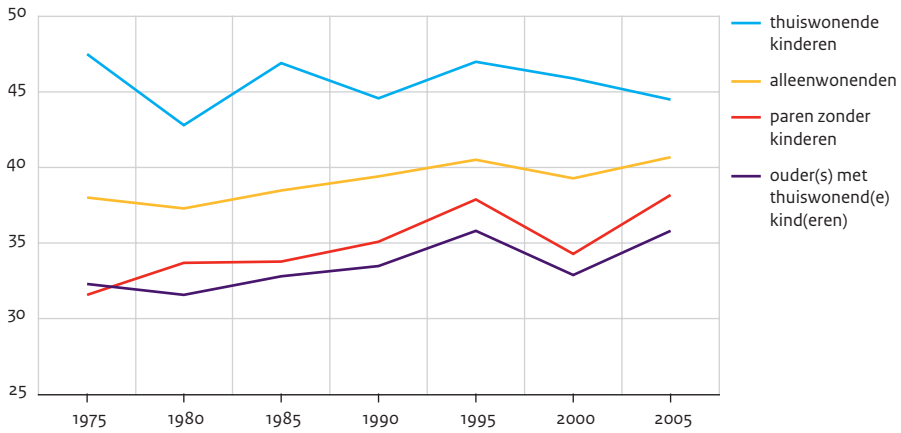
b De uithuizigheid van de vrije tijd als percentage van de totale vrije tijd verschilt tussen 1975 en 2005 significant bij $p < 0,01$.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Sommige mensen besteden een groter deel van de vrije tijd buitenshuis dan anderen. De gezinssituatie is van invloed op de uithuizigheid. Ouders met thuiswonende kinderen brengen een groter deel van de vrije tijd thuis door dan alleenwonenden, mensen zonder kinderen of inwonende kinderen (van 12 jaar en ouder) doen (figuur 2.1). Dit duidt erop dat verplichtingen aan arbeid en zorg voor kinderen druk uitoefenen op de uithuizigheid in de vrije tijd. De beperkte hoeveelheid vrije tijd die deze mensen hebben, besteden ze meer dan anderen thuis, met de kinderen (Cloïn en Schols 2011).

Figuur 2.1

Uithuizigheid in de vrije tijd^a naar gezinssituatie, Nederlanders van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in procenten)

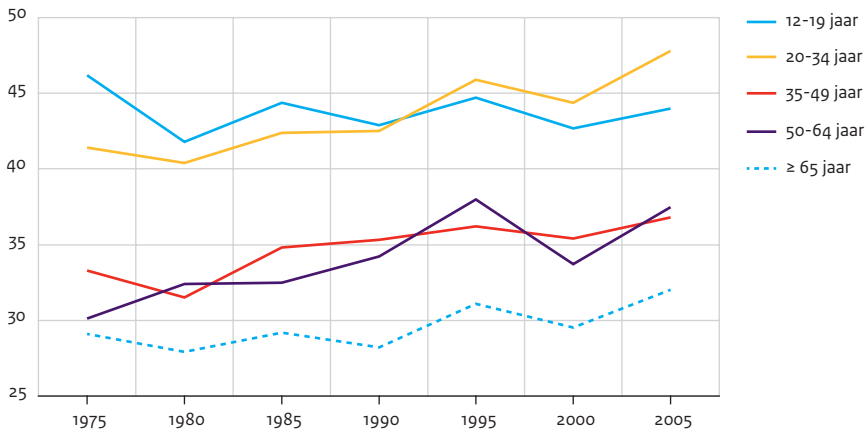

a Aantal uren vrije tijd buitenshuis gedeeld door totaal aantal uren vrije tijd.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Figuur 2.2

Uithuizigheid in de vrije tijd^a naar leeftijd, Nederlanders van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in procenten)

a Aantal uren vrije tijd buitenshuis gedeeld door totaal aantal uren vrije tijd.

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Mensen van 65 jaar en ouder brengen een kleiner deel van hun vrije tijd buitenshuis door dan jongere mensen (figuur 2.2). In absolute zin is deze groep echter niet minder uithuizig dan anderen. Ze hebben veel meer vrije tijd tot hun beschikking, waardoor het aandeel uithuizige vrije tijd lager is.

Onder tieners is het aandeel uithuizige vrije tijd niet sterk toegenomen. Waren de 12-19-jarigen in 1975 nog de meest uithuizige groep, in 2005 zijn zij ruimschoots gepasseerd door de 20-34-jarigen (figuur 2.2). De grootste stijging komt dan ook voor rekening van de 20-34-jarigen en de 50-64-jarigen (figuur 2.2). Dat is zichtbaar in figuur 2.1, waaruit blijkt dat paren zonder thuiswonende kinderen – dat kunnen zowel jonge mensen zijn die nog geen kinderen hebben als mensen waarvan de kinderen al het huis uit zijn – hun uithuizige deel van de vrije tijd sneller hebben vergroot dan personen in andere typen huishoudens.

2.3 Tijd besteed aan set van vrijetijdsactiviteiten

In deze paragraaf kijken we naar de vrije tijd die mensen besteden aan activiteiten waarvoor publieke of commerciële vrijetijdsvoorzieningen zijn:

- horeca (café, bar, restaurant, discotheek, feest);
- cultuur (museum, toneelvoorstelling, cabaret, musical, bioscoop);
- recreatief winkelen (winkelen in warenhuis, kleding- of schoenenzaak, woning-inrichtingzaak);
- sportieve recreatie (sporten, sportwedstrijden bijwonen, vissen, wandelen, fietstochtjes maken);
- overige recreatieve activiteiten (dierenpark, evenementen).

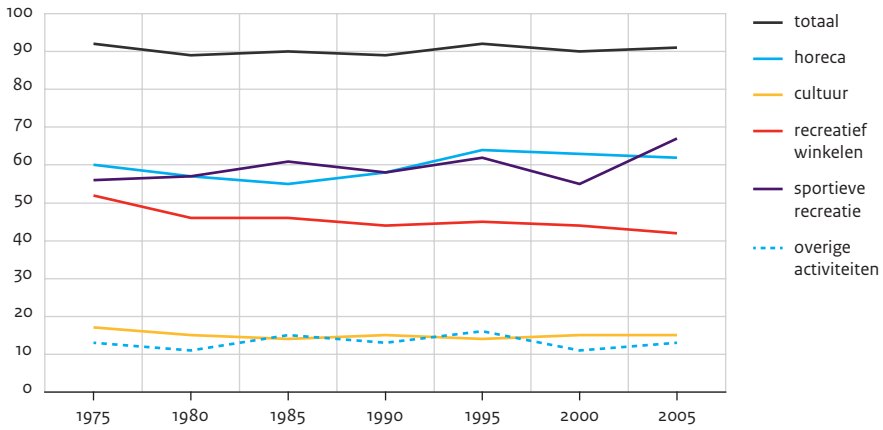
Visites, vrijwilligerswerk en vrijetijds mobiliteit (zie hoofdstuk 4) blijven hier buiten beschouwing.

Nederlanders zijn de afgelopen 30 jaar, ondanks het feit dat de hoeveelheid vrije tijd is afgenomen, meer tijd gaan besteden aan bovengenoemde vrijetijdsactiviteiten. Het gemiddeld aantal uren vrije tijd dat men aan deze activiteiten besteedt, is sinds medio jaren zeventig met ruim anderhalf uur per week toegenomen (zie tabel B2.1 in de bijlage, te raadplegen via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

Het is niet zo dat er meer mensen deel zijn gaan nemen aan uithuizige recreatieve activiteiten (het aandeel Nederlanders dat hieraan deelneemt, schommelt namelijk al 30 jaar rond de 90% (figuur 2.3, tabel B2.1), maar de mensen die deze activiteiten doen, zijn hier meer tijd aan gaan besteden (figuur 2.4, tabel B2.1).²

Figuur 2.3

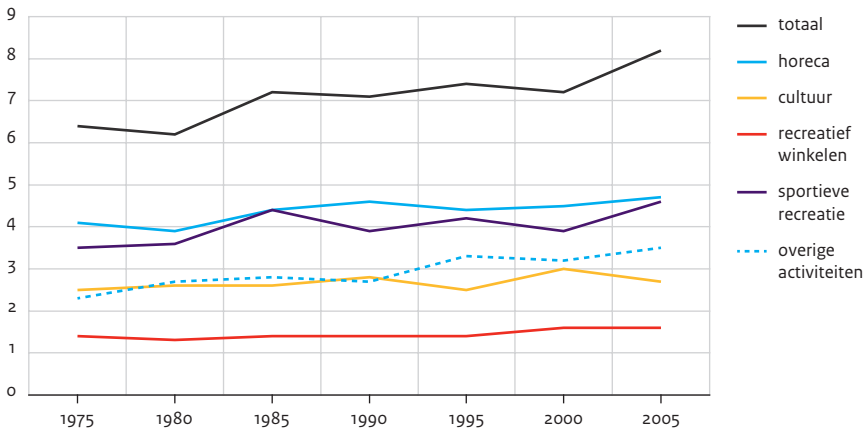
Aandeel Nederlanders van 12 jaar en ouder dat de verschillende vrijetijdsactiviteiten onderneemt (in procenten)

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Figuur 2.4

Aantal uren dat mensen die eropuit gaan daar per week aan besteden, deelnemers van 12 jaar en ouder

Bron: SCP (TBO'75-'05)

De toegenomen tijd die wordt besteed aan eropuit gaan, zit vooral in de sportieve recreatie, het bezoek aan horeca en in de overige recreatieve activiteiten zoals het dagje pretpark of dierentuin (tabel B2.1). Voor sportieve recreatie is tussen 1975 en 2005 zowel de deelname toegenomen (van 56% naar 67% van de bevolking) als de tijd die deelnemers aan sportieve recreatie zijn gaan besteden (van 3,5 uur naar 4,6 uur per week). Bij horeca ligt dat anders; het aandeel Nederlanders dat in de onderzoekswEEK van horecagelegenheden gebruikmaakt, is gelijk gebleven. Dit betekent dat de mensen die wel eens naar de kroeg of een restaurant gaan, daar anno 2005 meer tijd aan besteedden dan in 1975 het geval was; ze gaan vaker, of blijven langer per bezoek (zie figuur 2.3 en 2.4). Ook opvallend is de licht dalende lijn in de deelname aan recreatief winkelen. Dit kan mogelijk voor een deel verklaard worden door de opkomst van winkelen op internet, waardoor men steeds meer producten vanuit huis kan kopen. Dit biedt de mogelijkheid om de vrije tijd buitenshuis aan andere activiteiten te besteden.

2.4 Doet iedereen mee?

Wie zijn die mensen die allerlei activiteiten buiten de deur ondernemen in hun vrije tijd? De vraag is eigenlijk: wie doen dat niet? Het blijkt namelijk dat 98% van de bevolking minstens één keer per jaar meedoet aan een uithuizige activiteit in de vrije tijd (tabel 2.3). Deze ondergrens is echter wel erg laag. Bij wekelijkse vrijetijdsparticipatie is nog steeds een groot deel van de bevolking actief: 89% van de Nederlanders gaat er minstens één keer per week op uit.³ Pas bij een drempelwaarde van dagelijkse activiteit daalt de vrijetijdsparticipatie naar 30% van de Nederlanders (tabel 2.3).

Tabel 2.3

Verschillende niveaus van vrijetijdsparticipatie⁴

	vrijetijdsparticipatie
jaarlijkse participatie: minimaal 1 uithuizige vrijetijdsactiviteit per jaar	98
maandelijks participatie: minimaal 12 uithuizige vrijetijdsactiviteiten per jaar	96
wekelijkse participatie: minimaal 52 uithuizige vrijetijdsactiviteiten per jaar	89
dagelijkse participatie: minimaal 365 uithuizige vrijetijdsactiviteiten per jaar	30

Bron: CVTO'08/'09 (SCP-bewerking)

In eerder onderzoek naar maatschappelijke participatie en sociale ongelijkheid is gesteld, dat om te kunnen spreken van 'meedoen in de vrije tijd' er sprake moet zijn van enige regelmaat, namelijk wekelijks (Jehoel-Gijsbers 2009). In dit hoofdstuk gaan wij daarom verder met de wekelijkse vrijetijdsparticipatie.

Wie zijn de 11% die niet meedoen?

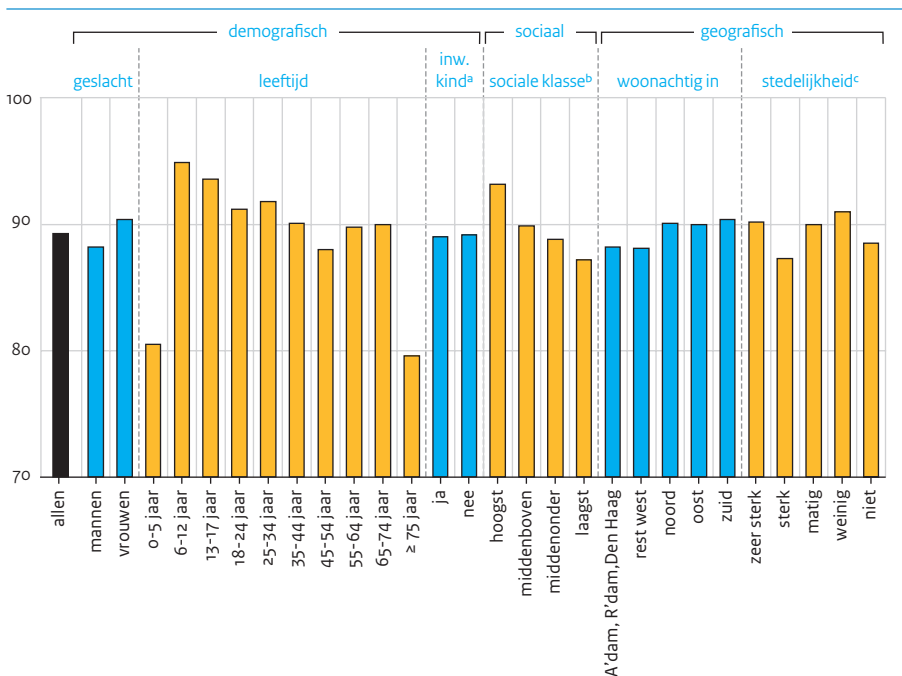
Met de wekelijkse vrijetijdsparticipatie als richtlijn deed 11% van de Nederlanders in 2008 niet mee aan de vrijetijdsbesteding buitenshuis. Het is aannemelijk dat dit verschilt naar achtergrondkenmerken, bijvoorbeeld doordat mensen meer of minder

tijd of geld hebben, in slechtere gezondheid verkeren of ver van vrijetijdsvoorzieningen wonen.

Meer mannen dan vrouwen komen niet wekelijks toe aan een uithuizige vrijetijdsactiviteit, namelijk 12% van de mannen en 10% van de vrouwen doet dat niet (figuur 2.5). De wekelijkse vrijetijdsparticipatie neemt af met de sociale klasse (Jehoel-Gijsbers 2009). Van de mensen die tot de hoogste sociale klasse behoren, doet 7% niet mee, terwijl van de laagste sociale klasse bijna tweemaal zo veel mensen niet meedoen: 13%. Ook de jongste en oudste Nederlanders blijven achter waar het de wekelijkse vrijetijdsparticipatie betreft: 20% van de 75-plussers onderneemt minder dan eenmaal per week een vrijetijdsactiviteit buitenshuis (figuur 2.5). Het verschil tussen mensen die wel en geen thuiswonende kinderen hebben, is klein. De vrijetijdsparticipatie verschilt ook nauwelijks voor de geografische achtergrondkenmerken: de regio's in Nederland of de meer en minder verstedelijkte gebieden.

Figuur 2.5

Wekelijkse vrijetijdsparticipatie naar achtergrondkenmerken (in procenten)^d

- a Volwassenen (≥ 25 jaar) met of zonder thuiswonende kinderen.
- b Een toelichting van de operationalisering van de sociale klasse is te vinden in bijlage B2.2.
- c Van de gemeente waar de respondent woonachtig is.
- d De groepen verschillen significant van elkaar bij $p < 0,01$.

Bron: cv to'o8/'09 (SCP-bewerking)

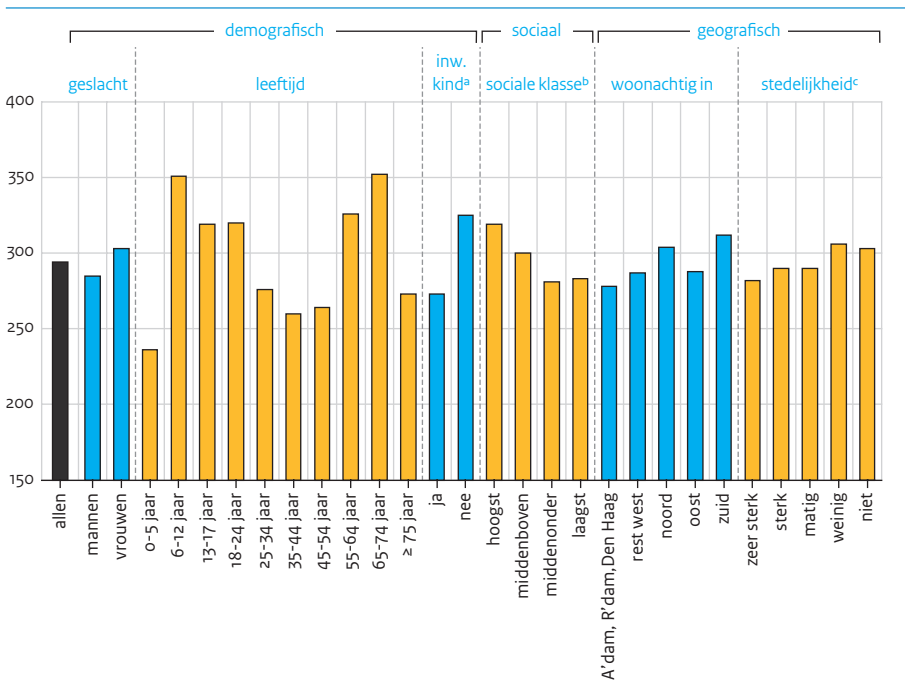
Wie gaan er minder vaak op uit en wie vaak?

Een vergelijkbaar beeld zien we terug bij het aantal vrijetijdsactiviteiten dat Nederlanders per persoon per jaar buitenshuis ondernemen: de verschillen voor geografische achtergrondkenmerken zijn klein, voor mensen in verschillende sociale posities iets groter en voor demografische kenmerken, met name leeftijd, het grootst.

In 2008/'09 was de gemiddelde vrijetijdsfrequentie 294 uithuizige vrijetijdsactiviteiten.⁵ Dit betekent dat mensen circa zes activiteiten per week ondernemen. Dat kunnen er bijvoorbeeld twee op doordeweekse avonden, twee op zaterdag en twee op zondag zijn, maar ook vijf op doordeweekse middagen en nog een op zaterdagochtend.

Figuur 2.6

Vrijetijdsfrequentie (gemiddeld aantal vrijetijdsactiviteiten dat men per jaar buitenshuis onderneemt), naar achtergrondkenmerken (in absolute aantallen)^d

a Volwassenen (25+) met of zonder thuiswonende kinderen.

b Een toelichting van de operationalisering van de sociale klasse, is te vinden in bijlage B2.2.

c Van de gemeente waar de respondent woonachtig is.

d De groepen verschillen significant van elkaar bij $p < 0,01$.

Bron: CVTO'08/'09 (SCP-bewerking)

De kinderen en jongvolwassenen (6-24-jarigen) en de mensen in de (pre)pensioenleeftijd (55-74-jarigen) trekken er veel vaker op uit dan de mensen in de levensfase waarin werken zorgtaken gecombineerd worden (25-54-jarigen; zie figuur 2.6 en tabel B2.3). Ouders van thuiswonende kinderen gaan er minder vaak op uit dan volwassenen zonder (thuiswonende) kinderen. Het hebben van thuiswonende kinderen maakt dus geen verschil voor het minimaal eenmaal per week eropuit gaan, maar wel voor het aantal keer dat men voor een vrijetijdsactiviteit de deur uit gaat.

Een belangrijke verklaring voor het feit dat mensen van 75 jaar en ouder er minder vaak op uit gaan, zal waarschijnlijk zijn dat ze hier fysiek minder toe in staat zijn. Onder de 75-plussers heeft 74% van de mensen last van motorische beperkingen, terwijl dat onder de 65-74-jarigen nog een stuk lager ligt (52%; meer hierover in hoofdstuk 5).⁶

Zijn mensen tevreden over de verhouding tussen vrije tijd thuis en buitenshuis?

Dat sommige mensen er minder vaak dan anderen op uit gaan, betekent niet automatisch dat zij dit als een probleem ervaren. Twee derde van de Nederlanders is tevreden met het aandeel vrije tijd dat ze thuis en buitenshuis doorbrengen. Een derde is niet tevreden: 19% wil van de vrije tijd die zij hebben meer vrije tijd buitenshuis doorbrengen, 14% wil juist vaker thuis zijn.

Drie groepen, die elkaar voor een groot deel overlappen, springen eruit wat betreft ontevredenheid over de balans tussen thuis zijn en eropuit gaan: de 25-44-jarigen, de gezinnen met jonge kinderen (0-14 jaar) en de grotere huishoudens (vier personen of meer). Sommige van deze mensen willen meer thuis zijn, terwijl anderen er vaker op uit zouden willen gaan.

Ik zou graag wat meer vrije tijd buiten door willen kunnen brengen, om bijvoorbeeld te fotograferen, fietsen of wandelen.

vrouw, 34 jaar, vijfpersoonshuishouden

Ik zou vaker thuis willen zijn met mijn gezin.

man, 41 jaar, driepersoonshuishouden

Ondanks hun lagere vrijetijdsfrequentie zijn de meeste ouderen tevreden over de balans tussen thuis zijn en eropuit gaan in de vrije tijd. Degenen die er meer op uit zouden willen gaan, geven aan dat dat niet mogelijk is door gezondheidsklachten of andere beperkingen.

In verband met gezondheidsklachten kan ik niet altijd naar buiten, en dat zou ik wel graag willen.

vrouw, 59 jaar, eenpersoonshuishouden

Als je een wao-er bent dan heb je gewoon minder mogelijkheden, je hebt minder geld om je bijvoorbeeld bij verenigingen aan te sluiten. Bovendien krijg je steeds minder kennissen omdat die ook ouder worden en overlijden.

man, 61 jaar, eenpersoonshuishouden

Niet voor alle ouderen die niet zo vaak uitstapjes maken, geldt dat ze dat niet meer kunnen. Sommige ouderen hoeven simpelweg niet meer zo nodig.

Ik ben niet de allerjongste meer, soms heb je er gewoon geen zin in!

vrouw, 65 jaar, tweepersoonshuishouden

Ik ben meer thuis dan buitenshuis maar zoals ik het nu heb vind ik het prima.

vrouw, 75 jaar, tweepersoonshuishouden

2.5 Vrijtijdsrepertoires

Er is een enorme keuze aan activiteiten die men in de vrije tijd kan ondernemen. De meest voorkomende activiteiten zijn: een wandeling of fietstocht maken, winkelen en uit eten gaan (tabel 2.4).

Tabel 2.4

Top 5 van ondernomen vrijetijdsactiviteiten buitenshuis, Nederlanders, naar jaar (in procenten)

2004/'05		2008/'09	
1	gewinkeld in binnenstad 9%	recreatieve wandeling maken 11%	
2	recreatieve wandeling maken 7%	gewinkeld in binnenstad 7%	
3	winkelen voor plezier in stadsdeelcentrum of wijkcentrum 5%	recreatieve fietstocht maken 5%	
4	uit eten in restaurant of eetcafé 5%	uit eten in restaurant of eetcafé 4%	
5	recreatieve fietstocht maken 4%	winkelen voor plezier in stadsdeelcentrum of wijkcentrum 4%	

Bron: CVTO '04/'05, '08/'09

Wanneer we de vrijetijdsrepertoires – de samenstelling van de verschillende vrijetijdsactiviteiten die iemand onderneemt – van mannen en vrouwen vergelijken, zien we dat sporten, sportieve recreatie en sportwedstrijden bezoeken een dominantere positie in het repertoire van mannen hebben, terwijl recreatief winkelen populairder is onder vrouwen. Dat is niet zo verrassend en zal voornamelijk te maken hebben met genderspecifieke voorkeuren die gedurende de levensloop niet sterk wijzigen.

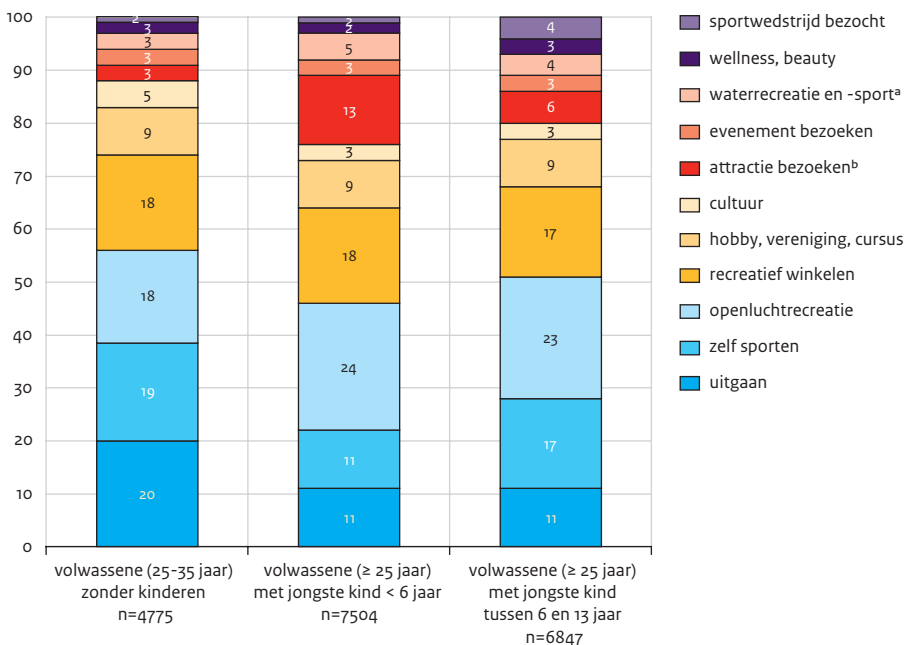
In deze paragraaf bekijken we of en hoe de samenstelling van vrijetijdsrepertoires verandert in achtereenvolgende levensfasen. In het bijzonder kijken we naar de veranderende vrijetijdsbesteding na de komst van kinderen, en voor en na de pensionering.

De gevolgen van het krijgen van kinderen op het vrijetijdsrepertoire

Met de komst van kinderen ontstaat een andere vraag naar en gebruik van vrijetijdsvoorzieningen (Turley 2001). Er is een groot verschil tussen de vrijetijdsrepertoires van volwassenen (25 t/m 34 jaar) zonder kinderen en de mensen met jonge kinderen (0 t/m 5 jaar) (figuur 2.7). De meest in het oog springende verandering is dat men vanaf de geboorte van het eerste kind veel minder vaak uit gaat. De kroeg, het terras, het

restaurant: ze worden allemaal minder bezocht. Het hebben van kleine kinderen heeft tevens grote gevolgen voor de sportdeelname; deze wordt aanzienlijk lager (figuur 2.7; zie ook Tiessen-Raaphorst 2010). De jonge ouders gaan daarentegen veel vaker dan andere volwassenen de buitenlucht in. Ze maken meer recreatieve wandelingen en fietstochtjes en gaan vaker naar het strand, het bos of het park. Ook het bezoeken van attracties stijgt fors na het krijgen van een kind. Dit betreft niet alleen het bezoek aan pretparken en dierentuinen, maar ook de veel frequenter bezoeken aan de speeltuin en kinderboerderij. Ten slotte nemen waterrecreatie en -sport – met name als gevolg van de bezoeken aan het zwembad – een belangrijker plaats in. Naarmate de kinderen ouder worden en het jongste kind in het gezin op de basisschool zit, verandert het vrijetijdsrepertoire van de ouders en zijn er iets meer overeenkomsten met het oude repertoire. Ouders gaan minder vaak (mee) naar kinderboerderij en speeltuin. Wat daar voor in de plaats komt, is het bezoeken van sportwedstrijden, waarschijnlijk die van de eigen kinderen (figuur 2.7; zie ook Verbeek en Tiessen-Raaphorst 2010). Nu de kinderen ouder zijn, nemen de ouders ook zelf meer tijd om te gaan sporten. Wat niet verandert is het uitgaan; ook met iets oudere kinderen blijken volwassenen minder dan vóór zij kinderen hadden, tijd, mogelijkheden of behoefte te hebben om naar een kroeg of restaurant te gaan.

Figuur 2.7 Samenstelling van het vrijetijdsrepertoire voor drie levensfasen (in procenten)^c

a Hieronder valt ook het bezoek aan zwembaden.
 b Hieronder valt ook het bezoek aan de kinderboerderij en aan de speeltuin.
 c De groepen verschillen significant van elkaar bij $p < 0,01$.

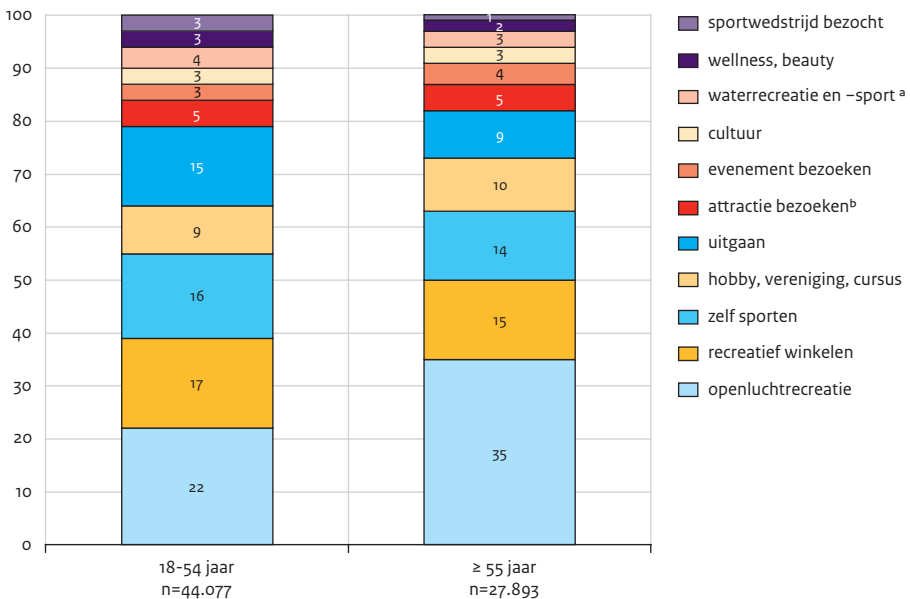
Wat doen de gepensioneerden in de vrije tijd?

Gegeven de vergrijzing van de samenleving is het interessant te kijken naar de vrijetijdsactiviteiten van de wat oudere Nederlanders. Ouderen zijn een belangrijke doelgroep voor het recreatiebeleid en voor de vrijetijdssector. Zij hebben immers veel vrije tijd en, zo lang de gezondheid het toelaat, gaan zij graag op pad (Stichting Recreatie 2003). We vergelijken hier de vrijetijdsrepertoires van de mensen die bijna met pensioen gaan, die net met pensioen zijn, en die al wat langer de 65 gepasseerd zijn.

De samenstelling van de uithuizige vrijetijdsrepertoires van de 55-64-jarigen, de 65-74-jarigen en de 75-plussers is nagenoeg gelijk (niet in figuur). Als we de vrijetijdsrepertoires van de 55-plussers echter vergelijken met die van de volwassenen jonger dan 55 jaar, dan zijn er duidelijke verschillen (figuur 2.8). De ouderen gaan graag naar buiten. Het maken van recreatieve fiets- en wandeltochten of het ondernemen van andere activiteiten in de openlucht neemt een veel groter deel van hun repertoire in beslag. Dat is voor hen een goede manier om in beweging te blijven en aan hun gezondheid te werken, want ze sporten iets minder dan de 18-54-jarigen (tabel B2.4; zie ook Tiessen-Raaphorst 2010).

Figuur 2.8

Samenstelling van het vrijetijdsrepertoire van de 55-plussers, afgezet tegen het repertoire van de 18-54-jarigen (in procenten)^c

a Hieronder valt ook het bezoek aan zwembaden.

b Hieronder valt ook het bezoek aan de kinderboerderij en aan de speeltuin.

c De groepen verschillen significant van elkaar bij $p < 0,01$.

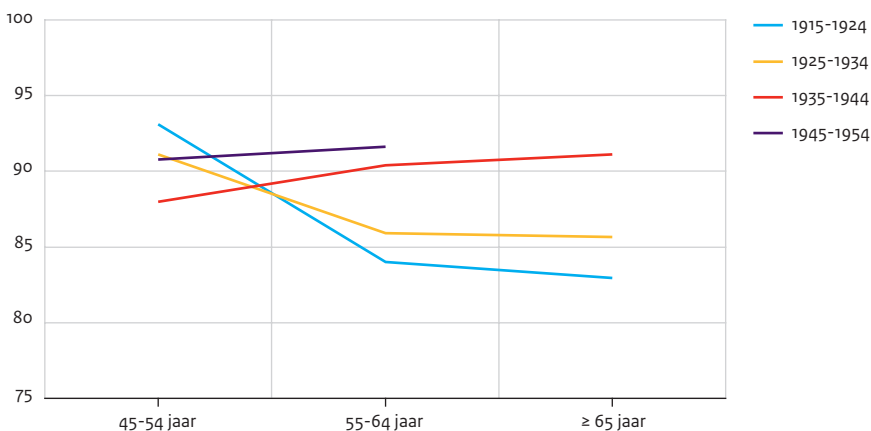
Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

Hoe heeft het vrijetijdsgedrag van ouderen in opeenvolgende generaties zich ontwikkeld? De veronderstelling is dat ouderen van nu meer mogelijkheden hebben (ze zijn langer gezond, hebben meer geld te besteden) en er meer op uit zullen gaan dan ouderen van twintig jaar geleden. Middels het Tijdbestedingsonderzoek kunnen we dit uitzoeken. We volgen de mensen die tussen 1915 en 1924 geboren zijn en vergelijken hun vrijetijdsparticipatie met die van de mensen die tussen 1924 en 1935, tussen 1935 en 1944, en die tussen 1945 en 1955 geboren zijn (figuur 2.9). Uit deze analyse kunnen we twee conclusies trekken. Ten eerste heeft elk later cohort een hogere vrijetijdsparticipatie dan de eerder geboren cohorten.⁷ De deelname in het cohort 1935-1944 is ruim 5% hoger dan in het voorgaande cohort en bijna 10% hoger dan in het cohort daarvoor. Dit betekent dat de ouderen van nu actiever zijn in de vrije tijd en er meer op uit trekken dan de ouderen van vroeger.

Ten tweede blijkt dat ouderen van nu er tot op latere leeftijd op uit blijven gaan. Bij het cohort 1915-1924 nam de deelname aan vrijetijdsactiviteiten sterk af vanaf 55 jaar en daarna nog licht af vanaf 65 jaar, terwijl die bij de daaropvolgende cohorten (1925-1934) nagenoeg gelijk blijft en bij het meest recente cohort dat deze leeftijd bereikt heeft, zelfs licht is toegenomen. De vrijetijdsparticipatie na het pensioen is iets hoger dan die voor het pensioen. Dit bevestigt nogmaals dat ouderen tegenwoordig langer actief blijven in de vrije tijd dan ouderen vroeger; ze zetten tot op hogere leeftijd hun actieve vrijetijdspatroon voort.

Figuur 2.9

Deelname aan uithuizige vrijetijdsactiviteiten^a naar leeftijd en cohort (in procenten)

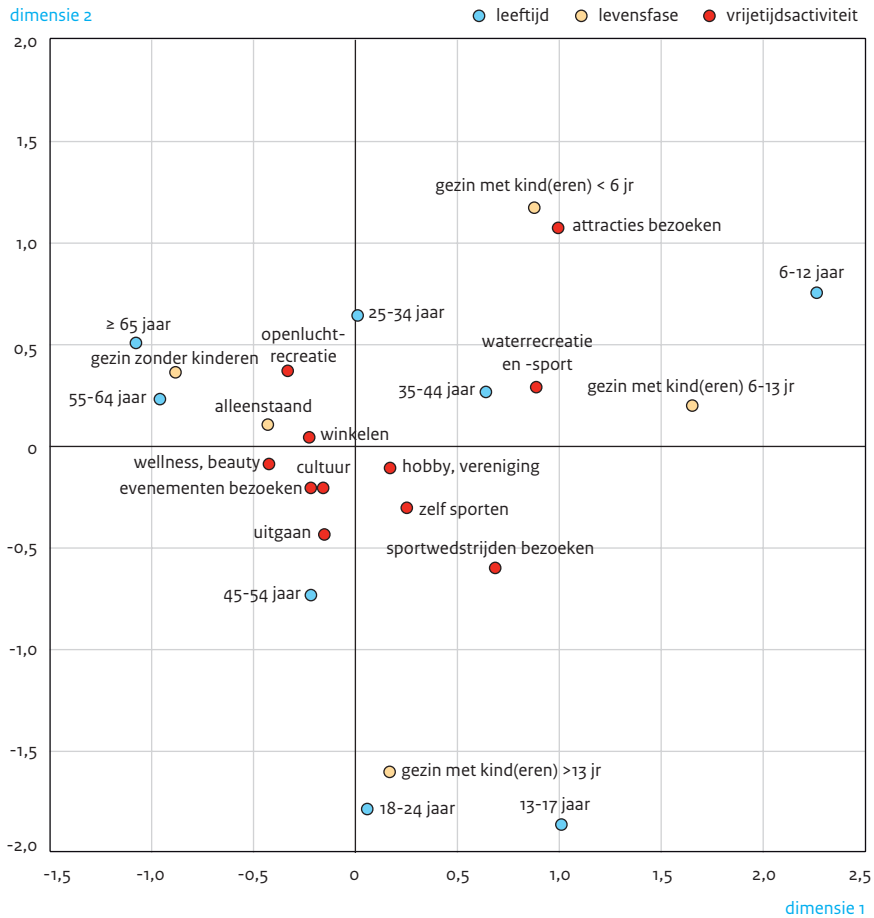
a Totaal van horeca, cultuur, winkelen, sportieve recreatie en overige activiteiten.

Bron: SCP (TBO '75-'05)

Dimensies in vrijetijdsrepertoires

Dat vrijetijdsrepertoires veranderen als gevolg van het krijgen van kinderen en als gevolg van de pensionering wordt bevestigd met de Homalsanalyse op basis van de variabelen leeftijd, levensfase en vrijetijdsactiviteit.⁸ Deze techniek maakt het mogelijk om relevante dimensies in de samenhangen tussen de variabelen en hun categorieën vast te stellen. Homals geeft voor elke categorie van de variabelen aan welke score de betrokken categorie heeft op de dimensies. Dit stelt ons in staat om na te gaan hoe groot de verschillen zijn tussen uiteenlopende categorieën (bv. jongeren ten opzichte van ouderen). De Homalstechniek heeft als groot voordeel dat de clustering van categorieën langs de verschillende dimensies gevisualiseerd kan worden (figuur 2.10). Het kwadrant rechtsboven beslaat de kinder- en gezinsactiviteiten. Het zijn volwassenen tussen 35 en 44 jaar, kinderen tussen 6 en 12 jaar, gezinnen met kinderen tussen 0 en 13 jaar, die meer dan gemiddeld attracties bezoeken en waterrecreatieve en -sportactiviteiten ondernemen. Het kwadrant linksboven zijn de buiten recreërende senioren: gezinnen zonder kinderen, alleenstaanden en 55-plussers, die recreëren in de openlucht. Waar het kwadrant linksboven de openluchtrecreatie beslaat, is het kwadrant linksonder die van het stedelijk vermaak: culturele activiteiten (bv. bezoek aan museum, monument, voorstelling), uitgaan, evenementen bezoeken, en wellness en beauty (schoonheidssalons, zonnebankcentra, yoga, sauna) die ondernomen worden door de 45-54-jarigen. Het kwadrant rechtsonder ten slotte, is dat van de sportende gezinnen met oudere kinderen: gezinnen met oudere thuiswonende kinderen, de pubers (13-17 jaar) en jongvolwassenen (18-24 jaar) die zelf sporten en sportwedstrijden bijwonen.

Figuur 2.10
Combinatie van vrijetijdsactiviteiten, leeftijd en levensfase

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

2.6 Conclusie

De afgelopen dertig jaar is het gemiddeld aantal uren vrije tijd per week afgenomen. Dit is niet ten koste gegaan van de uithuizige vrijetijdsbesteding, want het aantal uren vrije tijd dat men buitenshuis besteedt, is over de jaren vrij constant gebleven. Relatief gezien is de Nederlander zich in de vrije tijd dus meer gaan richten op activiteiten buitenshuis.

De grootste toename in de uithuizigheid van de vrijetijdsbesteding in de afgelopen dertig jaar komt voor rekening van de 50-64-jarigen. Niet alleen het aandeel van hun vrije tijd dat zij buiten de deur doorbrengen steeg (+7,4%), ook de wekelijkse vrijetijdsparticipatie nam toe. Elk later geboren cohort heeft een hogere vrijetijdsparticipatie dan de eerder geboren cohorten en blijft er tot op hogere leeftijd op uit gaan. De senioren zijn dan ook een belangrijke doelgroep voor vrijetijdsbeleid: door de vergrijzing wordt deze groep steeds groter, bovendien zijn de senioren van nu actiever in de vrije tijd en zetten zij dit actieve vrijetijdspatroon tot op hogere leeftijd voort.

In de uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders zijn verschillen tussen sociale klassen, opleidingsniveaus en arbeidsmarktpositie zichtbaar (sociale ongelijkheid), naar geslacht, leeftijd en levensfase (demografische ongelijkheid), regio waar men woont en verstedelijkingsgraad (geografische ongelijkheid). De voorkeuren en interesses voor een bepaalde uithuizige vrijetijdsbesteding wijzen slechts in beperkte mate op sociale ongelijkheid. Die verschillen blijken namelijk het grootst te zijn wanneer wordt gekeken naar leeftijd en levensfase.

Deze conclusies over ongelijkheden zijn beperkt tot objectief waargenomen verschillen en impliceren geen waardeoordeel over die verschillen. Evenmin suggereren we dat de verschillen tot stand zijn gekomen door ongelijke mogelijkheden om de vrije tijd naar wens in te vullen of dat er iets aan de verschillen gedaan moet worden omdat zij een probleem vormen voor het individu of de samenleving. Verschillen kunnen simpelweg een uiting zijn van andere wensen in de vrije tijd. Om te kunnen concluderen of de geconstateerde sociale, demografische en geografische verschillen of ongelijkheden als problematisch opgevat dienen te worden, is meer informatie nodig. Namelijk over hoe Nederlanders hun vrije tijd beleven, of er een verschil is tussen de gerealiseerde en gewenste vrijetijdsbesteding, in hoeverre zij dat zelf als een probleem ervaren en wat de oorzaken van deze discrepantie zijn. Dit hebben we deels verkend met een klein aanvullend onderzoek naar de tevredenheid over het aandeel vrije tijd dat mensen thuis en buitenshuis besteden. Omdat de beleving en tevredenheid cruciaal zijn in het onderscheiden van verschillen en ongelijkheden is echter extra onderzoek hiernaar noodzakelijk.

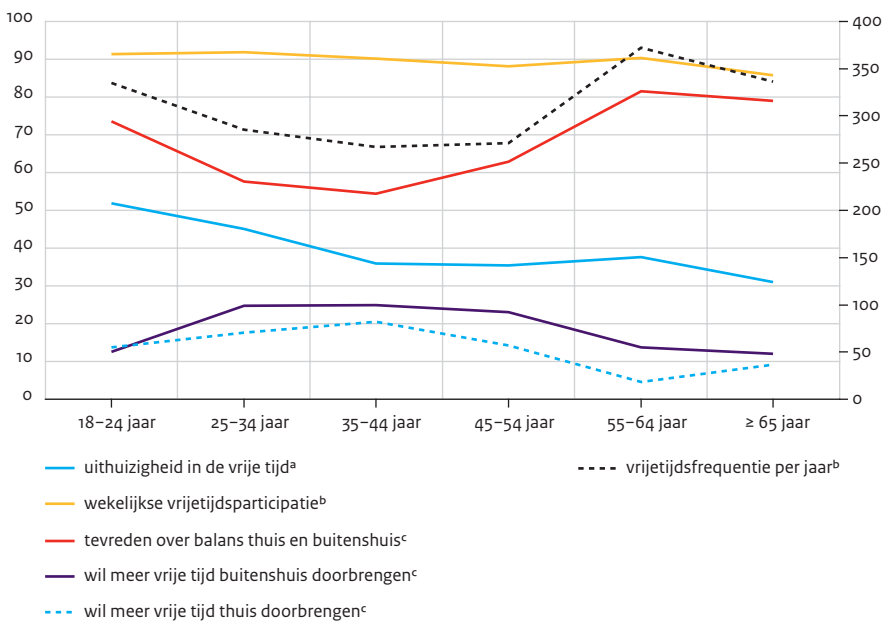
Voor de meeste Nederlanders geldt dat zij minimaal eenmaal per week een vrijetijdsactiviteit buitenshuis ondernemen. Wanneer we de wekelijkse vrijetijdsparticipatie als richtlijn hanteren om te spreken van 'meedoen in de vrije tijd', dan deed in 2008 11% van de Nederlanders niet mee. Met name onder de jongste en oudste Nederlanders

(de 0-5-jarigen en de 75-plussers) is de vrijetijdsparticipatie lager: 20% van deze leeftijdsgroepen onderneemt minder dan één uithuizige vrijetijdsactiviteit per week. De vrijetijdsparticipatie is ook lager onder mensen die laag op de sociale ladder staan. De mensen in de leeftijd van 25 tot 54 jaar – de levensfase waarin veel mensen werk- en zorgtaken combineren – gaan wel minimaal eenmaal per week eropuit, maar zij doen dit minder vaak (figuur 2.11). Deze groep is ook minder tevreden over de balans tussen de vrije tijd die zij thuis en de vrije tijd die zij buitenshuis besteden. Het grootste deel van de deze mensen wil vaker de deur uit, maar komen daar niet aan toe. Toch wil niet iedereen die ontevreden is er vaker op uit. Thuis zijn is ook fijn.

Figuur 2.11

Overzicht van uithuizigheid, vrijetijdsparticipatie en tevredenheid (in procenten), en vrijetijdsfrequentie (in absolute getallen)

a TBO'05.
 b CVTO'08/'09.
 c BVT'10.

Noten

- 1 Aangezien TBO 1975-2005 gemeten zijn middels dagboekjes in de eerste twee weken van oktober, is de weersgevoeligheid groter dan bij een jaarrond meting zoals het CVTO.
- 2 Het aantal uren in figuur 2.4 komt niet overeen met het aantal uren in tabel 2.2. Tabel 2.2 betreft alle uren vrije tijd die buitenshuis doorgebracht zijn. Figuur 2.4 betreft de tijd besteed aan een aantal

specifieke vrijetijdsbestedingen buitenshuis. Figuur 2.4 gaat bijvoorbeeld niet over het op visite gaan, het vrijwilligerswerk, of de tijd besteed aan het reizen naar de vrijetijdsactiviteit (zie hoofdstuk 4).

- 3 Ondanks de verschillende datasets en dus verschillende vraagstelling, methode en steekproef-trekking, leiden τ_{BO} en cv_{TO} tot vergelijkbare participatiecijfers. Uit τ_{BO} komt naar voren dat 91% van de Nederlanders er in de onderzoekswEEK op uit was gegaan (§ 2.3) en uit cv_{TO} blijkt dat 89% van de Nederlanders minimaal één uithuizige vrijetijdsactiviteit per week onderneemt.
- 4 Om outliers buiten beschouwing te laten, hebben we een maximum gesteld van 1095 activiteiten per jaar (drie per dag). We hebben daartoe 1,6% van de respondenten verwijderd. Het betreft hier feitelijk een gemiddelde participatie; als men 365 of meer activiteiten per jaar onderneemt, kan het zo zijn dat men op de ene dag twee en op de andere dag geen activiteit ondernam.
- 5 Tussen mei 2008 en april 2009. Ook hier zijn de mensen die in een jaar tijd meer dan 1095 activiteiten ondernomen hebben als outliers beschouwd en verwijderd.
- 6 De gegevens zijn gebaseerd op het AVO uit 2003. Voor AVO'07 is nog geen beperkingenmaat beschikbaar.
- 7 Van de variabelen levensfase, periode (meetjaar) en geboortecohort heeft het geboortecohort de grootste invloed op deelname aan eropuit gaan (gemeten als dummy variabele: men heeft het in onderzoekswEEK wel/niet gedaan). De referentiegroepen zijn 'inwonend kind' (levensfase), '1975' (periode) en '1935-1944' (geboortecohort). De sheaf coëfficiënten zijn achtereenvolgens: 0,08 - 0,07 - 0,20.
- 8 Geslacht, sociale klasse en stedelijkheid zijn uit de Homalsanalyse verwijderd, omdat ze weinig verschil maakten. De positie van de groepen is met het verwijderen van deze variabelen niet veranderd, alleen is het beeld nu overzichtelijker.

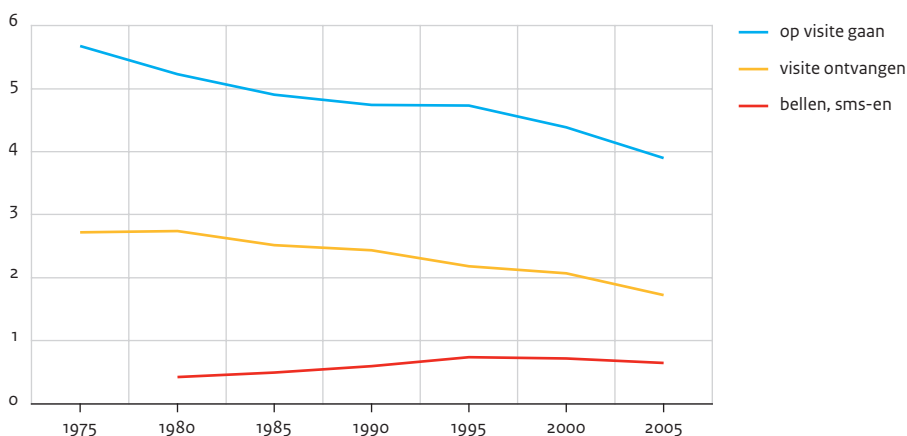
3 Sociaal contact in de uithuizige vrijetijdsbesteding

3.1 Minder bij elkaar op visite, minder sociaal contact?

Veel vrijetijdsactiviteiten worden ondernomen in het gezelschap van anderen. De mogelijkheden om sociaal contact te onderhouden in de vrije tijd kunnen ruwweg ingedeeld worden in drie groepen: ontmoetingen in de huiselijke sfeer (het bij elkaar op visite gaan), gezamenlijke activiteiten buitenshuis (zoals samen sporten of uitgaan) en contact via media (bv. bellen, sms'en, e-mailen, twitteren en facebooken). De afgelopen decennia brengen vrienden en familieleden minder tijd met elkaar door in de huiselijke sfeer. Er wordt minder tijd besteed aan het bij elkaar op visite gaan (figuur 3.1; Breedveld et al. 2006; Van Ingen 2009).

Figuur 3.1

Huiselijk sociaal contact met derden, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-2005 (in uren per week)

Bron: SCP (TBO '75-'05)

Het samenzijn met anderen in de vrije tijd is niet alleen gezellig, deze sociale contacten kunnen ook bijdragen aan het geluksgevoel van mensen (Csikszentmihalyi en Hunter 2003) en aan de sociale cohesie in de samenleving (Putnam 2000; Glover en Hemingway 2005; Warde et al. 2005). Tegen die achtergrond willen we meer weten over de sociale contacten in de uithuizige vrijetijdsbesteding. De centrale vraag in dit hoofdstuk is of de afnemende populariteit van het op visite gaan betekent dat mensen er daadwerkelijk minder sociale contacten op nahouden in de vrije tijd of dat mensen die sociale contacten onderhouden door gezamenlijk activiteiten buitenshuis te ondernemen. Men kan het contact ook telefonisch onderhouden of via internet, maar gezien onze focus op de uithuizige vrijetijdsbesteding richten we ons hier op het directe contact dat daarin plaatsvindt.

Voor gezamenlijke activiteit buitenshuis is het hebben van een sociaal netwerk een voorwaarde. Het sociale netwerk kan verschillen in grootte, men heeft contact met veel of weinig mensen, en in contactfrequentie, men heeft nauwe of losse contacten met de mensen in het netwerk. Niet alleen moet men mensen kennen om mee op pad te gaan, ouders met kinderen moeten bijvoorbeeld ook een goede oppas in het sociale netwerk hebben om samen van een avondje uit te kunnen genieten. Sociale netwerken kennen schillen met mensen die dicht bij een persoon staan en die verder van een persoon af staan. De binnenste schillen bestaan bijvoorbeeld uit de partner, en eventueel de kinderen, gevolgd door een schil van ouders, broers en zussen. De middelste schillen kunnen bestaan uit vrienden en familieleden (ooms, tantes, nichten, neven, opa's, oma's). Collega's, clubgenoten, studiegenoten, kennissen of vrienden van vrienden staan veelal nog iets verder van een persoon af en vormen de buitenste schillen van het sociale netwerk (Warde et al. 2005; Van Ingen 2009). De veronderstelling is dat sociaal contact met mensen die dichtbij een persoon staan, bijdraagt aan het bindend sociaal kapitaal en dat contact met mensen die verder van een persoon af staan, bijvoorbeeld met een andere etniciteit of sociaaleconomische achtergrond, bijdragen aan het overbruggend sociaal kapitaal. Sociale cohesie in de maatschappij vaart wel bij een combinatie van beide vormen van kapitaal (Putnam 2000).

In paragraaf 3.3 beschrijven we in hoeverre Nederlanders de vrije tijd buitenshuis alleen of samen met anderen doorbrengen, of ze tevreden zijn over deze verhouding en of de grootte van het gezelschap verschilt voor de ondernomen vrijetijdsactiviteiten. In paragraaf 3.4 beschrijven we de samenstelling van het gezelschap waarmee men eropuit gaat, en bekijken we of de vrijetijdsactiviteiten samenhangen met het type gezelschap. Maar eerst zullen we in paragraaf 3.2 aandacht geven aan de vermeende positieve, maar soms ook negatieve gevolgen van sociale contacten.

3.2 Gevolgen van sociaal contact

Veel uithuizige vrijetijdsactiviteiten hebben naast een bedoelde sociale component ook een onbedoelde sociale component. Bedoeld sociaal contact vindt plaats wanneer activiteiten in georganiseerd verband worden gedaan – sporten bij een vereniging of vrijwilligerswerk doen bij een culturele instelling –, of die informeel maar samen met anderen gedaan worden – samen naar de dierentuin, een sportwedstrijd, de kroeg of een concert gaan. Tijdens deze activiteiten is men samen met anderen en worden de contacten met de partner, kinderen, vrienden, familie of kennissen onderhouden (Putnam 2000; Van Ingen 2009). Onbedoeld sociaal contact kan ontstaan wanneer men een muziekfestival of sportwedstrijd bijwoont en mensen ontmoet die men anders niet zou tegenkomen.

Dit bedoelde of onbedoelde sociaal contact tijdens de uithuizige vrijetijdsbesteding heeft op individueel en maatschappelijk niveau allerlei positieve, maar soms ook negatieve gevolgen. De gedeelde ervaring van vrijetijdsactiviteiten kan bijdragen aan het welzijn van mensen, kan zorgen voor steun en vertrouwen, het kan een band scheppen tussen mensen en het kan leiden tot sociale binding, tot gemeenschapsgevoel, of tot oplevingen in de nationale trotsgevoelens (Van Hilvoorde et al. 2010;

zie ook De Hart 2005; Van den Heuvel 2003; Van den Broek 2008; Stichting Recreatie 2005). In het Regeerakkoord van het kabinet-Balkenende IV was het vergroten van de sport- en cultuurdeelname en het verbeteren van groene voorzieningen in de stad daarom niet alleen een doel op zich, maar ook een middel in het streven om sociale cohesie en integratie te bevorderen (Coalitieakkoord 2007; www.minlnv.nl). Ook in het Regeerakkoord van het kabinet-Rutte uit 2010, is de aandacht voor de sociale cohesie via de vrijetijdsbesteding terug te zien: aan sport wordt expliciet een sociale waarde toegedicht.

Meer contact betekent echter niet altijd beter contact (zie ook Van Ingen 2009); er kunnen conflicten ontstaan tussen groepen mensen. Wanneer er sprake is van een sterk bindend sociaal kapitaal binnen bepaalde groepen, kan een situatie van uitsluiting ontstaan. Bindend sociaal kapitaal verwijst naar contacten tussen individuen die veel met elkaar gemeen hebben en waartussen hechte relaties bestaan (Putnam 2000; Field 2003).¹ Het bevordert de sociale cohesie binnen groepen, maar kan anderen uitsluiten, de verbondenheid met hen verslechteren en soms zelfs tot conflicten leiden (Glover en Hemingway 2005). Daarbij kan men denken aan hangjongeren en spelende kinderen die gebruikmaken van dezelfde speelplek, aan supportersgeweld, of aan het uitgaanspubliek en de omwonenden die daar overlast van hebben. Ook tussen individuen kunnen verschillende voorkeuren om de vrije tijd te besteden leiden tot confrontatie en conflict. Zo is samen winkelen lang niet altijd gezellig en kan een avondje stappen het contact tussen individuen negatief beïnvloeden: 'drank maakt meer kapot dan je lief is'.

Ten tweede geven bepaalde activiteiten minder mogelijkheden om banden met het sociale netwerk te creëren of te verstevigen (Van Ingen 2009). Meestal gaat men samen met iemand anders naar de bioscoop en leidt het bezoek daarnaast tot onbedoeld sociaal contact. Toch zal deze activiteit niet zo snel het sociale netwerk vergroten of verstevigen, omdat het een vrij passieve activiteit is, waarbij weinig interactie tussen de bezoekers is.

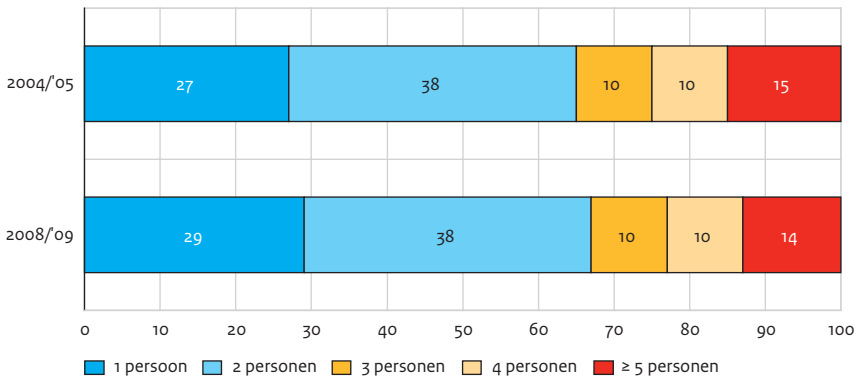
3.3 Alleen of samen met anderen op pad?

Grootte van het gezelschap

Doordat Nederlanders gemiddeld steeds langer studeren en later een partner zoeken en doordat huwelijken vaker stranden, wonen steeds meer mensen een periode alleen (Liefbroer en Dykstra 2000). In 2009 was het aandeel alleenwonenden in de leeftijd 20 tot 60 jaar 3,5% groter dan in 1995 (CBS StatLine). Deze ontwikkeling is te herkennen in het feit dat een groter deel van de vrijetijdsactiviteiten alleen wordt ondernomen. Tussen 2004 en 2008 nam dit percentage licht toe van 27% naar 29% (figuur 3.2). Met name openlucht recreatie, zoals het maken van een fietstochtje of een wandeling, onderneemt men iets vaker alleen (+5%; niet in figuur). Hier past echter wel een kritische noot: het verschil is klein, en de termijn waarop het verschil betrekking heeft, is kort.

Figuur 3.2

Grootte van het gezelschap van uithuizige vrijetijdsactiviteiten (in procenten)

Bron: cvto '04/'05 en '08/'09 (SCP-bewerking)

Of vrijetijdsactiviteiten alleen of in gezelschap gedaan worden, hangt samen met het type activiteit. Sommige vrijetijdsactiviteiten onderneemt men eerder alleen, terwijl voor andere activiteiten een groter gezelschap geschikt is. Wellness, beauty en ontspanningsactiviteiten, zoals naar een zonnestudio, een schoonheidsspecialist of masseur gaan, zijn typisch activiteiten die men alleen onderneemt (figuur 3.3). Een saunabezoek is de meest 'sociale' activiteit binnen dit type activiteiten; dit doet men ongeveer even vaak alleen (35%) als met zijn tweeën (36%), maar minder vaak in grotere gezelschappen (niet in figuur).

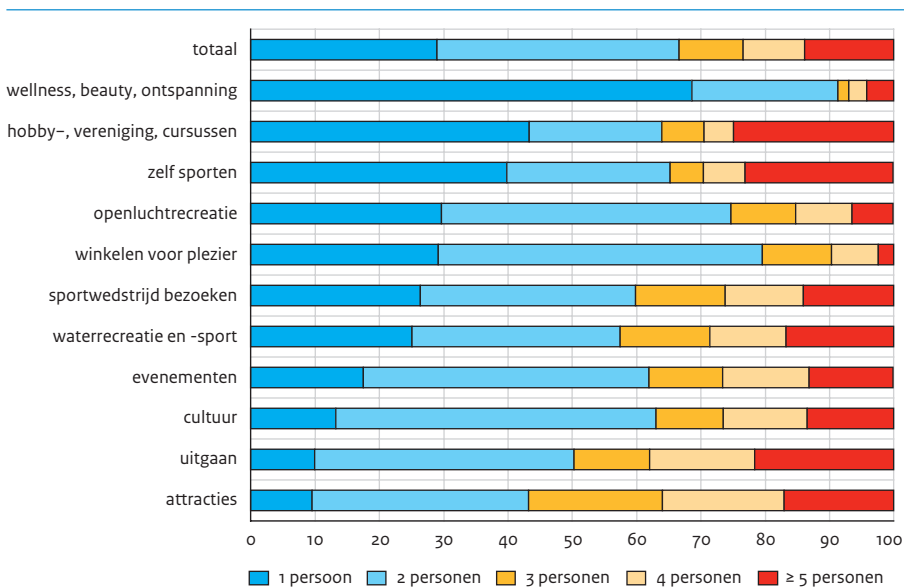
De hobby-, verenigings- en cursusactiviteiten laten, evenals het sporten, een tweedeling zien. Men doet dit vaak alleen, maar ook – vaker dan andere vrijetijdsactiviteiten – in gezelschappen van vijf personen of meer: als men met een club gaat hardlopen of gaat zingen in een koor, waarbij het grotere gezelschap inherent is aan de vrijetijdsactiviteit (figuur 3.3).

Ondanks het feit dat men openlucht recreatie in toenemende mate alleen doet, is het nog altijd een activiteit die men ook veel met zijn tweeën doet (45%). In de meeste gevallen gaat men met twee personen op pad voor een wandel- of fietstocht, een dagje strand, luieren in het park, of een toertocht met de auto. Nog sterker geldt dit voor recreatief winkelen en culturele activiteiten; deze onderneemt men in 50% van de gevallen met zijn tweeën (figuur 3.3).

Uitgaansactiviteiten en het bezoek aan attracties zijn bij uitstek vrijetijdsactiviteiten die men met grotere gezelschappen onderneemt. Zelden gaat men alleen naar de kroeg of discotheek, een pretpark, een dierentuin, de kermis of de rommelmarkt (figuur 3.3).

Figuur 3.3

Grootte van het gezelschap voor verschillende uithuiszige vrijetijdsactiviteiten

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

Wie zijn de mensen die de vrijetijdsactiviteiten alleen ondernemen?

Het is niet verrassend dat alleenstaanden de vrije tijd buitenshuis beduidend vaker alleen doorbrengen dan mensen met een partner, of gezinnen met kinderen (Toepoel 2010). Hoe meer personen het huishouden telt, hoe kleiner de kans dat men er in de vrije tijd alleen op uit gaat (zie tabel B3.1 in de bijlage, te raadplegen via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Ook mensen in zeer sterk of sterk verstedelijkte gebieden gaan meer dan gemiddeld alleen op pad in de vrije tijd, terwijl de inwoners van minder verstedelijkte gebieden er vaker samen opuit gaan (tabel B3.1). Uitgesplitst naar leeftijd komt naar voren dat mensen ouder dan 35 jaar meer dan gemiddeld alleen vrijetijdsactiviteiten buitenshuis doen. Dit geldt met name voor de 45-54-jarigen (37%) en de 75-plussers (38%; tabel B3.1).

Mogelijk geldt voor de 35-plussers dat de volle agenda's het moeilijker maken om er samen op uit te trekken in de vrije tijd. Niet alleen de vrije tijd waar iemand zelf over beschikt legt restricties op aan de vrijetijdsbesteding, ook de hoeveelheid vrije tijd waar anderen over beschikken doet dat. Aangezien Nederlanders tegenwoordig gemiddeld minder vrije tijd hebben dan een aantal decennia geleden (zie hoofdstuk 2), is het lastiger om de vrije tijd van verschillende mensen uit het sociale netwerk te coördineren (Breedveld 1999; Cloin et al. 2010). Dit geldt voor de 35-49-jarigen, de ouders met

schoolgaande kinderen en de werkenden, en in nog sterkere mate voor mensen die 's avonds en 's nachts werken, en overdag vrij zijn.

Als ik vrij ben dan werken de anderen, dus dan kan ik niet veel met andere mensen doen.
man, 36 jaar, vijfpersoonshuishouden

Samen is het gewoon gezelliger, maar door de verschillende diensten is het moeilijk met vrienden af te spreken.

man, 30 jaar, tweepersoonshuishouden

Dat 75-plussers er minder vaak dan anderen op uit gaan (zie hoofdstuk 2), en dat minder vaak in gezelschap doen, komt mogelijk voor een deel doordat hun sociale netwerk kleiner is of hun gezondheidstoestand slechter. Mensen met een beperkt sociaal netwerk kunnen eenzaamheid in de vrije tijd ervaren (Van Tilburg en De Jong Gierveld 2007; De Jong Gierveld en Van Tilburg 2008). Door slechtere gezondheidstoestand van zichzelf, de partner of van kennissen, vrienden en familieleden wordt het steeds moeilijker om bijvoorbeeld op visite te gaan bij kennissen of de wekelijkse bridge- of bingoavond in het dorpshuis te bezoeken. Tegelijkertijd is het zo dat een minder uithuizig vrijetijdspatroon tot gevolg kan hebben dat het sociale netwerk kleiner wordt. Op deze manier werken eenzaamheid en een minder uithuizige vrijetijdsbesteding elkaar in de hand.

Ik zou meer vrije tijd buitenshuis willen doorbrengen, alleen ik ben alleenstaand en ik heb geen vrienden.

vrouw, 73 jaar, eenpersoonshuishouden

Ik heb een scootmobiel. Ik probeer er zo veel mogelijk op uit te trekken.

vrouw, 69 jaar, tweepersoonshuishouden

Zijn mensen tevreden over het aantal keren dat zij er alleen en samen op uit gaan?

Dat sommige mensen er minder vaak in gezelschap van anderen op uit gaan, betekent niet automatisch dat zij dit als een probleem ervaren. Alleenstaanden, 45-54-jarigen en 75-plussers die meer dan gemiddeld alleen op pad gaan, geven niet duidelijk aan dat zij liever vaker met anderen op pad zouden willen gaan. 58% van de Nederlanders is tevreden met het aandeel van de vrijetijdsactiviteiten buitenshuis dat ze alleen en samen met anderen ondernemen. De overige 42% is niet tevreden: 37% wil er vaker samen met anderen op uit gaan.

Ik heb veel werk en jonge kinderen en zou graag wat meer met vrienden willen doen.

man, 44 jaar, vierpersoonshuishouden

Een kleinere groep geeft aan dat zij juist vaker alleen op pad zouden willen gaan.

Ik zou graag vaker alleen eropuit gaan, maar dat kan ik tegenover mijn gezin niet maken vind ik. En bepaalde dingen worden verdeeld en heb je vaak dus meteen een kind met je mee.

vrouw, 36 jaar, zespersoonshuishouden

Ondanks het feit dat mensen hun vrije tijd graag samen met anderen doorbrengen, gebeurt dit regelmatig met frisse tegenzin.

Er zijn weleens verjaardagen waar je geen zin in hebt, maar je gaat toch omdat het moet.
man, 41 jaar, driepersoonshuishouden

Soms als ik thuiskom van werk dan heb ik nog afspraken staan en dan heb ik daar helemaal geen zin in, maar als ik dan toch ga, dan is het vaak nog best leuk.
man, 51 jaar, eenpersoonshuishouden

Met kerst bij familie denk ik: 'ik wil liever thuisblijven.' Dan heb ik er niet echt zin in van tevoren maar verder is het dan wel gezellig.
man, 34 jaar, vierpersoonshuishouden

Soms heb ik gewoon geen zin om ergens naar toe te gaan, maar is het min of meer een sociale verplichting.
man, 55 jaar, tweepersoonshuishouden

Kortom: Nederlanders ondernemen uitstapjes in bijna een derde van de gevallen alleen. Alleenstaanden en ouderen gaan nog vaker alleen op pad. Het alleen eropuit gaan hoeft echter niet altijd met eenzaamheid in verband gebracht te worden. Het kan juist ook fijn en ontspannend zijn om alleen te zijn en geen sociale verplichtingen te hebben.

Dan kan ik doen wat ik zelf wil, dan hoef ik geen rekening te houden met anderen.
vrouw, 37 jaar, driepersoonshuishouden

3.4 Met wie op pad?

Samenstelling van het gezelschap

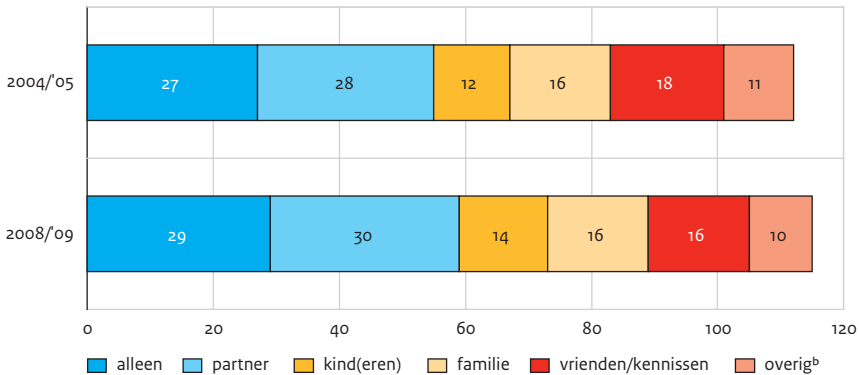
Een belangrijk deel van de vrije tijd is erop gericht om samen met anderen te zijn of om samen dingen te doen. Ruim 70% van de vrijetijdsactiviteiten onderneemt men samen met anderen. De partner is het meest verkozen gezelschap tijdens de uithuizige vrije tijd. Overeenkomstig de ontwikkelingen die Putnam (2000) schetste voor de Verenigde Staten, hebben Nederlanders in 2008 iets minder contact met vrienden dan in 2004 het geval was. Uithuizige vrijetijdsactiviteiten zijn daarentegen iets meer een aangelegenheid voor het eigen huishouden geworden (+6%; figuur 3.4).

Ik heb al weinig vrije tijd, deze wil ik dan met mijn gezin en partner doorbrengen.
man, 39 jaar, vierpersoonshuishouden

Eerder in dit hoofdstuk constateerden we al dat de tijd die Nederlanders besteden om bij elkaar op visite te gaan is teruggelopen. Deze trend compenseren zij niet door elkaar buitenshuis meer te ontmoeten. Overigens plaatsen we hierbij wederom de kanttekening dat de tijdsspanne van deze data kort is en dat we met twee meetmomenten nog geen trend kunnen schetsen.

Figuur 3.4

Samenstelling van het gezelschap van uithuizige vrijetijdsactiviteiten (in procenten)^a

- a De cijfers tellen niet op tot 100% omdat mensen meerdere gezelschappen per uithuizige vrijetijdsactiviteit konden aangeven. Het zijn geen uitsluitende antwoordcategorieën
 b Overig bestaat uit collega's, clubgenoten, tegenstanders, school-, klas- en studiegenoten, en nog andere gezelschappen.

Bron: CVTO '04/'05 en '08/'09 (SCP-bewerking)

Verbijzonderd naar de verschillende uithuizige vrijetijdsactiviteiten die niet alleen ondernomen zijn, blijkt dat vooral tijdens het uitgaan de contacten met vrienden aangehaald worden: in de kroeg, op het terras of tijdens een etentje (Warde et al. 2005). Het bezoeken van attracties (dierenpark, pretpark, maar ook speeltuin, kinderboerderij en rommelmarkt) is bij uitstek een activiteit om met de kinderen te doen; in 42% van de gevallen dat men met een gezelschap een attractie bezoekt, zijn de kinderen onderdeel daarvan (figuur 3.5).

Voor recreatieve fiets- of wandeltochten is de partner het aangewezen gezelschap. In bijna de helft van de gevallen worden recreatieve activiteiten in de openlucht met de partner ondernomen. Overige sociale contacten worden in belangrijke mate gelegd en onderhouden tijdens het sporten en hobby-, verenigings- en cursusactiviteiten. Onderstaande citaten illustreren dat de keuze van het gezelschap wisselt per type activiteit.

Ik ga alleen hardlopen, ik ga met vriendinnen winkelen, en ik ga met de kinderen naar de kinderboerderij.

vrouw, 37 jaar, vierpersoonshuishouden

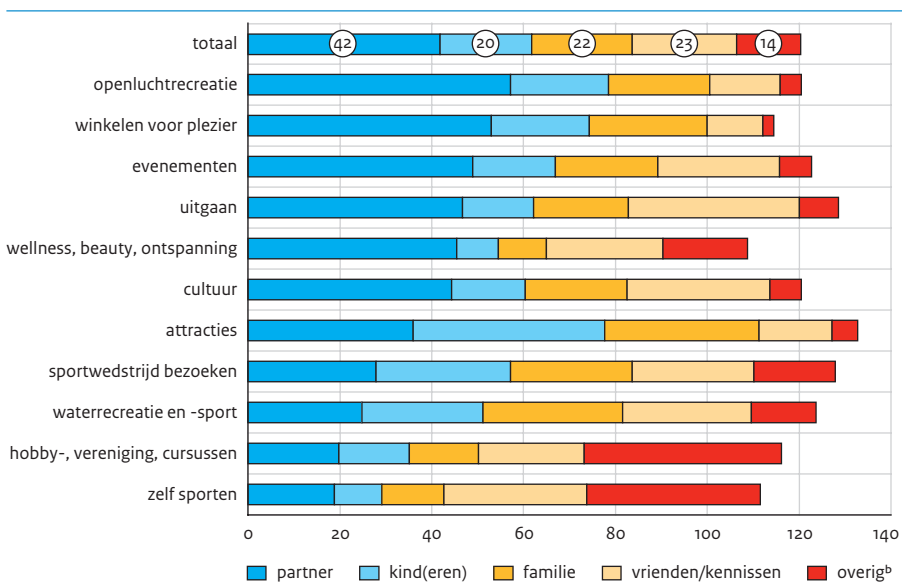
Sommige activiteiten, bijvoorbeeld hardlopen doe ik alleen, maar bijvoorbeeld uitgaan of voetbal doe ik met vrienden.

man, 27 jaar, driepersoonshuishouden

*Sporten doe ik met een groep, fietsen met mijn man, en uitgaan met vriendinnen.
De verhouding is precies goed.
vrouw, 53 jaar, vierpersoonshuishouden*

Figuur 3.5

Samenstelling van het gezelschap van verschillende uithuizige vrijetijdsactiviteiten die niet alleen ondernomen zijn (in procenten)^a

a De cijfers tellen niet op tot 100% omdat respondenten meerdere gezelschappen per uithuizige vrijetijdsactiviteit konden aangeven. Het zijn geen uitsluitende antwoordcategorieën.

b Overig bestaat uit collega's, clubgenoten, tegenstanders, school-, klas- en studiegenoten, en nog andere gezelschappen.

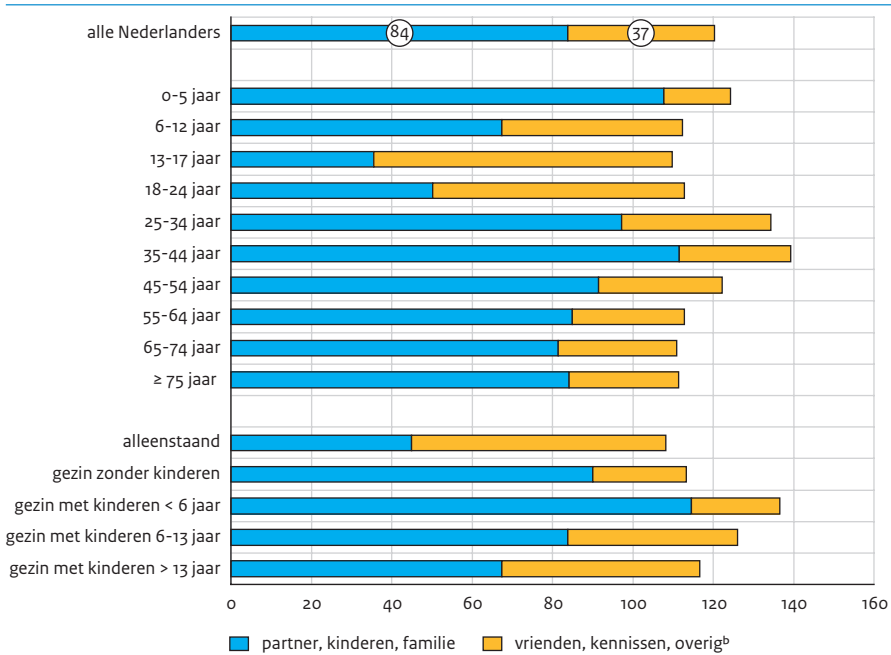
Bron: cv t'o8/'09 (SCP-bewerking)

Wie zijn de mensen die voornamelijk in gezinsverband op pad gaan?

Wanneer Nederlanders de uithuizige vrije tijd in 2008/'09 niet alleen doorbrachten, deden ze dat in 70% van de gevallen met de partner en/of de kinderen, en/of met familieleden.

Om te onderzoeken of Nederlanders van elkaar verschillen in het eropuit gaan in de vrije tijd in gezinsverband of met leden van buiten het eigen huishouden, maken we een onderscheid tussen het gezelschap van ouders, partner, kinderen, broers en zussen enerzijds en dat van vrienden, kennissen, collega's, clubgenoten en klas- of studiegenoten anderzijds (figuur 3.6). Deze indeling komt overeen met de binnenste en buitenste schillen van het sociale netwerk (Warde et al. 2005; Van Ingen 2009).

Figuur 3.6

Gezelschap in de uithuizige vrijetijdsbesteding, naar leeftijd en levensfase (in procenten)^a

- a De cijfers tellen niet op tot 100% omdat respondenten meerdere gezelschappen per uithuizige vrijetijdsactiviteit konden aangeven. Het zijn geen uitsluitende antwoordcategorieën.
- b Overig bestaat uit collega's, clubgenoten, tegenstanders, school-, klas- en studiegenoten, en nog andere gezelschappen.

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

Opvallend is dat vooral gezinnen met jonge kinderen en de 25-44-jarigen in samengestelde gezelschappen verkeren tijdens vrijetijdsactiviteiten. Meer dan anderen gaan zij zowel met partner als met kinderen of andere mensen op pad (figuur 3.6).

Wanneer we kijken naar de keuze van het gezelschap om vrijetijdsactiviteiten mee te doen en naar de verschillen daarin tussen levensfasen, zien we dat het vinden van een partner, het krijgen van kinderen, en het ouder worden van de kinderen grote gevolgen hebben voor het gezelschap waarmee men de uithuizige vrije tijd doorbrengt. Alleenstaanden gaan duidelijk het minst in gezinsverband op pad (figuur 3.6). Vrienden zijn hun favoriete gezelschap in de vrije tijd (tabel B3.2). Zij vormen waarschijnlijk de binnenste schil van hun sociale netwerk. De gezinnen met jonge kinderen zijn daarentegen sterk gericht op het eigen huishouden voor de vrijetijdsbesteding buitenshuis.

Ook gezinnen zonder kinderen ondernemen vrijetijdsactiviteiten vooral met leden van het eigen huishouden, namelijk met de partner (tabel B3.2).

Bekijken we de verschillen in het vrijetijdsgezelschap tussen leeftijdsgroepen, dan komt een vergelijkbaar beeld naar voren (figuur 3.6). De 25-44-jarigen zijn sterker gericht op de leden van het eigen huishouden, evenals uiteraard de 0-5-jarigen die door de ouders of door opa en oma meegenomen worden naar (indoor) speeltuinen, tuincentra en zwembaden. De 13-17-jarigen zijn in de vrijetijdsbesteding buitenshuis een stuk minder gericht op de leden van het eigen gezin. Na schooltijd gaan zij meestal met vrienden, klasgenoten of met een broer of zus op pad (tabel B3.2). Dat is niet verwonderlijk, want uit onderzoek onder Amerikaanse jongeren blijkt dat zij het meest gelukkig zijn als zij de vrije tijd met vrienden doorbrengen (Csikszentmihalyi en Hunter 2003). De gezelschapskeuze van de 18-24-jarigen lijkt op die van de 13-17-jarigen, behalve dat deze groep ook activiteiten met de partner onderneemt (tabel B3.2). Hoe ouder men is, hoe belangrijker de partner is als gezelschap in de vrije tijd.

Het vrijetijdsgezelschap verschilt ten slotte nauwelijks voor mensen uit verschillende sociale klassen of voor mensen die in stedelijke of landelijke gebieden wonen (tabel B3.2).

3.5 Conclusie en discussie

In Nederland wordt regelmatig geklaagd over het verlies aan sociale samenhang. ‘De mensen’ zouden steeds minder op elkaar betrokken zijn. Wat betreft de vrijetijdsbesteding zien we dat Nederlanders inderdaad minder bij elkaar op visite gaan en dat niet compenseren door er vaker met elkaar op uit te gaan. Desalniettemin laat dit onderzoek naar sociaal contact in de uithuizige vrije tijd zien, dat Nederlanders nog altijd het merendeel van de uithuizige vrijetijdsactiviteiten in gezelschap van anderen ondernemen. De grootte en samenstelling van het gezelschap verschilt voor de vrijetijdsactiviteiten die men onderneemt en voor de levensfase van de recreant.

De meeste Nederlanders zijn tevreden met de verhouding waarmee zij vrijetijdsactiviteiten in hun eentje of samen met anderen doen (58%). Er is een kleine groep mensen die liever meer activiteiten alleen zou willen ondernemen (5%), met name om geen rekening met anderen te hoeven houden, tijd voor zichzelf te hebben, en iets zonder de kinderen te kunnen doen. Maar van de mensen die niet tevreden zijn, willen verreweg de meesten vaker samen met anderen eropuit gaan (37% van de bevolking). Als zij deze wens koesteren, waarom doen zij dat dan niet? Uit het verkennende kwalitatieve onderzoek is gebleken, dat sommige volwassenen daar minder mogelijkheden voor hebben door volle agenda's van zichzelf en van anderen, waardoor het lastig is een afspraak te maken. Voor sommige ouderen vormt het beperkte sociale netwerk een belemmering om er vaker samen op uit te gaan. Het afgenomen directe contact in de vrije tijd kan op de lange termijn negatieve gevolgen hebben voor de sociale cohesie in de maatschappij. Want juist het informele sociale contact in de vrije tijd lijkt van belang te zijn voor het tot stand komen van overbruggend sociaal kapitaal. Dit is cruciaal voor het overbruggen van sociale scheidslijnen en daarmee voor de cohesie tussen verschillende groepen in de maatschappij (Warde et al. 2005; Glover en Hemingway 2005; Becchetti et al. 2010; Woolcock en Sweetser 2002; Van Ingen 2009).

Vraagstukken rondom sociale contacten vallen vaak onder de termen sociale netwerken, sociaal kapitaal en sociale cohesie. Afbakening van deze begrippen is lastig en in deze context voert het te ver om daarop in te gaan. In dit onderzoek naar het sociaal contact in de vrijetijdsbesteding buitenshuis kunnen we door gebrek aan gegevens niet concluderen of en in hoeverre de gezamenlijke activiteiten de gevoelens van saamhorigheid versterken en de verbondenheid in de samenleving stimuleren. Daarom kunnen we ook niet de vraag beantwoorden of de sterke gerichtheid van de gemiddelde recreant op de leden van het huishouden op den duur een probleem zal vormen voor de sociale cohesie in de maatschappij. Voor de meeste Nederlanders zijn de partner, kinderen, broers, zussen en/of ouders namelijk het favoriete gezelschap om de vrije tijd buitenshuis mee door te brengen. Mogelijk komt dit sociaal contact met naasten het bindend sociaal kapitaal ten goede, maar zal het ook het overbruggend sociaal kapitaal onder druk zetten, doordat men in de vrije tijd minder direct contact heeft met mensen van buiten de eigen kring (Putnam 2000).

Overigens kent het vraagstuk rondom contact en cohesie een lastig aspect van causaliteit. Het sociale netwerk kan gecreëerd, uitgebouwd en onderhouden worden in de vrije tijd, maar het sociaal netwerk is ook een determinant van de vrijetijdsbesteding. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de mate waarin de omvang, dichtheid, samenstelling en contactfrequentie in het sociale netwerk van invloed zijn op de vrijetijdsparticipatie, vrijetijdsfrequentie en het vrijetijdsrepertoire.

Ook wat betreft de gevolgen van dat sociale contact in de vrije tijd bestaat onduidelijkheid wat betreft de causaliteit. Het is nauwelijks vast te stellen of er een relatie bestaat tussen sociaal contact en sociale cohesie. In eerder onderzoek naar sociale cohesie als gevolg van sport (Breedveld 2003), als gevolg van cultuur, sport en mediagebruik (Van den Broek 2008), of als gevolg van de aanwezigheid van openbaar groen en natuur (Gezondheidsraad en RMNO 2004) werden geen relaties gevonden.

We realiseren ons dat het sociale contact tijdens de uithuizige vrijetijdsbesteding slechts één van de manieren is om sociale contacten op te doen en te onderhouden. Mensen onderhouden daarnaast steeds meer digitale contacten via e-mail, MSN, Hyves, Facebook, Twitter en/of LinkedIn (zie o.a. De Haan 2008). Het feit dat meer mensen meer werken heeft er waarschijnlijk toe geleid dat het sociale contact op de werkvloer vergroot is. Ook deze contacten zouden de onderlinge betrokkenheid kunnen vergroten, de gevoelens van saamhorigheid, geborgenheid en vertrouwen kunnen versterken en tot een sterkere sociale cohesie kunnen leiden.

Noot

- 1 In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen bindend, overbruggend en verbindend sociaal kapitaal: *bonding*, *bridging* en *linking social capital* (Putnam 2000; Field 2003).

4 Mobiliteit en ruimte voor de vrije tijd

4.1 Vrijetijds mobiliteit en ruimtelijke kwaliteit: twee kanten van dezelfde medaille

Mobiliteit en ruimte zijn nauw aan elkaar verwant: de ruimtelijke inrichting van Nederland heeft gevolgen voor het mobiliteitsgedrag van Nederlanders. Zo leidde de suburbanisatie tot de spreiding en scheiding van wonen, werken en (recreatieve) voorzieningen. Mede als gevolg hiervan groeide de mobiliteitsvraag en de afhankelijkheid van de auto, ook in de vrije tijd (Harms 2006, 2008).

In onze vrije tijd zijn we steeds uithuiziger. We hebben haast allemaal een auto, waarmee we vaker voor onze vrije tijd op pad zijn dan voor ons werk (de koopfile in Amsterdam, de schoonmoederfile op de late zondagmiddag). En op de snelweg rijden we vaker langs de steden dan er in. Steeds meer van het vermaak waar Nederland zo veel geld aan uitgeeft en zo veel tijd aan besteedt, speelt zich af in grote dozen aan de rand van de stad. De grondprijzen zijn er lager dan in de binnensteden, er is meer ruimte voor grote gebouwen, de locaties zijn dicht bij de grote weg en je kunt je auto kwijt. De ziekenhuizen, autoshowrooms en distributiecentra waren de verkeersstromen al achterna gegaan, nu ook de pret. Dat zijn de megastores, de skihellingen, de kinderparadijzen, de megabioscopen, de outlets, de kartingbanen, de woonboulevards, de leisure parks, de sportcomplexen, de tuincentra, dit alles aangevuld met horeca, detailhandel en uiteraard parkeergelegenheid. Metz (2002: 136)

De afgelopen decennia, en met name de afgelopen twintig jaar, heeft het aanbod van te bezoeken vrijetijdsvoorzieningen en activiteiten zich in een enorm snel tempo uitgebreid. Hierdoor is ook de invloed van de vrijetijdsbesteding op de ruimtelijke ordening gegroeid (Mommaas et al. 2000; Metz 2002; Harms 2006; VROM-raad 2006). De opgekomen vrijetijdsindustrie is te herkennen in het landschap, met name aan de rand van de steden, de zogenaamde 'pleasure periphery' (Metz 2002; Harms 2006).

Niet alleen de locatie van vrijetijdsvoorzieningen heeft gevolgen voor de ruimtelijke kwaliteit van Nederland. Ook de tijdsdimensie is van invloed. Wanneer we er allemaal tegelijkertijd op uit gaan in de vrije tijd, is het niet alleen druk op de wegen, maar zijn ook stadscentra overbelast door het grote aantal bezoekers dat er wil shoppen, flaneren, een terrasje pakken, een museum bezoeken en uit eten gaan. Ook natuurgebieden staan onder druk als iedereen er op zondagmiddag gaat wandelen; de kwaliteit en aantrekkelijkheid van het natuurgebied zijn meer gebaat bij gespreide bezoekersstromen (Van Marwijk 2009). Ten slotte moeten vrijetijdsvoorzieningen een grote capaciteit aankunnen wanneer mensen steeds meer tegelijkertijd van deze voorzieningen gebruikmaken. Theaters en sportaccommodaties bijvoorbeeld, moeten groot genoeg zijn om deze piekbelasting aan te kunnen. Bij gespreide bezoekersstromen over de dag en over de dagen van de week is de druk van de vrijetijdsbesteding op de voorzieningen en de ruimte kleiner.

In dit hoofdstuk proberen we inzicht te verschaffen in de mobiliteit en het ruimtegebruik ten behoeve van de vrije tijd. De uithuizige vrijetijdsbesteding gaat per definitie gepaard met mobiliteit (soms is het reizen zelfs een vrijetijdsbesteding op zich). Mensen kunnen wel kiezen voor vrijetijdsvoorzieningen dichtbij huis of verder weg, en voor de auto of andere vervoermiddelen, zoals de fiets of het openbaar vervoer. Inzicht in de afstanden die mensen in de vrije tijd afleggen, de vervoermiddelen die ze daarvoor gebruiken, en of dat verschilt voor type vrijetijdsactiviteiten en voor verschillende groepen Nederlanders, is belangrijk om een balans te vinden tussen de positieve en negatieve aspecten van vrijetijdsmobiliteit. Vrijetijdsmobiliteit is enerzijds een basisvoorwaarde voor maatschappelijke participatie en ontplooiing en anderzijds veroorzaakt het problemen zoals files en uitstoot van broeikasgassen. Idealiter hebben alle Nederlanders voldoende mogelijkheden zich te verplaatsen en vrijetijdsvoorzieningen te bereiken, worden er daarbij geen files veroorzaakt, én is het milieu er niet de dupe van.

4.2 Belang van mobiliteit en ruimtelijke kwaliteit

Mobiliteit is van groot belang; het is een basisvoorwaarde voor maatschappelijke participatie en ontplooiing. Dat de mogelijkheid om je te verplaatsen bijdraagt aan het welzijn en de welvaart van mens en maatschappij wordt ook in de *Nota Mobiliteit* onderkend: 'Mobiliteit hoort bij een moderne samenleving. Het is een voorwaarde voor een gezonde en sterke economie en het geeft mensen de kans om zich te ontwikkelen en te ontspannen'; 'Mobiliteit is niet alleen een drager van de economische groei, maar ook een maatschappelijke behoefte. Mobiliteit is een verworvenheid, die mensen de kans biedt zich te ontplooiën en te ontspannen' (V&W en VROM 2004: 5 en 16). Mobiliteit wordt dan wel van groot belang geacht voor zelfontplooiing en voor de vrijetijdsbesteding, het veroorzaakt ook problemen, zoals verkeersonveiligheid, congestie, geluidsoverlast, luchtvervuiling, de uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen. Ten slotte heeft het aanleggen of uitbreiden van de infrastructuur om de mobiliteitsvraag te accommoderen tot gevolg dat het landschap doorkruist wordt (V&W en VROM 2004). Een aantrekkelijk en toegankelijk landschap is voor alle Nederlanders van belang. Mensen willen wonen, werken en recreëren in een aantrekkelijke en inspirerende omgeving (V&W en VROM 2004; VROM-raad 2006; STIRR 2008). Meer mobiliteit kan dus negatieve gevolgen hebben voor de groene ruimte, en dat is strijdig met de vele waarden die aan groen worden toegekend. Zo draagt een groene omgeving bij aan de gezondheid, de leefbaarheid, de regionale economie, het milieu, de landschappelijke kwaliteit en aan de verbinding van stad en land (www.minlnv.nl).

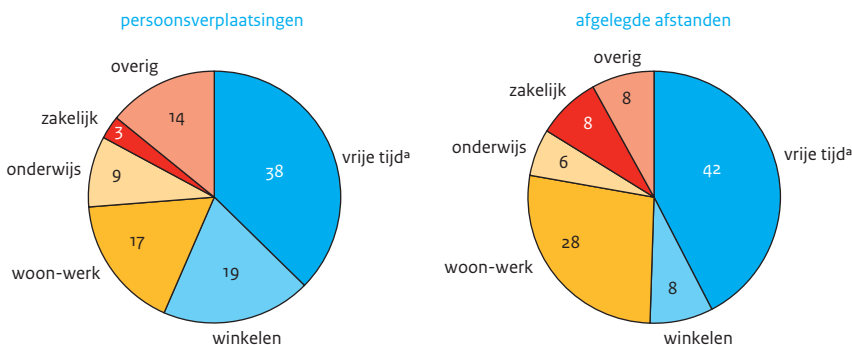
‘De omgeving, de natuur en het milieu hebben naast hun intrinsieke waarde ook belangrijke waarde als onderdeel van het toeristisch-recreatief product. Wanneer er op een duurzame wijze met het toeristisch-recreatief product wordt omgegaan, blijft de kwaliteit van het product behouden. De sector heeft hier zelf groot belang bij. Toerisme en recreatie kunnen ook bijdragen aan het behoud en de ontwikkeling van natuur en milieu. Toerisme en recreatie kunnen in natuurgebieden zorgen voor extra inkomen voor de lokale bevolking, die daardoor baat heeft bij de bescherming van het gebied. Toerisme en recreatie zijn in dit geval bedrijfsactiviteiten die kunnen worden benut bij natuurbescherming.’ (minister Veerman (LNV) en Staatssecretaris Van Gennip (EZ) in: TK 2005/2006).

4.3 Vrijtijdsmobiliteit in kaart gebracht

Vrijtijdsmobiliteit is veruit de belangrijkste bron van mobiliteit. Van alle verplaatsingen wordt 38% gemaakt voor vrijetijdsdoeleinden, terwijl het woon-werkverkeer slechts verantwoordelijk is voor 17% van de verplaatsingen (in 2009).¹ Ook wat betreft het aantal verreden kilometers voert de vrije tijd de boventoon: 42% van alle kilometers wordt ten behoeve van de vrije tijd afgelegd, ten opzichte van 28% voor woon-werkverkeer (figuur 4.1).²

Figuur 4.1

Aantallen persoonsverplaatsingen (links) en afgelegde afstanden (rechts) naar motieven van totale mobiliteit, 2009 (in procenten)

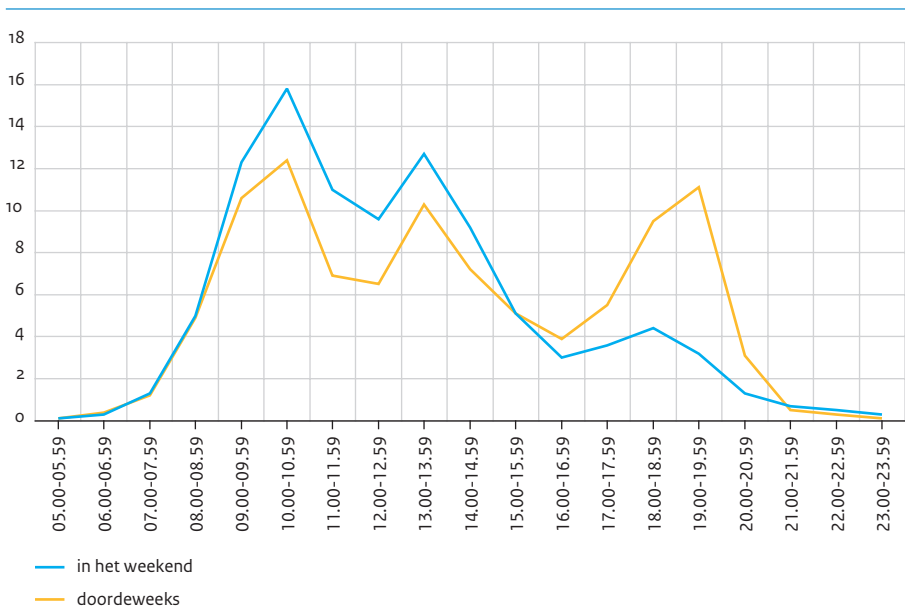
a Vrije tijd bestaat uit de motieven: visite/logeren, sociaal recreatief overig, en toeren/wandelen.

Bron: MON'09 (SCP-bewerking)

Het grote aandeel van de vrijetijds mobiliteit ten opzichte van het woon-werkverkeer vertaalt zich niet evenredig in het overheidsbeleid; hierin is namelijk weinig aandacht voor de vrijetijds mobiliteit (Harms 2006, 2008). En dat ondanks het feit dat de eerste file in Nederland een vrijetijdsfile was (op eerste pinksterdag 1955 bij de rotonde Oudenrijn bij Utrecht) en er inmiddels veel vrijetijdsfiles op de Nederlandse wegen gestaan hebben: de files naar filialen van Ikea, naar het strand op mooie zomerdagen en naar het Gelredome stadion voor evenementen of popconcerten zijn slechts enkele voorbeelden. Naast specifieke vrijetijdsfiles geldt ook dat de doordeweekse avondspits extra belast wordt door vrijetijdsverkeer. Waar de piek van het vrijetijdsverkeer 's morgens later is dan die van het woon-werkverkeer, zitten deze groepen aan het begin van de avond tegelijkertijd op de weg (figuur 4.2).

Figuur 4.2

Begintijdstip van vrijetijdsactiviteiten waarvoor men de auto pakt, doordeweeks en in het weekend (in procenten)

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

Reisafstand in de vrije tijd

Wanneer Nederlanders er in de vrije tijd op uit gaan, zoeken ze hun vertier meestal binnen de regio. Meer dan de helft van de vrijetijdsverplaatsingen heeft een bestemming binnen vijf kilometer van het herkomstadres (56%), en bijna driekwart (72%) binnen tien kilometer. De gemiddelde afstand die Nederlanders voor uithuizige vrijetijdsactiviteiten afleggen, bedraagt vijftien kilometer enkele reis (in 2008/'09).³ Dat is iets minder dan

een aantal jaren geleden; in 2004/'05 werd gemiddeld zeventien kilometer afgelegd (figuur 4.3). Toch is men in de vrije tijd niet altijd gericht op de eigen regio: voor 7% van de vrijetijdsactiviteiten legt men een afstand af van meer dan 50 kilometer enkele reis (zie tabel B4.1 in de bijlage, te raadplegen via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Dankzij goedkope luchtvaartmaatschappijen zoals Ryanair en Easyjet en hogesnelheidslijnen naar België, Frankrijk en Duitsland behoren een museum in Barcelona, een theatervoorstelling in Rome, de kerstmarkt in Düsseldorf,⁴ een wellnessweekend in Stockholm, shoppen in Antwerpen, een internationale voetbalwedstrijd of een tentoonstelling in Bilbao tot de mogelijkheden om de vrije tijd te besteden. Mensen kiezen er in toenemende mate voor om van deze mogelijkheden gebruik te maken,⁵ al zullen ze de meeste vrijetijdsactiviteiten in de nabije omgeving blijven ondernemen.

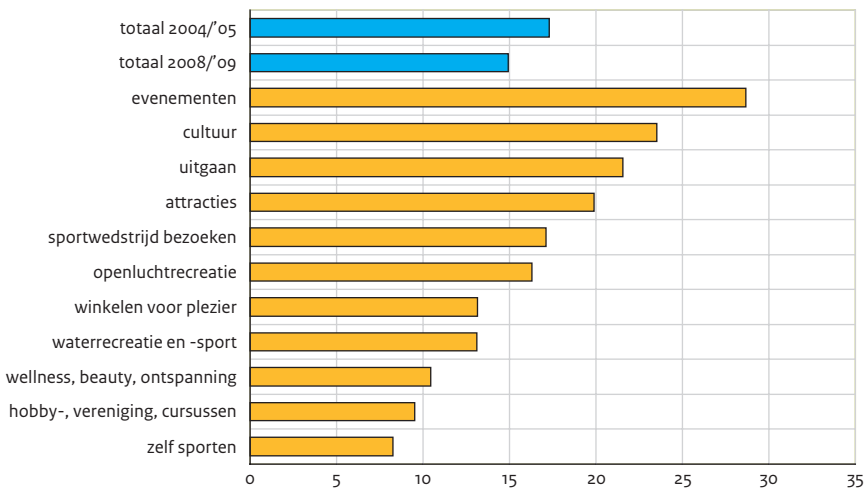
De afgelegde afstand verschilt sterk voor de verschillende vrijetijdsactiviteiten. Voor het bezoek aan evenementen of aan theaters, podia en musea legt men veel grotere afstanden af dan om de sportaccommodatie, het clubhuis of de repetitieruimte te bereiken. Dat is een logisch gevolg van het aantal aanwezige voorzieningen: er zijn in Nederland minder theaters, podia en musea dan sportaccommodaties en dus legt men daar grotere afstanden voor af. Voor hobby- en verenigingsactiviteiten, het volgen van cursussen, en voor het sporten zijn voorzieningen in de nabije woonomgeving aanwezig en daarom legt men hiervoor kortere afstanden af (figuur 4.3). Niet alleen de spreiding van voorzieningen bepaalt de afstand die men aflegt, ook de bereidheid om langere afstanden te reizen telt mee. Voor evenementen is men bereid ver te reizen omdat het een unieke belevenis is, en om die te ervaren wil men graag afreizen naar bijvoorbeeld Terschelling voor Oerol of naar Landgraaf voor Pinkpop. Ook voor een voorstelling die alleen in een bepaald theater draait, of voor een tentoonstelling in een bepaald museum is men bereid ver te reizen (zie ook Knol, nog te verschijnen). Voor 6% van de museumbezoeken reist men zelfs naar het buitenland.

Het bezoek aan sportwedstrijden, openlucht recreatie, winkelen en waterrecreatie vormen de middenmoot. Het zijn de activiteiten waarvoor men meestal korte afstanden aflegt – het bijwonen van een sportwedstrijd van een kennis bij de lokale sportvereniging, een blokje om met de hond, winkelen in het stadscentrum, zwemmen in het gemeentebad – en waar men incidenteel grotere afstanden voor aflegt – voor een professionele voetbalwedstrijd, voor het maken van een wandeling in een nationaal park, voor een dagje winkelen in een andere stad, voor een bezoek aan een subtropisch zwemparadijs (zie ook tabel B4.3).

We willen nog even nader ingaan op de afstanden voor openlucht recreatie, omdat de overheid zich tot doel gesteld heeft dat alle Nederlanders binnen tien minuten fietsen (bij een snelheid van 18 km/u komt dat neer op 3 kilometer) in het groen kunnen recreëren. Uit onderzoek van Alterra blijkt dat 1,5 miljoen mensen niet binnen tien minuten fietsen het agrarisch gebied kunnen bereiken en dat 2,4 miljoen mensen niet binnen tien minuten fietsen in een natuurgebied zijn⁶ (Goossen et al. 2010).

Figuur 4.3

Afstand enkele reis voor vrijetijdsactiviteiten, 2008/'09 (in kilometers)^{a, 7}

2004/'05: n = 108.504; 2008/'09: n = 85.555

- a Significant bij $p < 0,01$. Van de 90 onderlinge vergelijkingen zijn er 8 niet significant. Het verschil tussen de afstand voor uitgaan en voor attracties is niet significant. Het verschil tussen de afstand voor attracties en voor sportwedstrijden is niet significant. Het verschil tussen de afstand voor sportwedstrijden en voor openluchtrecreatie is niet significant. Het verschil tussen de afstand voor winkelen, voor waterrecreatie en voor wellness is niet significant. Het verschil tussen de afstand voor hobby- verenigingsactiviteiten, voor wellness en voor zelf sporten is niet significant.

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

Vrijetijds mobiliteit is niet alleen een middel om de toeristisch-recreatieve bestemming te bereiken, het kan ook een doel op zich zijn. Dat is het geval wanneer men gaat toeren met de auto, met de motor, of een wandel- of fietstocht maakt. Bij een vijfde van de vrijetijdsactiviteiten is het reizen, het onderweg zijn, het doel van de vrijetijdsbesteding (tabel 4.1). Gemiddeld wandelt men 8 kilometer, maakt men een fietstocht van 21 kilometer, is een toertocht met de auto 74 kilometer lang, en legt men tijdens een motortocht 105 kilometer af. Vanuit milieuoogpunt zijn met name de toertochtes met de auto relevant, omdat het 3% van de vrijetijdsactiviteiten betreft en er relatief grote afstanden overbrugd worden.

Tabel 4.1

Aandeel van mobiele vrijetijdsactiviteiten (in procenten) en gemiddeld afgelegde afstand tijdens deze vrijetijdsactiviteit (in kilometers)

	aandeel van alle uithuizige vrijetijdsactiviteiten (in %)	afstand (in km)
recreatieve wandeling	12	8
recreatieve fietstocht	5	21
toertochtjes met de auto	3	74
toertochtjes met de motor	0,3	105

Bron: CVTO'08/'09 (SCP-bewerking)

Tussen april 2008 en maart 2009 zijn ruim 94 miljoen toertochtjes met de auto gemaakt, goed voor bijna 7 miljard autokilometers. Tijdens deze autoritten is ruim een miljoen ton CO₂ uitgestoten (berekend op www.greenseat.nl; geraadpleegd op 30 november 2010). En dan gaat het dus alleen nog maar om de toertochtjes waarbij het autorijden zelf de vrijetijdsbesteding was. Als we alle autoritten die gemaakt zijn voor vrijetijdsdoeleinden hierbij optellen (zie meer in § 4.4), dan zijn er in 2008/'09 77 miljard autokilometers voor vrijetijdsactiviteiten afgelegd.⁸ Dat is goed voor ruim elf miljoen ton CO₂ (berekend op www.greenseat.nl; geraadpleegd op 11 januari 2011).

Verschillende actieradius in de vrije tijd?

Een gerichtheid op bestemmingen dicht bij huis kan betekenen dat het vrijetijdsaanbod aldaar goed aansluit bij de wensen van recreanten en dat zij niet de behoefte hebben om verder te reizen dan nodig is. Het kan ook betekenen dat mensen verder van huis hadden willen gaan, maar daar om bepaalde redenen niet toe in staat waren. In dat geval zou het hun mogelijkheden voor het meedoen in de vrije tijd beperken (zie hoofdstuk 2). Daarom bekijken we de actieradius in de vrije tijd voor verschillende achtergrondkenmerken.

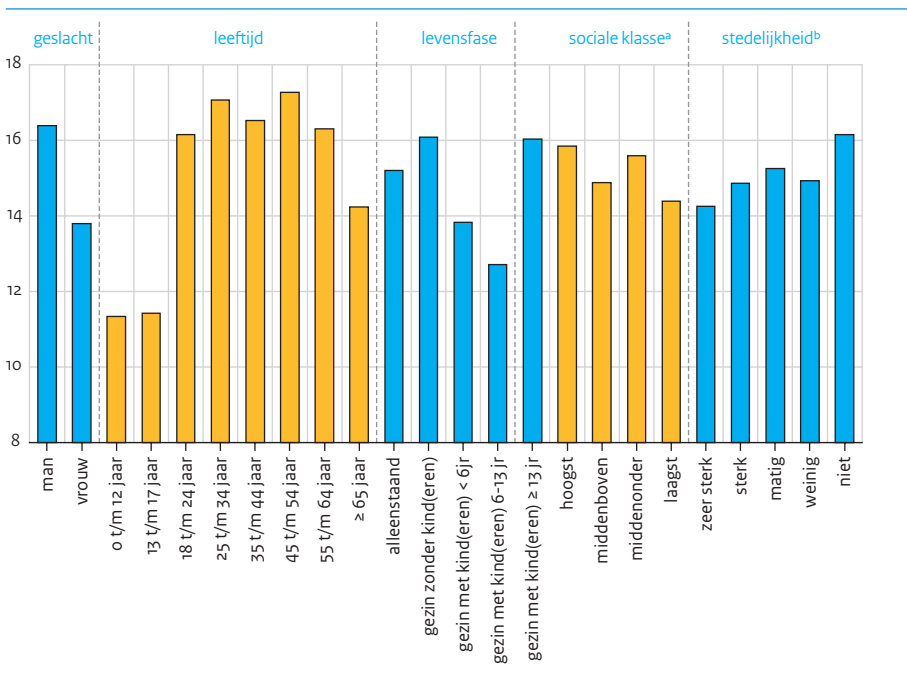
Vrouwen leggen kortere afstanden af ten behoeve van hun uithuizige vrijetijdsbesteding dan mannen (tabel B4.3; zie ook Harms 2008). Dit is mogelijkterwijs doordat ze bijna drie uur minder vrije tijd hebben (tabel 2.1) en doordat hun vrije tijd meer versnipperd is (www.tijdsbesteding.nl). Een vrijetijdsepisode van een vrouw duurt gemiddeld 87 minuten, terwijl die van een man gemiddeld 106 minuten duurt.⁹ Dan ligt het voor de hand om een vrijetijdsactiviteit dicht bij huis te kiezen en zo min mogelijk van de spaarzame vrije tijd te besteden aan het afleggen van grote afstanden.

Kinderen, jongeren en hun ouders, hebben een relatief kleine actieradius in de vrije tijd. Zij zijn meer gericht op de nabije omgeving. Mensen die geen kinderen hebben, of van wie de kinderen al wat ouder zijn, leggen grotere afstanden af in de vrije tijd (figuur 4.4). Mensen uit de laagste sociale klasse leggen kortere afstanden af in de vrije tijd dan mensen uit de hoogste klasse. Dit zou kunnen wijzen op minder verplaatsingsmogelijkheden, maar omdat de verschillen klein zijn, lijkt dat niet het geval te zijn. Wellicht is de eerste groep meer tevreden met het aanbod dicht bij huis en voelt de laatste groep zich daarnaast sterker aangetrokken tot ver weg gelegen activiteiten.

Ook de omvang en diversiteit van het aanwezige aanbod in de eigen woonplaats is van invloed op de reisafstand in de vrije tijd. Inwoners van zeer sterk verstedelijkte gebieden leggen gemiddeld zo'n veertien kilometer af voor hun vrijetijdsactiviteiten, terwijl inwoners van niet verstedelijkte gebieden gemiddeld zestien kilometer reizen.¹⁰ Het aanbod in de directe omgeving is beperkter, waardoor men aangewezen is op de vrijetijdsvoorzieningen verder van huis (tabel B4.4).

Figuur 4.4

Reisafstand voor vrijetijdsactiviteiten naar sociaaldemografische kenmerken (in kilometers enkele reis)^c

n = 85.555

a Een toelichting van de operationalisering van de sociale klasse is te vinden in bijlage B2.4.

b Van de gemeente waar de respondent woonachtig is.

c Van elke variabele verschillen de groepen significant van elkaar bij $p < 0,01$.

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

4.4 Vervoermiddelkeuze in de vrije tijd

Autodominantie

De auto is veruit het meest gebruikte vervoermiddel in de vrije tijd, zowel wat betreft afstanden afgelegd voor vrijetijdsdoeleinden, als wat betreft het aantal vrijetijdsverplaatsingen (Harms 2008). De autodominantie is de laatste jaren iets afgenomen:

werd in 2004 nog voor 48% van de ritten de auto gepakt, in 2008 was dat nog 42% (tabel 4.2). Vanuit ecologisch perspectief is dit een positieve ontwikkeling, aangezien de auto meer negatieve milieueffecten heeft dan het reizen met openbaar vervoer, te fiets of te voet.¹¹ Desalniettemin blijft de auto veruit het belangrijkste vervoermiddel in de vrije tijd. In bijna een kwart van de gevallen pakt men de fiets, en een vijfde van de vrijetijdsactiviteiten worden te voet ondernomen (tabel 4.2). Het openbaar vervoer is het minst populair: slechts 5% van de keren dat men eropuit gaat, reist men met de trein, bus, metro of tram.

Tabel 4.2

Vervoermiddelkeuze in de vrije tijd¹² (in procenten)^a

	auto	openbaar vervoer	fiets	te voet	overig ^b
2004/'05	48	5	23	17	7
2008/'09	42	5	24	20	9

a Significant bij $p < 0,01$.

b Met de motor, touringcar, direct vanaf huis of anders.

Bron: CVTO'04/'05, CVTO'08/'09 (SCP-bewerking)

De dominantie van de auto levert iets in ten gunste van het langzame verkeer: met de fiets of te voet gaan, welke samen verantwoordelijk zijn voor een iets groter deel van de verplaatsingen in de vrije tijd dan de auto (44% t.o.v. 42%). Gegeven de opkomst van de elektrische fietsen,¹³ zou het aandeel vrijetijdsactiviteiten dat met de fiets ondernomen wordt in de toekomst nog licht kunnen toenemen. Het is echter niet zo dat de opkomst van deze fietsen gepaard zal gaan met een gelijke afname in het aantal autoritjes. Voor een deel vervangt de elektrische fiets de gewone fiets, voor een deel is het extra mobiliteit – men gaat vaker fietsen en legt langere afstanden af –, en voor een deel kan het de auto vervangen (TNO 2008). Als er meer gefietst wordt, heeft dat positieve effecten op de kwaliteit van de leefomgeving, op de gezondheid van de fietsers, het vergroten van de veiligheid, de aanpak van mobiliteitsvraagstukken en de verbetering van het milieu, aldus de Tweede Kamer in een initiatiefnota voor een actief fietsbeleid (TK 2008/2009c: 4): 'Eén van de meest effectieve manieren om de uitstoot van CO₂ door het verkeer te verminderen, is het vervangen van de auto door de fiets. [...] Als alle autoritjes tot 7,5 kilometer vervangen worden door fietsritten, scheelt dat jaarlijks een uitstoot van 2,4 miljoen ton CO₂. Met deze forse reductie van 6% op de uitstoot van het autoverkeer, zou Nederland een achtste deel van de doelstellingen van het verdrag van Kyoto kunnen halen.'

Elke activiteit brengt een andere mobiliteitsbehoefte met zich mee. Sommige activiteiten liggen op locaties die slecht met het openbaar vervoer bereikbaar zijn, terwijl andere locaties juist minder geschikt zijn om met de auto te bereizen. Sommige activiteiten onderneemt men in grote gezelschappen en vragen om een groot vervoermiddel, andere

activiteiten onderneemt men alleen. Ook het tijdstip van de activiteit, de hoeveelheid bagage of de wens om alcohol te drinken tijdens de activiteit kunnen de vervoermiddelkeuze mede bepalen.

Wanneer we de hoofdgroepen van vrijetijdsactiviteiten vergelijken, zien we dat voor het bijwonen van een sportwedstrijd de auto het populairst is (tabel 4.3). Als men gaat recreëren in de openlucht gebruikt men het minst vaak de auto. Binnen de hoofdgroepen zijn er echter grote verschillen in de vervoermiddelkeuze. Zo wordt voor betaald voetbal meer met de auto gereisd dan voor het amateurvoetbal, waar men ook vaak met de fiets naartoe gaat.

Tabel 4.3

Vervoermiddelkeuze in de vrije tijd voor verschillende vrijetijdsactiviteiten, Nederlandse bevolking, 2008/09 (in procenten)

	auto	openbaar vervoer	fiets	te voet	overig ^a
sportwedstrijd bezoeken	57	3	30	8	2
wv. betaald voetbal	64	10	17	6	3
wv. amateur voetbal	52	0	36	10	2
winkelen voor plezier	55	8	22	12	3
wv. winkelen in binnenstad	49	12	25	12	2
wv. meubelboulevard bezocht	87	2	6	2	4
evenementen	54	11	18	14	4
waterrecreatie en -sport	54	3	28	10	6
cultuur	52	15	19	11	3
wv. museum bezoek	45	32	10	9	4
uitgaan	52	9	20	16	3
wv. café bezoek	32	10	33	22	3
wellness, beauty, ontspanning	49	3	22	19	7
attracties	48	4	18	26	3
wv. attractiepark/pretpark	83	6	3	3	5
wv. speeltuin	25	0	20	52	3
zelf sporten	37	2	30	24	7
hobby, vereniging, cursussen	36	5	33	19	8
openluchtrecreatie	30	2	21	26	23

a Met de motor, touringcar, direct vanaf huis of anders.

Bron: CVTO 2008/09 (SCP-bewerking)

Winkelen voor plezier staat wat autogebruik betreft op de tweede plaats. Ook hier is een groot verschil tussen het meer reguliere 'winkelen in de binnenstad' en het incidentele bezoek aan de meubelboulevard. Bij de eerste wordt voor de helft met het openbaar vervoer, de fiets of te voet gereisd, terwijl die vervoerswijzen bij de laatste slechts gebruikt

worden voor 10% van de verplaatsingen. Een bank, kast, stoel, tafel of bed laat zich zonder auto nu eenmaal niet makkelijk vervoeren. Een andere autoactiviteit bij uitstek is het dagje pretpark: in 83% van de gevallen reist men er met de auto naartoe.

Voor geen enkele activiteit wordt het openbaar vervoer het meest gebruikt om de bestemming te bereiken. Toch steken de culturele activiteiten er in dit verband wel bovenuit; voor deze activiteiten gebruikt men drie keer meer dan gemiddeld de metro, bus, tram of trein. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de ligging van de theaters, musea en podia in centrumstedelijke gebieden die doorgaans goed met het openbaar vervoer en slecht met de auto bereikbaar zijn. Met name naar musea reist men in veel gevallen met het openbaar vervoer (32%, tabel 4.3; zie ook Knol, nog te verschijnen). Alhoewel mensen die uitgaan in iets meer dan de helft van de gevallen de auto nemen, is dat specifiek voor het bezoek aan het café veel minder het geval. Omdat het café vaak relatief dichtbij huis is, en er meestal alcohol in het spel is, gaat men in twee derde van de gevallen met de fiets, lopend, of met het openbaar vervoer.

Wanneer men gaat sporten, of naar de hobby-, verenigings-, of cursusactiviteit gaat, dan neemt men in meer dan de helft van de gevallen de fiets of gaat men er lopend naartoe. Ook voor recreatieve activiteiten in de openlucht gaan mensen vaak te voet, met de fiets, of direct vanaf huis (tabel 4.3). Soms pakt men echter eerst de auto om naar het strand of natuurgebied te rijden.

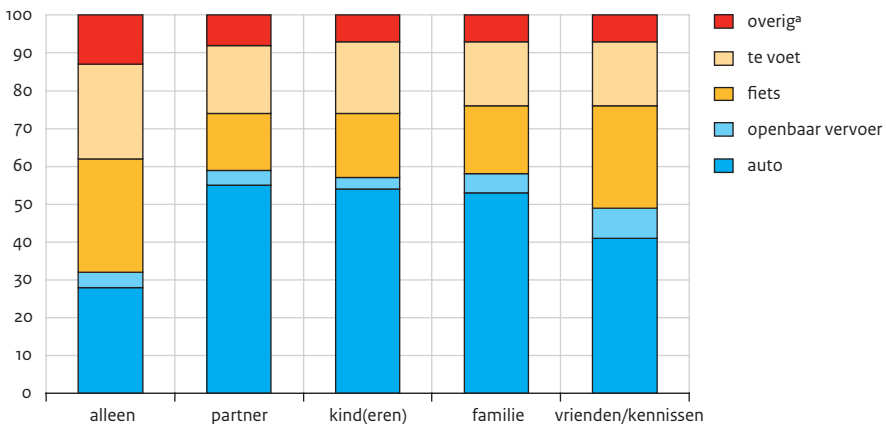
Verschillen de vervoermiddelkeuzes?

De auto speelt kortom een dominante rol in het vrijetijdsverkeer. De beschikking over een auto maakt het mogelijk om de vrije tijd verder van huis te besteden en van een groter aantal vrijetijdsvoorzieningen gebruik te maken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het autogebruik ten behoeve van de vrije tijd onder inwoners van niet-stedelijke gebieden groter is dan onder stedelingen. Voor de eerste groep is het bezitten van een auto haast noodzakelijk om van vrijetijdsvoorzieningen, en overigens ook andere voorzieningen, gebruik te maken. Ook de 25-54-jarigen gaan meer dan gemiddeld met de auto op pad. Tieners en jongvolwassenen maken minder gebruik van de auto, omdat ze zelf nog geen rijbewijs of geen auto bezitten. Onder ouderen neemt het autogebruik weer iets af.

De vervoermiddelkeuze is ten slotte afhankelijk van het gezelschap waarmee men de uithuizige vrijetijdsactiviteit onderneemt. Als men alleen eropuit gaat, wordt veel minder vaak de auto gebruikt en pakt men de fiets of gaat lopend. Voor uitstapjes met de partner, kinderen, en/of met andere familieleden, reist men juist wel vaak met de auto. Zeker als er kinderen mee gaan, is openbaar vervoer de minst aantrekkelijke optie (figuur 4.5).

Figuur 4.5

Vervoermiddelkeuze naar samenstelling van het gezelschap, 2008/'09 (in procenten)

a Met de motor, touringcar, direct vanaf huis of anders.

Bron: cvto'08/'09 (SCP-bewerking)

4.5 Conclusie en discussie

Vrijtijds mobiliteit is veruit de belangrijkste bron van mobiliteit. Van alle verplaatsingen is het aandeel dat gemaakt wordt voor vrijetijdsoeinden ruim twee keer zo groot dan het aandeel woon-werkverkeer.

De auto is het meest gebruikte vervoermiddel in de vrije tijd: het is een snel en comfortabel vervoermiddel dat meerdere mensen (en spullen) kan vervoeren, en het biedt de flexibiliteit om te reizen wanneer en waarheen je wilt. De mate waarin de auto het vrijetijdsverkeer domineert, is afhankelijk van de te ondernemen vrijetijdsactiviteit en de ligging daarvan (meubelboulevards en attractieparken zijn typische autoactiviteiten) en van het vrijetijdsgeselschap (voor vrijetijdsactiviteiten die mensen in hun eentje ondernemen, is de fiets een populair vervoermiddel).

Mobiliteit, en dan met name automobilititeit, veroorzaakt negatieve milieueffecten zoals luchtvervuiling en de uitstoot van broeikasgassen. Dit is algemeen bekend, maar individueel gedrag wordt nog maar beperkt aangepast met het oog op deze collectieve gevolgen (Vlek en Steg 2007; Poortinga et al. 2004). Gedacht vanuit de wenselijkheid om negatieve milieueffecten terug te dringen, zal per vrijetijdsactiviteit en vrijetijdsgeselschap de milieu-impact waarschijnlijk op een andere manier verkleind kunnen worden (vergelijk Verbeek 2009 over duurzame ontwikkeling van toeristische mobiliteit). Er zijn dan een aantal milieuvriendelijkere alternatieven.

Ten eerste ligt het voor de hand om *modal shift* – de keuze van een milieuvriendelijker vervoermiddel – te stimuleren door vrijetijdsvoorzieningen beter toegankelijk te maken

met openbaar vervoer of de fiets. Waar dat het aanbod in compacte binnensteden betreft, wordt dit beleid dan ook al decennialang gevoerd. Maar veel vrijetijdsvoorzieningen zijn juist buiten of aan de rand van het stedelijk gebied gelegen. Zij worden als gevolg van hun ligging, het gezelschap waarmee men ze bezoekt en de spullen die men meeneemt, nu eenmaal veel met de auto ondernomen, omdat andere vervoermiddelen minder hiervoor geschikt zijn. Deze bestemmingen kunnen wel beter met openbaar vervoer bereikbaar gemaakt worden, maar modal shift zal naar alle waarschijnlijkheid slechts in beperkte mate plaatsvinden. De opkomst van elektrische fietsen werkt mogelijk in de hand dat voor korte ritjes in de vrije tijd de auto verruild wordt voor de fiets.

Een tweede alternatief is de vrije tijd dichterbij huis doorbrengen. Voor sommige attracties op sportief en cultureel terrein alsmede de grote pretparken en dierenparken zijn Nederlanders bereid om grote afstanden af te leggen. Voor 7% van de vrijetijdsactiviteiten reist men meer dan 50 kilometer enkele reis. Deze attracties worden weliswaar door veel mensen bezocht, maar door iedere persoon afzonderlijk maar sporadisch. Voor dit type incidentele activiteiten, die ten opzichte van de reguliere vrijetijdsactiviteiten meer het karakter van een 'dagje eropuit' hebben, zal men naar verwachting bereid zijn om steeds verder te reizen, zelfs naar buitenlandse bestemmingen (Harms 2006; Knol nog te verschijnen). Vanuit milieuoogpunt is het geruststellend dat men de vrije tijd in veruit de meeste gevallen binnen de eigen regio doorbrengt. Voor bijna driekwart van de uithuizige vrijetijdsactiviteiten reist men maximaal tien kilometer enkele reis. Voorzieningen zoals sportvelden, openbare bibliotheken, muziekscholen en kunstcentra zijn goed gespreid over het hele land en kennen voor veel, vaak regelmatige bezoekers een korte reisafstand. Het openhouden van dergelijke gesubsidieerde voorzieningen (ook in tijden van bezuiniging) in de directe leefomgeving is niet alleen van groot belang voor de kwaliteit van leven, maar ook voor het beperken van de vrijetijds mobiliteit.

Andere ongewenste effecten van de toegenomen vrijetijdsambities zijn de filevorming op de Nederlandse wegen – met name in de avondspits zijn woon-werkverkeer en vrijetijdsverkeer tegelijkertijd op pad – en de piekbelasting van stadscentra, natuurgebieden en andere vrijetijdsvoorzieningen die de recreatiedruk vergroten. Een derde alternatief is daarom een meer over de dag gespreide vrijetijdsbesteding. Deels valt hier weinig te sturen. Zo laat het mooie weer zich niet plannen en komt het voor iedereen tegelijk, evenals de wens van velen om dan naar het strand te gaan. Spreiding van bezoekers is eerder mogelijk bij attracties die niet van externe factoren zoals het weer afhankelijk zijn. Hier zijn het de collectieve ritmes van Nederlanders die voor concentratie van bezoekers zorgen: gegeven de werk- en schooltijden zijn de meeste Nederlanders vrij in de avonden en weekenden. Dergelijke collectieve ritmes laten zich moeilijk bijsturen. Mogelijk kan tijdsbeleid, dat de zeggenschap over het afstemmen van werk en privé vergroot en het maken van een eigen tijdsindeling vergemakkelijkt, de piekbelasting van wegen en vrijetijdsvoorzieningen verlagen. Vooralsnog werken Nederlanders nog in sterke mate van negen tot vijf en buiten huis (Breedveld 1999; Van den Broek en Breedveld 2000; Breedveld et al. 2006; Attema et al. 2007; Cloin et al. 2010).

De afgelegde reisafstand in de vrije tijd verschilt voor verschillende groepen Nederlanders. Vrouwen, kinderen en hun ouders hebben een relatief kleine actieradius in de vrije tijd. Zij zijn meer dan anderen gericht op de vrijetijdsvoorzieningen in de directe woonomgeving. Bewoners van niet-stedelijke gebieden leggen daarentegen (noodgedwongen) grotere afstanden af in de vrije tijd.

Naast het gebruik van infrastructuur voor de vrijetijdsmobiliteit, zorgt het ruimtegebruik van vrijetijdsvoorzieningen ervoor dat de uithuizige vrijetijdsbesteding altijd een ruimtelijke component heeft. De invloed van de vrije tijd op de ruimtelijke ordening is groot (Mommaas et al. 2000; Metz 2002; Harms 2006; Raad voor de Openluchtcreatie 1995; VROM-raad 2006). Naast het permanent ruimtebeslag van bijvoorbeeld pretparken, motorcrossbanen, schaatsbanen, dierentuinen, megabioscopen, golfbanen en parken met recreatiewoningen, komt steeds vaker tijdelijke afsluiting van de openbare ruimte voor. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het kader van festivals, kermissen of sportevenementen.

Alhoewel de vrijetijdssector veelal gezien wordt als verbruiker van ruimte en als bedreiger van ruimtelijke kwaliteit, kan zij middels zorgvuldig groenbeheer, het verbinden van natuurgebieden en de herbestemming van oude gebouwen in het kader van stadsontwikkeling ook positief bijdragen aan de vormgeving van ruimtelijke kwaliteit (VROM-raad 2006; Manifest van Hattem 2006; STIRR 2008; Telos 2008).

De VROM-raad (2006: 92) pleit er voor om de vrijetijdssector te benaderen als 'potentiële vormgever van ruimtelijke kwaliteit en niet langer als een te beteugelen verbruiker daarvan; van consument naar producent van ruimte; van bedreiger naar drager van ruimtelijke kwaliteit'. Ondernemers in de vrijetijdssector zijn namelijk, net als overheden, gebaat bij een aantrekkelijke omgeving waar mensen met plezier kunnen recreëren. 'In de ruimtelijke inrichting van ons land zijn vrijetijdsmotieven steeds vaker de reden om te besluiten tot het behouden, aanpassen, of geheel nieuw creëren van delen van het landelijk gebied, de stad en het diffuse tussenland' (VROM-raad 2006: 50). De herontwikkeling van de Westergasfabriek in Amsterdam is een internationaal bekend voorbeeld van hoe de vrije tijd drager en stimulans kan zijn voor ruimtelijke kwaliteit: een voormalig industrieterrein transformeerde tot een levendig cultuurpark (www.project-westergasfabriek.nl). De vraag is of de groeiende economische betekenis van de vrijetijdssector op een duurzame manier gecombineerd kan worden met de ontwikkeling van een ruimtelijke kwaliteit.

Noten

- 1 Mobiliteitsonderzoek Nederland (MON) onderzoekt de verplaatsingen in Nederland. Verplaatsingen die geheel in het buitenland plaatsvinden, worden niet in het onderzoek meegenomen. Grensoverschrijdende verplaatsingen zijn in hun geheel, maar gesplitst in het databestand opgenomen. MON bevat ook niet de kilometers afgelegd door buitenlanders (in Nederland en daarbuiten) (RWS-DVS 2010).

- 2 Het motief winkelen staat hier apart van het motief vrije tijd. Een deel van het winkelen zou echter ook nog tot de vrijetijdsmobiliteit gerekend kunnen worden, namelijk die mobiliteit met als motief recreatief winkelen. Dan is het aandeel vrijetijdsmobiliteit nog groter dan nu al het geval is.
- 3 De afgelegde afstanden zijn gebaseerd op zelfinschatting door respondenten. Afstanden groter dan 425 kilometer enkele reis zijn als outliers beschouwd en verwijderd (0,1% van de activiteiten).
- 4 Nederlanders die naar de kerstmarkt gaan, gaan daarvoor in 14% van de gevallen naar Duitsland.
- 5 De toename in het aantal vakanties tussen 2008 en 2009 komt voornamelijk voor rekening van de korte buitenlandse vakanties (NRIT Onderzoek 2010).
- 6 De afstand is berekend over de weg, dus niet hemelsbreed (Goossen et al. 2010).
- 7 De afgelegde afstanden zijn gebaseerd op zelfinschatting door respondenten. Afstanden groter dan 425 kilometer enkele reis zijn als outliers beschouwd en verwijderd (0,2% van de activiteiten).
- 8 In 2008/'09 hebben Nederlanders 3,4 miljard uithuizige vrijetijdsactiviteiten ondernomen. In 42% van de gevallen pakte men de auto (zie meer in § 4.4). Dat komt neer op 1,44 miljard auto-activiteiten. De autoritten hebben een gemiddelde lengte van 24,53 kilometer enkele reis (zie tabel B4.2). Dat zijn dus 70 miljard autokilometers voor vrijetijdsactiviteiten.
- 9 Berekend op basis van het Tijdbestedingsonderzoek 2005.
- 10 Dat het verschil klein is, komt waarschijnlijk doordat de verstedelijkingsgraad op gemeenteniveau gemeten is, en niet op postcodeniveau.
- 11 Dit is onder meer afhankelijk van de bezettingsgraad van de auto, het type auto en het bouwjaar van de auto.
- 12 De vraag is: 'Met welk vervoermiddel heeft u de langste afstand naar de activiteit afgelegd?' De respondent kan één vervoermiddel aangeven.
- 13 In 2009 zijn ruim 150.000 'e-fietsen' aangeschaft, in 2006 waren dat er nog 40.000 (TNO 2008).

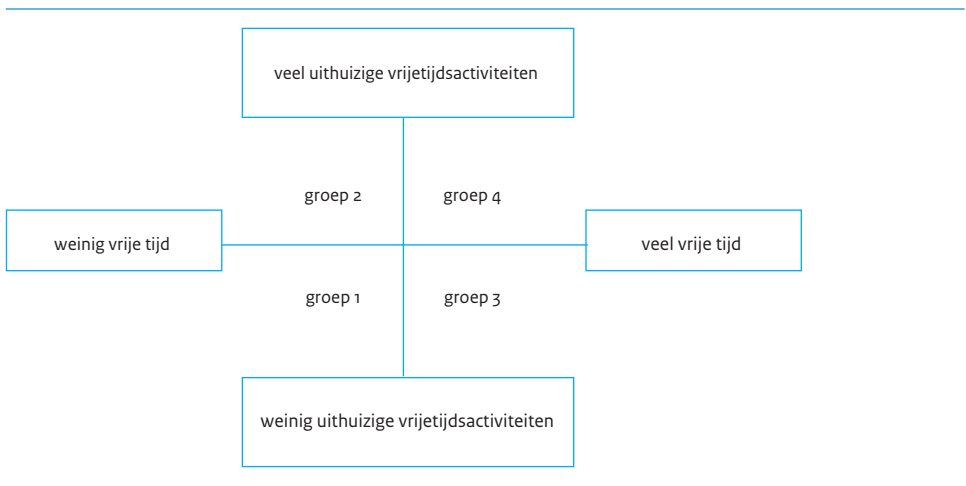
5 Waarom gaan sommigen er vaker op uit dan anderen?

5.1 Activiteit en passiviteit in de vrije tijd

De meeste Nederlanders (89%) gaan er minimaal één keer per week op uit, maar de frequentie waarmee zij dat doen loopt uiteen (hoofdstuk 2). Kinderen in de basisschoolleeftijd en mensen die net de pensioenleeftijd bereikt hebben, gaan er vaker op uit dan anderen. Globaal is te verwachten dat mensen met weinig vrije tijd minder uithuizige vrijetijdsactiviteiten ondernemen dan mensen met veel vrije tijd. Toch zullen er ook mensen zijn die er vaak op uit gaan in een beperkte hoeveelheid vrije tijd, en mensen die veel vrije tijd hebben, maar deze niet vaak buitenshuis besteden. Er kunnen op basis van de hoeveelheid vrije tijd en de vrijetijdsfrequentie vier groepen onderscheiden worden (figuur 5.1).

Figuur 5.1

Vier groepen op basis van hoeveelheid vrije tijd en vrijetijdsfrequentie

In dit hoofdstuk bieden we middels multivariate analyses meer inzicht in de factoren die verklaren waarom sommige mensen met weinig vrije tijd toch actief zijn in die vrije tijd (groep 2) en er vaker op uit gaan dan anderen met weinig vrije tijd (groep 1). Ook gaan we in op het verschil tussen mensen die veel vrije tijd hebben, maar deze toch veelal binnenshuis besteden (groep 3) en mensen die veel vrije tijd hebben, maar er vaak op uit gaan (groep 4). Zo komen we te weten of bepaalde factoren een belemmerend effect hebben op het uithuizige vrijetijdspatroon. Deze kennis kan helpen om ook de mensen die nu niet of beperkt actief zijn in de vrije tijd gericht te betrekken en te stimuleren tot participatie – als zij dit willen. Nadat we in paragraaf 5.2 de groepen hebben onderscheiden, bekijken we in paragraaf 5.3 of de groepen verschillen wat betreft geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, gezinsfase, arbeidsmarktpositie en gezondheidstoestand. Omdat mensen van verschillende achtergronden

verschillende mogelijkheden hebben en verschillende keuzes maken in het besteden van de vrije tijd buitenshuis, bieden deze persoonskenmerken enig inzicht in de verklaringen voor activiteit en passiviteit in de vrije tijd.

Een andere mogelijke verklaring voor de verschillen in vrijetijdsfrequentie bij een gelijke hoeveelheid vrije tijd, kan de ‘timing’ van vrije tijd zijn. In paragraaf 5.4 bekijken we wanneer de vier groepen vrije tijd hebben en of zij lange aaneengesloten periodes vrije tijd hebben of meerdere korte. Het moment en het al dan niet versnipperde karakter van de vrije tijd kunnen de mogelijkheden om er in de vrije tijd op uit te gaan beïnvloeden.

Ten slotte kan de manier waarop de vier groepen hun vrije tijd ervaren inzicht bieden (paragraaf 5.5). De subjectieve beleving van de vrije tijd kan uiteenlopen, ook tussen groepen die objectief gezien over een vergelijkbare hoeveelheid vrije tijd beschikken. Groepen die er minder vaak op uit gaan beleven de vrije tijd mogelijk anders dan mensen die er vaak op uit gaan.

5.2 Vrije tijd en vrijetijdsfrequentie: vier groepen

De afgelopen 30 jaar is het aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten dat Nederlanders ondernemen nagenoeg gelijk gebleven; het schommelt rond de acht activiteiten per week (tabel 5.1).¹ Alleen in 2000 waren het er gemiddeld zeven. Dit heeft, zoals eerder vermeld, te maken met de slechte weersomstandigheden in de onderzoekswEEK van dat jaar. Kennelijk koos men er daarom voor om naast de vrijetijdsactiviteiten die in zekere zin een verplicht karakter hebben zoals de muzikles, sporttraining, of het uitlaten van de hond, minder andere vrijetijdsactiviteiten buiten de deur te ondernemen.

De ontwikkeling in het aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten per week volgt hetzelfde patroon als die van het aantal uren vrije tijd dat buitenshuis besteed wordt (tabel 2.2). Dat betekent dat de gemiddelde duur van een uithuizige vrijetijdsactiviteit de afgelopen decennia constant gebleven is.

Tabel 5.1

Aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten van Nederlanders, personen van 12 jaar en ouder

	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten per week	7,9	7,9	8,2	7,8	8,3	6,9	7,7

Bron: SCP (TBO'75-'05)

Zoals verwacht geldt in grote lijnen dat hoe meer vrije tijd iemand tot zijn of haar beschikking heeft, hoe vaker hij of zij eropuit trekt.² De uitzonderingen op de regel zijn echter ook bevestigd: sommige mensen met weinig vrije tijd gaan vaak op pad, andere mensen met veel vrije tijd ondernemen niet veel vrijetijdsactiviteiten buiten de deur. Om voor het jaar 2005 de vier groepen te onderscheiden zoals in figuur 5.1, is het aantal uren vrije tijd in drie categorieën verdeeld: weinig (0-36 uur vrije tijd per week), gemiddeld (37-49 uur vrije tijd per week) en veel (≥ 50 uur vrije tijd per week). Hetzelfde is

gedaan met het aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten per week: weinig (0-4 activiteiten per week), gemiddeld (5-8 activiteiten per week) en veel (≥ 9 activiteiten per week). Om goed inzicht te krijgen in de verschillen tussen de groepen en geen ruis te laten ontstaan als gevolg van grote middengroepen, zijn deze uit de analyses weggelaten. De helft van de Nederlanders behoort tot de middengroep.³

Ruim 18% van de Nederlanders behoort tot groep 1: zij hebben weinig vrije tijd en zoeken minder vaak vertier buitenshuis. Zij gaan gemiddeld drie keer per week op pad in de ruim 27 uur vrije tijd die ze tot hun beschikking hebben (tabel 5.2). Daartegenover staat een groep mensen (ruim 6%) die weinig vrije tijd heeft, maar veel vrijetijdsactiviteiten buitenshuis onderneemt (groep 2). Zij hebben gemiddeld zo'n 32 uur vrije tijd per week en gaan in die tijd twaalf keer op pad om iets leuks te doen.

Van de Nederlandse bevolking hoort ruim 8% tot de groep die veel vrije tijd heeft, maar er niet vaak op uit gaat in de vrije tijd (groep 3). Zij hebben gemiddeld 61 uur vrije tijd en gaan gemiddeld drie keer per week de deur uit voor een vrijetijdsactiviteit. Ten slotte hoort bijna 17% tot de groep die veel vrije tijd heeft én er vaak op uit trekt (groep 4). Deze groep mensen heeft 64 uur vrije tijd en maakt ruim veertien uitstapjes per week (tabel 5.2).

Tabel 5.2

Grootte van de kwadranten op basis van aantal uren vrije tijd en aantal uithuizige vrijetijdsbestedingen, Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder

	weinig vrije tijd		veel vrije tijd	
	weinig uithuizige vrijetijdsactiviteiten	veel uithuizige vrijetijdsactiviteiten	weinig uithuizige vrijetijdsactiviteiten	veel uithuizige vrijetijdsactiviteiten
	1	2	3	4
	(n = 406)	(n = 139)	(n = 181)	(n = 369)
grootte van groep in Nederlandse bevolking ≥ 12 jaar (%)	18,4	6,3	8,2	16,7
gemiddeld aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten per week	3,1	12,1	3,1	14,3
gemiddeld aantal uren vrije tijd per week	27,4	31,7	60,7	64

n van de 4 extreme groepen = 1095.

n van steekproef = 2203.

Bron: SCP (TBO'05)

5.3 Wie zijn de vier groepen?

Groep 1: weinig vrije tijd, weinig vrijetijdsactiviteiten buitenshuis

Van de mensen in groep 1 is 72% 20-49 jaar oud, en werkt 75%. Meer dan de andere groepen verdelen zij hun tijd over arbeid en zorgtaken (61%). Een groot deel van deze groep heeft een gezin met jonge kinderen (47%) (zie tabel B5.2 in de bijlage, te raadplegen via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De groep verkeert in goede gezondheid, dus dat is geen reden om er niet vaak op uit te gaan. Het zijn de mensen die veel van huis zijn

voor het werk, daarnaast tijd kwijt zijn aan huishoudelijke en zorgtaken en er in de vrije tijd voor kiezen om thuis bij de partner en/of het gezin te zijn (groep 1). Door de vrije tijd thuis door te brengen, willen zij de balans tussen thuis en van huis zijn weer in evenwicht brengen. Ook zijn het de mensen die er wellicht wel vaker op uit zouden willen, maar daar om verschillende redenen niet aan toekomen.

Ik vind het fijn om bij mijn gezin te zijn.

vrouw, 38 jaar, driepersoonshuishouden

Ik werk heel veel. En als ik dan vrij ben dan ben ik liever thuis achter de televisie.

man, 28 jaar, eenpersoonshuishouden

Ik werk zes dagen in de week, de zevende dag is voor het huishoudelijk werk. Thuis kan ik lekker relaxen, bijvoorbeeld een film kijken met de kinderen.

vrouw, 46 jaar, vierpersoonshuishouden

De kinderen zijn nog klein, dus ik kan niet echt de dingen doen buitenshuis die ik zou willen doen. Ik ben gebonden.

vrouw, 35 jaar, vierpersoonshuishouden

Ik wil zelf graag dingen doen buitenshuis maar kan niet altijd iemand mee krijgen.

vrouw, 25 jaar, eenpersoonshuishouden

Groep 2: weinig vrije tijd, veel vrijetijdsactiviteiten buitenshuis

Groep 2 lijkt wat achtergrondkenmerken betreft sterk op groep 1. Ook in deze groep zijn de 20-49-jarigen oververtegenwoordigd (71%), evenals de werkenden (74%) en de gezinnen met jonge kinderen (47%). Ook de opleidingsniveaus van groep 1 en 2 verschillen nauwelijks van elkaar. Het aandeel taakcombineerders is echter wat kleiner. Ten slotte is het aandeel inwonende kinderen (12 jaar en ouder) beduidend groter dan in de andere groepen (27%) (tabel B5.2). Wellicht biedt dat een deel van de verklaring waarom deze groep mensen er ondanks de beperkte hoeveelheid vrije tijd toch vaker op uit gaat. Scholieren en studenten zijn relatief gezien erg uithuizig; ze verblijven een groot deel van hun vrije tijd buitenshuis (hoofdstuk 2). Naast de tijd die ze kwijt zijn aan school of studie zorgen zij ervoor dat ze ook veel vrijetijdsactiviteiten ondernemen.

Dat werkende mensen in de leeftijd van 20-49 jaar met jonge kinderen en een beperkte hoeveelheid vrije tijd verschillende beslissingen maken om hun vrije tijd thuis of juist buitenshuis te besteden, zagen we ook in hoofdstuk 2. Waar de een thuis blijft om bij het gezin te zijn, kiest de ander ervoor om in de vrije tijd de balans te herstellen tussen het binnen zitten en buiten zijn. Ook zijn het mensen die het gewoon erg leuk vinden om buiten te zijn.

Het is fijner om buiten te zijn vanwege mijn binnenberoep.

man, 33 jaar, tweepersoons huishouden

Omdat ik tien uur per dag werk. Dan wil ik in mijn vrije tijd lekker naar buiten.

man, 32 jaar, eenpersoonshuishouden

Ik werk thuis. Dus als ik dan vrije tijd heb, wil ik graag even weg.
vrouw, 45 jaar, vijfpersoonshuishouden

Ik ben al veel thuis, veel speelt zich thuis af en ik vind het lekker om er dan af en toe uit te gaan.
vrouw, 41 jaar, vierpersoonshuishouden

Buitenhuis valt veel te beleven en het is gezellig. Binnenshuis hang je snel voor de tv en daar heb ik een hekel aan.
man, 45 jaar, vijfpersoonshuishouden

Ik vind het gewoon leuk om buiten te zijn in de natuur.
man, 40 jaar, vierpersoonshuishouden

Groep 3: veel vrije tijd, weinig vrijetijdsactiviteiten buitenshuis

Binnen de groep mensen die in de grote hoeveelheid vrije tijd die ze hebben weinig buitenshuis ondernemen, zijn 50-plussers oververtegenwoordigd (71%). Van deze groep is 41% met pensioen en 25% werkt nog (tabel B5.2). Maar omdat ze veel vrije tijd tot hun beschikking hebben, zal dat niet meer fulltime zijn. Van combineren van arbeid en zorgtaken is in deze groep nauwelijks sprake (6%). Binnen deze groep zijn veel alleenstaanden en echtparen zonder thuiswonende kinderen. De gezondheidstoestand van deze mensen is duidelijk slechter dan van de andere groepen. Ruim een kwart van de mensen heeft een redelijke tot slechte gezondheid. Ten slotte is de helft van deze groep laagopgeleid, waarmee het aandeel laagopgeleiden groter is dan bij de andere groepen (tabel B5.2). De belangrijkste verklaring voor het weinig uithuizige vrijetijdspatroon is vermoedelijk de slechtere gezondheidstoestand. Lichamelijke beperkingen van henzelf, of die van de personen in het sociale netwerk, beletten hen eropuit te gaan.

Ik word 80 en ik heb een echtgenoot die niet meer fietst en wandelt dus ik kom er zelf ook niet meer zo veel uit.

vrouw, 79 jaar, tweepersoonshuishouden

Een ander deel van de verklaring waarom deze groep ondanks de grote hoeveelheid vrije tijd weinig activiteiten buitenshuis onderneemt is waarschijnlijk dat zij niet zo veel geld te besteden hebben. Gepensioneerden die van hun AOW moeten rondkomen, houden minder geld over om aan de vrijetijdsbesteding buitenshuis te besteden dan mensen die nog werken. Bovendien verdienen lager opgeleiden doorgaans minder dan hoger opgeleiden. Ten slotte neemt ook de behoefte bij sommige ouderen af om de deur uit te gaan (zie ook hoofdstuk 2).

Kader 5.1 Lichamelijk beperkt: ook in de vrije tijd beperkt

Nederland telt 1,5 miljoen mensen met matige of ernstige motorische beperkingen (De Klerk 2007). Mensen met matige of ernstige lichamelijke beperkingen zijn, vergeleken met mensen zonder beperkingen, minder tijd kwijt aan verplichtingen en meer aan persoonlijke verzorging. Per saldo hebben zij gemiddeld negen uur meer vrije tijd dan andere 18-64-jarigen (De Klerk 2002). De grotere hoeveelheid vrije tijd vertaalt zich echter niet automatisch in een uithuizig vrijetijdspatroon. Mensen met beperkingen zijn juist minder uithuizig. 'Vrijtijdsactiviteiten uitvoeren is een onderneming: vooral ergens naar toe gaan kost veel moeite en moet goed gepland worden, spontaan dingen ondernemen is lastig' (De Klerk 2007: 137). Gebrek aan vervoer vormt regelmatig een probleem bij de vrijetijdsbesteding van mensen met beperkingen. Hierdoor zijn vrijetijdsbestedingen waarvoor men de deur uit moet minder toegankelijk voor hen. Dit uit zich ook in het vrijetijdsrepertoire van mensen met beperkingen. Zij blijken een minder groot aandeel van hun vrije tijd te besteden aan uitgaan en sociale contacten dan anderen, terwijl zij ten opzichte van mensen zonder beperkingen een groter deel van de vrije tijd besteden aan hobby's en televisiekijken (De Klerk 2002, 2007).

Een andere barrière voor deze groep Nederlanders zijn de kosten die gepaard gaan met uithuizige vrijetijdsbestedingen. Gemiddeld kost een vrijetijdsactiviteit buitenshuis 12 euro.⁴ Mensen met beperkingen, met name wanneer dit ernstige beperkingen zijn, hebben een klein inkomen. Als gevolg hiervan heeft ongeveer een derde van de mensen met beperkingen geen geld om eens per veertien dagen een avond uit te gaan of vrijetijdsspullen te kopen. Ongeveer een kwart zegt geen geld te hebben om het lidmaatschap van een vereniging te kunnen betalen of om jaarlijks een week op vakantie te gaan (De Klerk 2007).

Op 1 januari 2007 is de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (wmo) in werking getreden met als doel om juist de maatschappelijke deelname van deze mensen te stimuleren (Marangos et al. 2008). Van de mensen met beperkingen voelt 62% zich ernstig of soms belemmerd in de besteding van hun vrije tijd. Met name het vervoer en de toegankelijkheid van vrijetijdsvoorzieningen vormen belemmeringen voor hun vrijetijdsparticipatie (Cardol et al. 2008). Dit geldt met name voor de ernstig beperkten; slechts een derde van hen is minimaal eenmaal per maand individueel actief in de vrije tijd (sport, restaurant, café, attractie, museum, bioscoop of theater). Toch is driekwart van hen tevreden met de mate waarin zij meedoen aan vrijetijdsactiviteiten. Van de mensen die een matige beperking hebben is de helft individueel actief in de vrije tijd en is 83% tevreden met hun vrijetijdsbesteding (Van den Hoogen et al. 2008 in: Cardol et al. 2008). Ook wat betreft de vrijetijdsbesteding in verenigings- of clubverband zijn de matig beperkten actiever dan de ernstig beperkten.

Groep 4: veel vrije tijd, veel vrijetijdsactiviteiten buitenshuis

In de groep mensen met veel vrije tijd die veel uitstapjes maken zijn de ouderen eveneens oververtegenwoordigd: 68% van deze groep is 50 jaar of ouder. Kennelijk is de behoefte om eropuit te gaan onder deze ouderen niet afgenomen. De groep is gemiddeld wel iets jonger dan degenen die weinig uitstapjes maken; het aandeel 65-plussers is kleiner (tabel B5.2) Ook is in deze groep het aandeel mensen dat geen thuiswonende kinderen heeft en alleen of met de partner woont, iets groter. De groep lijkt kortom voor een groot deel op de mensen met veel vrije tijd en een weinig uithuizig vrijetijdsgedrag. Een belangrijk verschil, naast de iets jongere leeftijdsamenstelling, is de

gezondheidstoestand. Deze is onder de leden van groep 4 beduidend beter; 16% heeft af en toe of regelmatig gezondheidsklachten (tabel B5.2). Deze mensen hebben veel tijd en nemen het er van. De meesten verkeren in goede gezondheid, beschikken over voldoende financiële middelen, kennen nog voldoende mensen om de vrije tijd mee door te brengen en vinden het leuk om eropuit te gaan.

Wij hebben veel vrije tijd. Het hangt een beetje van het weer af. Als het maar even kan zijn wij over het algemeen buiten.

vrouw, 73 jaar, tweepersoonshuishouden

Ik ben gepensioneerd, dus ik kan lekker doen en laten wat ik wil.

vrouw, 77 jaar, tweepersoonshuishouden

Ik ben gezond en fit en ik heb heel veel hobby's.

man, 74 jaar, tweepersoonshuishouden

Ik sport en zwem en zit op dansles.

vrouw, 68 jaar, tweepersoonshuishouden)

5.4 Waarom verschillen de vier groepen van elkaar?

We weten nu dat zowel de mensen met weinig vrije tijd als de mensen met veel vrije tijd voor een groot deel overeenkomen in persoonlijke kenmerken. Wel verschillen groep 1 en 2 van elkaar wat betreft het aandeel taakcombineerders (groep 1 meer dan groep 2) en het aandeel inwonende kinderen (groep 2 meer dan groep 1). Groep 3 en 4 verschillen van elkaar wat betreft hun opleidingsniveau (groep 3 lager dan groep 4) en gezondheidstoestand (groep 3 slechter dan groep 4).

Om zicht te krijgen op de invloed van persoonlijke kenmerken op de groep waartoe men behoort, is tweemaal een multinomiale logistische regressieanalyse uitgevoerd. Hierin is de verdeling van mensen over de 4 groepen de afhankelijke variabele en zijn leeftijd, geslacht, opleiding, arbeidsmarktpositie, gezinssituatie, taakcombinatie en de gezondheidstoestand de onafhankelijke variabelen. In de eerste analyse is groep 1 de referentie-groep, in de tweede analyse is dat groep 3.⁵ Gezien onze vraag zijn we geïnteresseerd in het vergelijken van de persoonskenmerken van groep 2 ten opzichte van die van groep 1 (figuur 5.2), en in het vergelijken van groep 4 ten opzichte van groep 3 (figuur 5.3).

Mensen met weinig vrije tijd

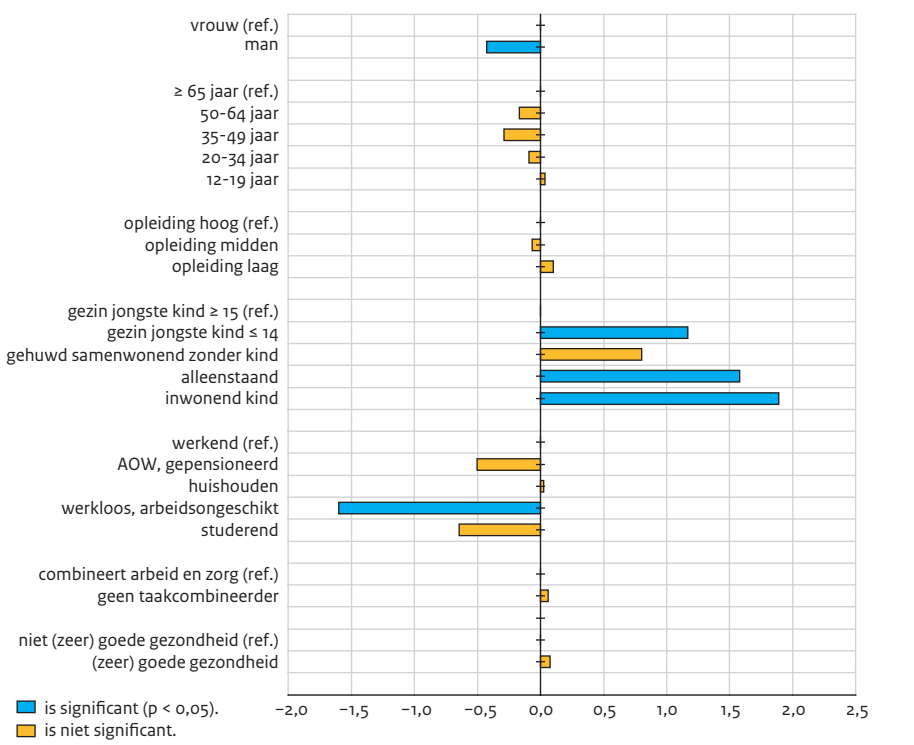
Vrouwen met een beperkte hoeveelheid vrije tijd doen daarin meer uithuizige activiteiten dan mannen (figuur 5.2). Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat vrouwen meer tijd thuis doorbrengen met de kinderen dan mannen en daarom in de vrije tijd de deur uit willen. Een andere mogelijke verklaring is dat vrouwen, naast hun eigen vrijetijdsactiviteiten, meer dan mannen in de vrije tijd meegaan met de activiteiten van de kinderen (zie ook Becchetti et al. 2010).

De invloed van het hebben van kinderen op de vrijetijdsfrequentie blijkt ook uit het feit dat ouders van jonge kinderen meer activiteiten ondernemen dan ouders van oudere kinderen

(figuur 5.2). Mensen met jonge kinderen moeten hen niet alleen naar allerlei activiteiten brengen, maar gaan ook samen met de kinderen leuke dingen doen. Mensen met oudere kinderen doen dit minder vaak, omdat oudere kinderen veel meer hun eigen agenda hebben. Ook inwonende kinderen en alleenstaanden hebben meer kans om tot de groep te behoren die veel activiteiten onderneemt (figuur 5.2). Dat is niet zo verwonderlijk, want tieners en jongvolwassenen hebben nu eenmaal een uithuizig vrijetijdspatroon. Werklozen of arbeidsongeschikten met weinig vrije tijd – zij zijn bijvoorbeeld mantelzorgers of hebben het druk met solliciteren – ondernemen in die vrije tijd minder activiteiten dan mensen met een betaalde baan (figuur 5.2). Dit kan te maken hebben met een gebrek aan financiële middelen. Het combineren van arbeid en zorgtaken heeft tegen de verwachting in geen significante invloed op de vrijetijdsfrequentie.⁶ Ook leeftijd, opleidingsniveau en de gezondheidstoestand bieden geen verklaring voor het feit dat sommige mensen met weinig vrije tijd er vaker op uit gaan dan anderen.⁷

Figuur 5.2

De invloed van een aantal factoren op of men (bij weinig vrije tijd) weinig of veel uithuizige vrijetijdsactiviteiten onderneemt (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

Bron: SCP (TBO'05)

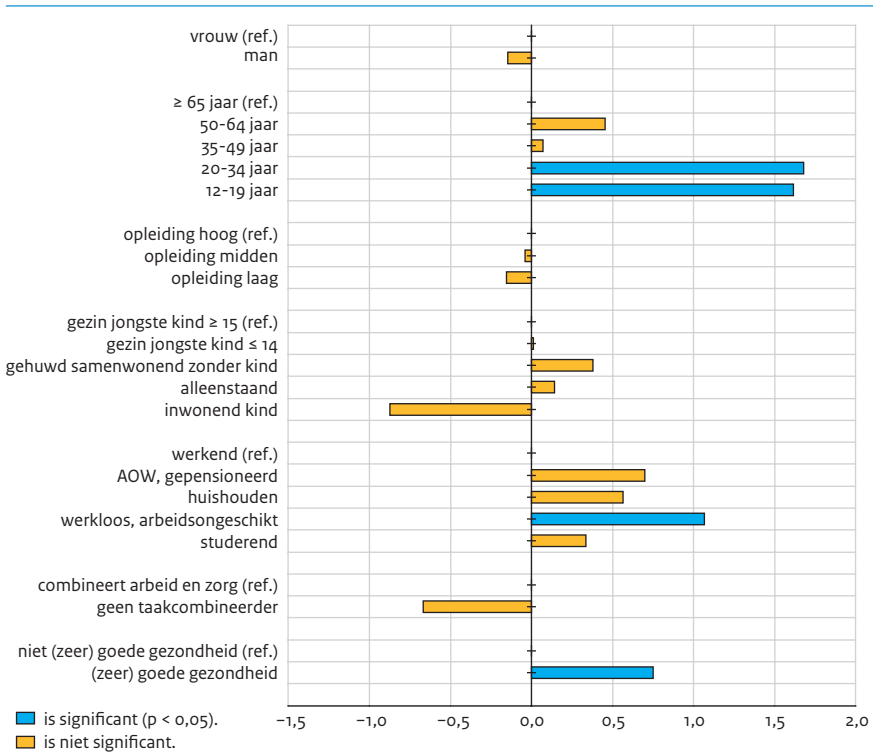
Mensen met veel vrije tijd

Door vervolgens groep 3 en 4 met elkaar te vergelijken, wordt duidelijk welke achtergrondkenmerken een verklaring bieden voor het feit dat sommige Nederlanders met veel vrije tijd toch maar weinig vrijetijdsactiviteiten buitenshuis ondernemen.

Om te beginnen blijkt de gezondheidstoestand zoals verwacht van significante invloed te zijn. Mensen die veel vrije tijd hebben en in (zeer) goede gezondheid verkeren gaan er vaker op uit dan mensen met een matige of slechte gezondheid (figuur 5.3).

Figuur 5.3

De invloed van een aantal factoren op of men (bij veel vrije tijd) weinig of veel uithuizige vrijetijdsactiviteiten onderneemt (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

Bron: SCP (TBO'05)

Ook blijkt de leeftijd van invloed te zijn: de tieners, twintigers en begin dertigers die veel vrije tijd hebben, maken in die vrije tijd meer uitstapjes dan de oudere Nederlanders.

Dat komt overeen met het beeld dat mensen met een goede gezondheid vaker de deur uit gaan in de vrije tijd dan mensen met een minder goede of slechte gezondheid.

Ten slotte blijkt dat werklozen of arbeidsongeschikten die veel vrije tijd hebben meer uithuizige vrijetijdsactiviteiten ondernemen dan de werkenden met veel vrije tijd doen.

Wellicht gaan zij er vaak op uit om vrijwilligerswerk te verrichten, of om relatief goedkope vrijetijdsactiviteiten te ondernemen, zoals wandelen, fietsen of op visite gaan.

5.5 Wanneer hebben de groepen vrije tijd?

Op basis van het in voorgaande paragrafen geschetste beeld lijkt het voornamelijk een bewuste keuze te zijn van de mensen in groep 1 om in de schaarse vrije tijd thuis te blijven en *quality time* met de partner en/of jonge kinderen door te brengen. Maar het zou ook te maken kunnen hebben met het moment van hun vrije tijd. Wellicht ervaren zij – meer dan groep 2 – coördinatieproblemen met de vrijetijdsagenda's van anderen, met als gevolg dat zij (bij gebrek aan gezelschap om mee op pad te gaan) thuis blijven. Mensen die niet op reguliere tijden werken ondernemen minder dagtochten dan mensen met het gangbare maandag tot en met vrijdag negen tot vijf arbeidspatroon (Breedveld 1999). Al kunnen zij er doordeweeks overdag op uit gaan, dit wordt niet veel gedaan omdat anderen dan niet vrij zijn of omdat vrijetijdsvoorzieningen dan gesloten zijn. Versnippering van de vrije tijd beïnvloedt ook de vrijetijdsfrequentie. Sommigen hebben meerdere kortere vrijetijdsepisoden, anderen hebben langere aaneengesloten vrijetijdsepisoden. Versnipperde vrije tijd werkt in de hand dat mensen er meerdere keren 'even' op uit gaan in plaats van één keer lang en kan dus leiden tot veel vrijetijdsactiviteiten buitenshuis.⁸ Daarom bekijken we hier de tijdstippen waarop de groepen vrije tijd hebben en de versnippering van hun vrije tijd.

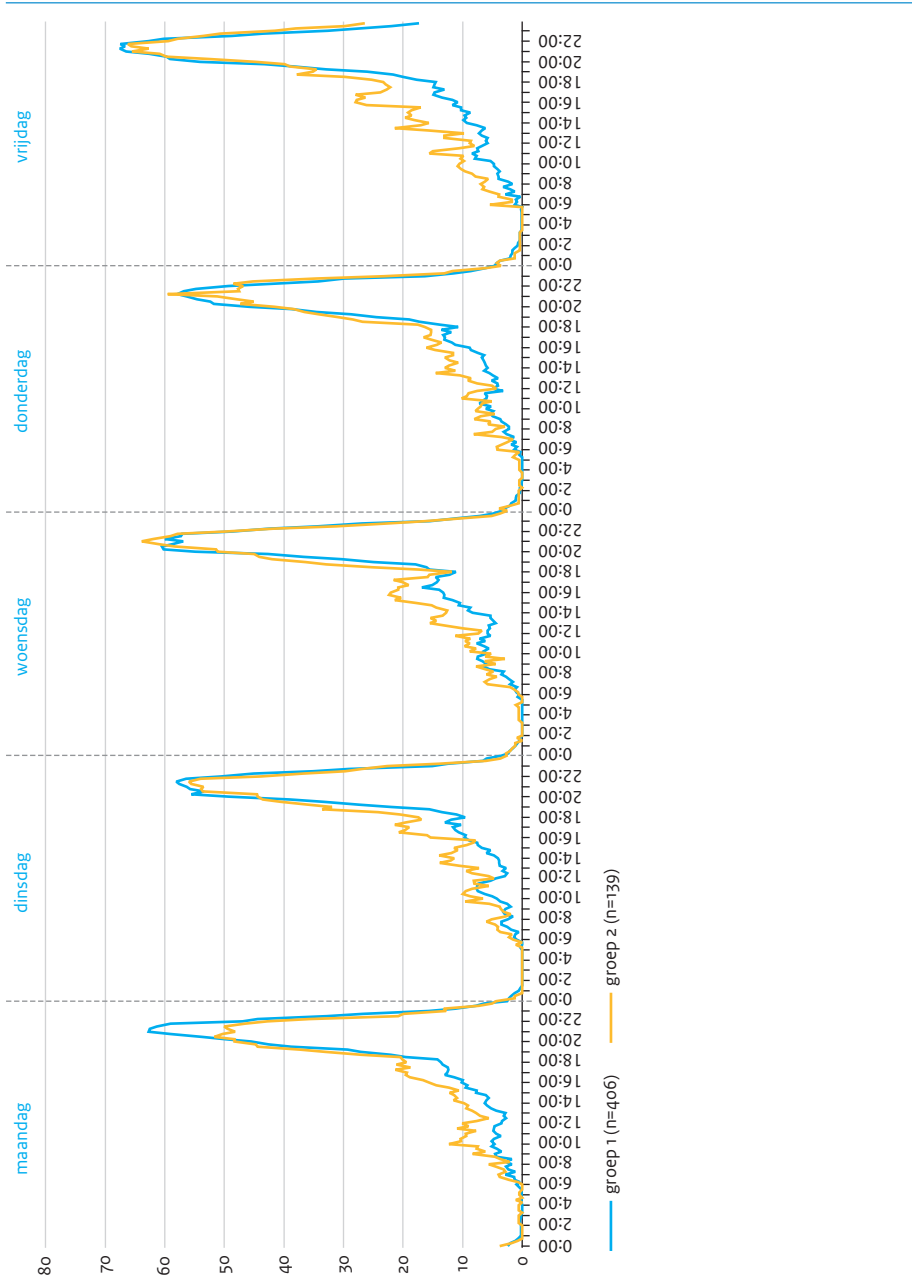
De tijdstippen waarop de mensen met veel vrije tijd (groep 3 en 4) vrij zijn verschillen niet veel van elkaar. Het moment van vrije tijd biedt dus geen aanvullende verklaring voor het feit dat sommige mensen met veel vrije tijd veel en anderen weinig activiteiten ondernemen.

Tussen de mensen met weinig vrije tijd (groep 1 en 2) zijn wel verschillen in het moment van hun vrije tijd (figuur 5.4 en figuur 5.5). Ten eerste heeft groep 1 in de middagen minder vrije tijd dan groep 2. Dit verschil is met name goed zichtbaar op de vrijdagmiddag; als de meeste mensen in groep 1 nog werken of andere verplichtingen hebben, is een deel van groep 2 al vrij. Zij kunnen 's middags vrijetijdsactiviteiten ondernemen.

Ten tweede vertoont de lijn die het percentage mensen aangeeft dat op een bepaald moment vrije tijd heeft, bij groep 2 een grilliger verloop dan bij groep 1. Alhoewel de hoeveelheid vrije tijd bij beide groepen nagenoeg gelijk is (tabel 5.2), is de vrije tijd van groep 2 meer versnipperd; zij hebben meerdere korte vrijetijdsepisoden.⁹ Mogelijk ondernemen zij om die reden meer (korte) uithuizige vrijetijdsactiviteiten dan groep 1. Ten derde blijkt dat groep 1 op zondagavond en vooral op maandagavond meer vrije tijd heeft dan groep 2. Omdat zij desondanks niet meer activiteiten ondernemen, lijkt het erop dat vrije middagen zich meer voor vrijetijdsactiviteiten buitenshuis lenen dan een vrije zondag- en maandagavond.

Figuur 5.4

Tijdstippen waarop groepen 1 en 2 vrije tijd hebben, doorde weekse dagen, Nederlanders van 12 jaar en ouder, 2005 (in procenten)

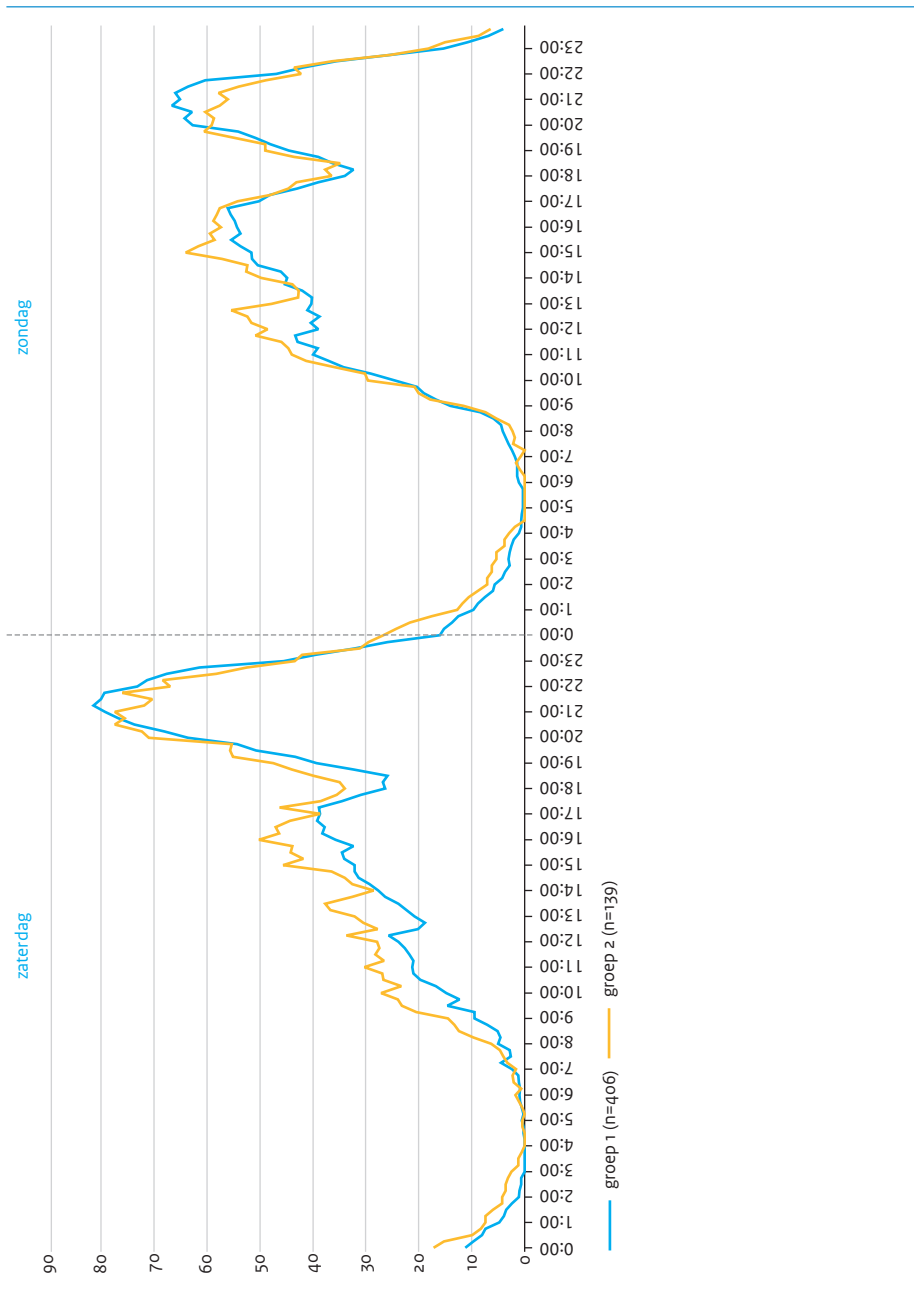

Bron: SCP (TBO'05)

Figuur 5.5

Tijdstippen waarop groepen 1 en 2 vrije tijd hebben, zaterdag en zondag, Nederlanders van 12 jaar en ouder, 2005 (in procenten)

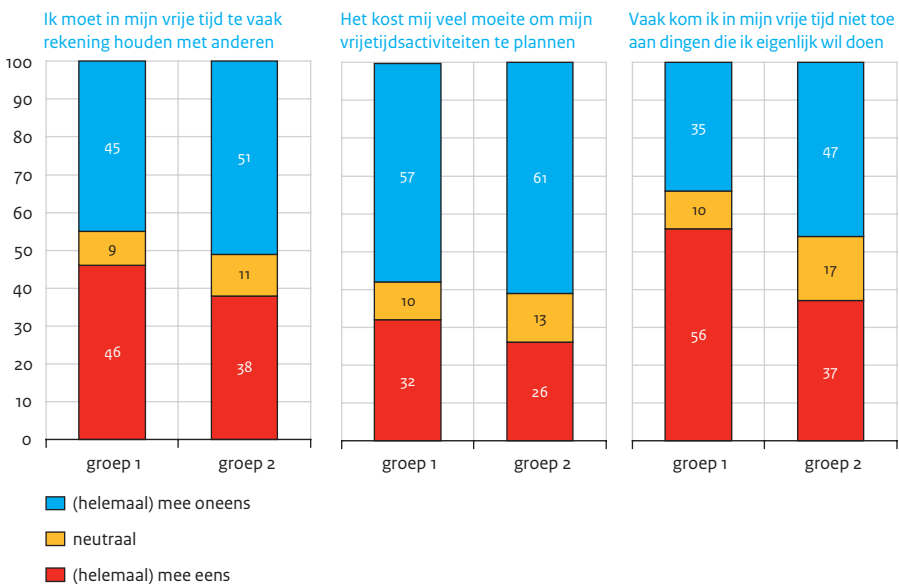
Bron: SCP (TBO'05)

5.6 Hoe beleven de groepen hun vrije tijd?

Mensen met dezelfde hoeveelheid vrije tijd kunnen van elkaar verschillen in hun beleving ervan. Of mensen er in de vrije tijd vaak of minder vaak op uit gaan, hangt naar verwachting niet alleen af van de hoeveelheid vrije tijd en het moment van die vrije tijd, maar ook van (de perceptie van) de mate waarin men in de vrije tijd rekening moet houden met anderen. Als men 'sociaal gebonden' is, zal men vermoedelijk problemen ervaren bij het plannen van vrijetijdsactiviteiten, en vaker in de vrije tijd niet toekomen aan de dingen die men eigenlijk had willen doen. We vergelijken wederom groep 1 en 2 met elkaar. De vergelijking tussen groep 3 en 4 laten we hier achterwege omdat de gezondheidsfactor en het leeftijdsverschil verklaringen bieden voor de verschillen in vrijetijdsfrequentie.

Figuur 5.6

Antwoorden van groep 1 en groep 2 op drie stellingen over de beleving van de vrije tijd (in procenten)

Allen zijn significant bij $p < 0,001$.

Bron: SCP (TBO'05)

De mensen in groep 1 moeten in de vrije tijd vaker rekening houden met anderen dan groep 2 (46% t.o.v. 38%, figuur 5.6). Ook geven zij iets vaker aan dat het hen moeite kost om de vrijetijdsactiviteiten te plannen (32% t.o.v. 26%). Dit wijst op coördinatieproblemen in de vrije tijd en op sociale gebondenheid in de vrije tijd. Ten slotte geeft groep 1 veel vaker dan groep 2 aan dat ze in de vrije tijd niet toekomen aan de dingen die

ze willen doen (56% t.o.v. 37%). Dat ze weinig activiteiten buitenshuis ondernemen en aangeven dat ze de vrije tijd niet naar eigen wens kunnen invullen, kan betekenen dat zij er vaker op uit zouden willen gaan. Dit duidt erop dat het niet alleen een kwestie van een bewuste keuze is om de vrije tijd veelal thuis door te brengen, maar dat het ook – in ieder geval voor sommigen – te maken heeft met het feit dat zij de mogelijkheid niet hebben om er vaker op uit te gaan (zie ook de uitspraken in § 5.3).

5.7 Conclusie en discussie

Er is een drievoudig antwoord op de vragen waarom sommige mensen met weinig vrije tijd er vaker op uit gaan dan anderen met weinig vrije tijd, en waarom sommige mensen met veel vrije tijd er minder vaak op uit gaan dan andere mensen die veel vrij zijn. Ten eerste is een aantal persoonskenmerken van invloed op de vrijetijdsfrequentie. Bij een beperkte hoeveelheid vrije tijd ondernemen vrouwen, alleenstaanden, gezinnen met jonge kinderen en kinderen die nog thuis wonen, meer vrijetijdsactiviteiten buitenshuis dan mannen en gezinnen waarvan de kinderen al wat ouder zijn. Van de mensen die de beschikking hebben over een grote hoeveelheid vrije tijd, ondernemen ouderen en mensen met een slechtere gezondheid minder vrijetijdsactiviteiten buiten de deur. Er is sprake van een tweedeling tussen kwetsbare ouderen die er niet vaak op uit gaan en vitale ouderen die er een uithuizig vrijetijdspatroon op na houden. Ten tweede is het moment van de vrije tijd van invloed op het aantal vrijetijdsactiviteiten buitenshuis. Van degenen met een beperkte hoeveelheid vrije tijd, hebben de mensen die op doordeweekse middagen vrij zijn een hogere vrijetijdsfrequentie dan mensen die op de zondag- en maandagavond vrij zijn. De doordeweekse middagen lenen zich kennelijk meer voor vrijetijdsactiviteiten buiten de deur dan de zondag- en maandagavond. Ook gaan mensen met meerdere kortere vrijetijdsepisoden er vaker ‘even’ tussenuit. Ten slotte geven de verschillen in beleving van de vrije tijd inzicht in de verschillen in vrijetijdsfrequentie van mensen met een beperkte hoeveelheid vrije tijd. Mensen die er niet zo vaak op uit gaan geven vaker aan dat zij rekening moeten houden met anderen, moeite ervaren bij het plannen van hun vrijetijdsactiviteiten en er niet aan toekomen om de vrije tijd naar eigen wens in te vullen. Het duidt op een bepaalde mate van ongenoegen onder deze groep mensen. Voor sommigen is het echter een bewuste keuze om de vrije tijd grotendeels thuis door te brengen.

Ambities in de vrije tijd of gevangen in vicieuze cirkel?

Dit doet de vraag rijzen of de objectief meetbare factoren zoals persoonskenmerken en het moment van vrije tijd de belangrijkste verklaring bieden voor de manier waarop Nederlanders hun vrije tijd besteden, of dat subjectieve factoren zoals ambities in de vrije tijd en beleving van de vrije tijd hier meer inzicht in bieden. Mensen die er in een beperkte hoeveelheid vrije tijd vaak op uit gaan, hebben wellicht grotere ambities op het gebied van de vrije tijd, ervaren misschien meer sociale druk om er een interessante vrijetijdsbesteding op na te houden, zouden meer dan anderen hun identiteit aan hun vrijetijdsbesteding kunnen ontleenen of ervaren hun beperkte vrijetijdsbudget wellicht als minder beperkt dan de mensen die er minder vaak op uit gaan.

Er bestaan verschillende meningen over de mensen die zowel grote ambities op het werk als in de vrije tijd hebben, en daarom veel werken combineren met een druk vrijetijdsbestaan. Enerzijds wordt aan deze groep gerefereerd als de ‘work-hard-play-hard’ (Brooks 2000) waarbij ook in de vrije tijd ‘druk, druk, druk’ de taal van succes is (De Haan et al. 2001: 17). Zij willen in de spaarzame vrije tijd nieuwe ervaringen opdoen, van alles doen, zien en beleven, zichzelf ontplooien en er ook nog een bruisend sociaal leven op nahouden. Anderzijds wordt deze groep gezien als gevangen in de vicieuze ‘work-and-spend-cycle’ (Schor 1991, 1997). Zij werken veel en hebben daardoor weinig vrije tijd, maar hebben in deze tijd wél veel geld te besteden. Als gevolg daarvan houden zij er een consumptieve vrijetijdsbesteding op na. Ze ondernemen geldintensieve en tijd-extensieve vrijetijdsactiviteiten. Om dit vrijetijdspatroom vol te houden, moeten zij wel blijven werken en blijven zij dus over een beperkte hoeveelheid vrije tijd beschikken waarin ze grote ambities waar willen maken. Linder sprak in dit kader een aantal decennia geleden al van de opkomende ‘harried leisure class’ (Linder 1970).

Het nieuwe recreëren?

Met de invoering van ‘het nieuwe werken’¹⁰ zijn werk en privé zowel ruimtelijk als temporeel minder strikt van elkaar gescheiden. Deze vervlechting van werk en privé betekent dat mensen hun werk niet meer alleen op de werkplek verrichten, maar ook thuis of onderweg kunnen (en gaan) werken (Hochschild 1997). Steeds meer zal het nieuwe werken ertoe leiden dat ook tijdens een dagje aan het strand, een wandeling in de natuur of een dagje Efteling, de smartphone, iPad of laptop meegaat, zodat tussendoor nog wat gewerkt kan worden. De vrije tijd zal voor sommige Nederlanders steeds vaker onderbroken worden door werk. Niet alleen het werk dringt door tot in de vrije tijd, ook activiteiten ten behoeve van de vrijetijdsbesteding – zoals het opzoeken van openingstijden, toegangsprijzen, het bestellen van concertkaartjes of het boeken van vliegtickets – vinden meer plaats tijdens het werk (Drion et al. 2010).

Als het nieuwe werken leidt tot een verandering in de collectieve werkritmes, dan zal het onvermijdelijk ook leiden tot ‘het nieuwe recreëren’. Hoe dat eruit zal gaan zien is nog onduidelijk. Zal deze flexibilisering van de vrije tijd – niet meer ‘standaard’ vrij zijn op de doordeweekse avonden en op de zaterdag en zondag – leiden tot een desynchronisatie van de vrijetijdsbesteding van Nederlanders? Dat zou grote gevolgen kunnen hebben voor de gezamenlijke vrijetijdsbesteding. Niet alleen voor de georganiseerde vrije tijd op vaste tijdstippen, zoals de korfbaltraining, maar überhaupt voor de vrije tijd die samen met anderen wordt doorgebracht simpelweg omdat men allemaal tegelijk vrij moet zijn, en in het eerste geval zelfs elke week op hetzelfde tijdstip, om de vrije tijd met elkaar te kunnen doorbrengen. Waar het nieuwe werken veel aandacht krijgt in het publieke debat, de politiek en de onderzoekswereld, is er nog geen aandacht voor ‘het nieuwe recreëren’ en de individuele en maatschappelijke gevolgen daarvan.

Noten

- 1 In hoofdstuk 2 hebben we vermeld dat het gemiddeld aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten per week zes is. Het verschil wordt veroorzaakt door de verschillende datasets en bijbehorende verschillende methoden en definities. In TBO tellen vrijetijdsactiviteiten waarvoor mensen langer dan een kwartier van huis zijn al mee, terwijl in CVTO vrijetijdsactiviteiten pas meetellen wanneer men hiervoor langer dan een uur van huis is.
Bovendien laten CVTO en ODR een daling zien in het aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten dat Nederlanders per jaar ondernemen (zie tabel B5.1). In TBO is deze ontwikkeling nog niet bevestigd of ontkracht, omdat de meest recente gegevens nog niet beschikbaar zijn.
- 2 De correlatie tussen het aantal uren vrije tijd en het aantal uithuizige vrijetijdsactiviteiten is 0,349. Significant bij $p < 0,01$ (tweezijdig).
- 3 De totale steekproef van TBO 2005 bestaat uit 2203 respondenten. Hiervan behoren er 1095 tot één van de vier groepen. De 1109 respondenten die in de middengroepen vallen zijn niet aan een kwadrant toebedeeld.
- 4 Berekend met CVTO 2008/09. Dit betreft de totale kosten van de activiteit per persoon, exclusief vaste kosten zoals vervoerskosten, abonnementen en contributie (definitie van CVTO).
- 5 De Pseudo R-square Nagelkerke van het gehele model is 0,535. Een andere mogelijkheid is om meerdere binaire logistische regressieanalyses uit te voeren, eerst tussen groep 1 en 2 en dan tussen groep 3 en 4. Het nadeel hiervan is dat dan steeds bepaalde cases buiten de analyse gelaten worden, er informatie verloren gaat, en de standaardfout varieert. Om een zo volledig mogelijk model te toetsen hebben we daarom gekozen voor de multinomiale logistische regressieanalyse.
- 6 Ook niet wanneer het interactie-effect van geslacht en taakcombinatie wordt meegenomen.
- 7 Dat betekent niet dat deze variabelen er niet toe doen; het betekent dat op basis van de resultaten niet geconcludeerd mag worden dat zij er wel toe doen.
- 8 Deze hypothese wijkt af van eerdere hoofdstukken waarin de verwachting geuit is dat een versnipperde vrije tijd juist tot een lagere vrijetijdsfrequentie leidt. De hypothese wijkt hier af, omdat hier gebruikgemaakt wordt van het Tijdbestedingsonderzoek, waarin activiteiten die slechts vijftien minuten duren al meetellen.
- 9 Het grilliger verloop kan echter ook veroorzaakt worden doordat groep 2 kleiner is. Als de tijdsbesteding van een paar mensen dan verandert, heeft dat grotere gevolgen voor het percentage mensen dat vrije tijd heeft.
- 10 Flexibele werktijden (minder negen tot vijf), flexibele werklocatie (meer thuis werken).

6 Samenvatting en implicaties voor beleid en onderzoek

6.1 Samenvatting

Nederlanders hebben het in de afgelopen decennia steeds drukker gekregen en hielden minder vrije tijd over. Ondanks deze krimp is de hoeveelheid vrije tijd die zij buiten de deur doorbrengen constant gebleven. Kennelijk is er de behoefte om een aantal uithuizige activiteiten overeind te houden, ook al is er minder tijd beschikbaar. Zowel de hoeveelheid vrije tijd als de verhouding in de vrije tijd die binnenshuis en buitenshuis wordt doorgebracht, hangen sterk samen met iemands leeftijd. Jongeren, die toch al minder vrije tijd hebben dan ouderen, besteden een groter deel van die tijd buiten de deur. Hoewel een overgrote meerderheid van de bevolking minimaal eenmaal per week een vrijetijdsactiviteit buitenshuis onderneemt, doet 11% van de Nederlandse bevolking dat niet. Onder de 0-5-jarigen en de 75-plussers is dat 20%.

Verschillen in vrijetijdsbesteding komen nog beter tot uitdrukking in de vrijetijdsfrequentie: het aantal uithuizige vrijetijdsbestedingen. Veel vrije tijd hoeft niet te betekenen dat iemand er ook veel op uit trekt en evenmin betekent weinig vrije tijd dat iemand weinig vrijetijdsactiviteiten buiten de deur onderneemt. Ouderen hebben over het algemeen veel vrije tijd, maar hebben ook relatief vaak last van fysieke of zintuiglijke beperkingen. Deze gezondheidstoestand bepaalt mede de frequentie van de uithuizige vrijetijdsactiviteiten. Het kan een serieuze drempel vormen om er zelfs bij veel vrije tijd op uit te trekken. De nog vitale ouderen gaan juist vaak de deur uit om iets leuks te doen en zij doen dat ook vaker en tot op latere leeftijd dan de ouderen van eerdere generaties. Of mensen met weinig vrije tijd toch veel tijd buitenshuis doorbrengen is mede afhankelijk van de tijdstippen waarop die vrije tijd beschikbaar is. Vrije middagen (zeker op vrijdag) stimuleren de uithuizige activiteit. Wie die vrije tijd heeft op zondag- of maandagavond vindt minder aanleiding om de deur uit te gaan. Ook komen drukbezette personen die meer rekening moeten houden met anderen er minder aan toe om de vrije tijd naar eigen wens in te vullen dan drukbezette personen met minder agenda-afhankelijkheid. Zo zijn mensen in de leeftijd van 25 tot 45 jaar minder vaak buitenshuis voor vrijetijdsdoeleinden. De combinatie van werk en zorg voor huishouden en kinderen brengt in deze levensfase relatief grote tijdsdruk met zich mee. Veel jonge ouders zeggen dat zij onvoldoende toekomen aan onder meer uitgaan, sport en tijd voor zichzelf (zie ook Cloin et al. 2010), maar ze maken wel regelmatig wandel- en fietstochtjes, bezoeken een kinderbeerderij of gaan naar de speeltuin. In deze levensfase zijn Nederlanders minder tevreden over de balans tussen de vrije tijd die zij thuis en de vrije tijd die zij buitenshuis besteden dan andere leeftijdsgroepen. Over het algemeen willen zij vaker de deur uit, terwijl sommigen juist aangeven meer vrije tijd thuis te willen doorbrengen met het gezin.

Bij vrijetijdsactiviteiten in gezelschap gaan Nederlanders in de meeste gevallen met leden van het eigen huishouden op pad, dat wil zeggen de partner en – als ze er zijn – jonge kinderen. Een afwijking van dit patroon is te zien bij alleenstaanden en jongeren

in de leeftijd van 13-24 jaar, die er juist met vrienden, kennissen, klas- of studiegenoten op uit gaan. Zodra er een partner in het leven komt en/of er jonge kinderen in het gezin zijn, raakt men sterker gericht op het kerngezin. Deze sterkere gerichtheid van Nederlanders op het eigen gezin kwam ook in ander onderzoek naar voren. Ondanks de afgenomen hoeveelheid vrije tijd zijn ouders meer tijd aan hun kinderen gaan besteden, zowel aan zorgtaken als aan gezamenlijke vrijetijdsbesteding (Cloin en Schols 2011).

Tegenover deze *bonding* binnen het gezin staat een ontwikkeling dat Nederlanders minder bij burens en vrienden over de vloer komen, en dat er tussen 2004 en 2008 een lichte trend zichtbaar is om meer vrijetijdsactiviteiten zonder gezelschap van anderen te ondernemen. Het zijn vooral alleenstaanden en ouderen die hun vrijetijdsactiviteiten alleen ondernemen. Mogelijk dragen problemen bij het afstemmen van de eigen agenda op die van vrienden en kennissen bij aan het licht afgenomen directe contact met hen. Dat 42% van de Nederlandse bevolking aangeeft ontevreden te zijn over het gezelschap tijdens vrijetijdsbesteding wijst eveneens op knelpunten in de afstemming van agenda's. De meeste Nederlanders (58%) zijn weliswaar tevreden met de verhouding waarmee zij vrijetijdsactiviteiten in hun eentje of samen met anderen ondernemen, een minderheid (37%) geeft aan niet tevreden te zijn en een groter deel van hun activiteiten samen met anderen te willen doorbrengen. Volle agenda's (van zichzelf en van anderen) vormen een beperking en sommige ouderen kampen met een (te) klein sociaal netwerk. Ontevredenheid kan ook voortkomen uit te veel sociaal contact. Een kleine groep mensen zou liever meer activiteiten alleen ondernemen (5%), met name om geen rekening met anderen te hoeven houden, tijd voor zichzelf te hebben of iets zonder de kinderen te kunnen doen.

De vrije tijd wordt veelal dicht bij huis doorgebracht; voor bijna driekwart van de uithuizige vrijetijdsactiviteiten reist men minder dan tien kilometer. Vooral kinderen in de basisschoolleeftijd en hun ouders, en de 13-17-jarigen blijven dicht bij huis. Mensen die in het landelijk gebied wonen, leggen juist grotere afstanden af, aangezien er dicht bij huis minder vrijetijdsvoorzieningen zijn. Voor 7% van de activiteiten zijn Nederlanders bereid een afstand van meer dan 50 kilometer af te leggen (enkele reis). Bij zulke veelal incidentele activiteiten gaat het om bijvoorbeeld een muziek-evenement, toneelvoorstelling, dierentuin of museum. Niet alleen voor deze lange trips, maar ook voor korte stukjes stappen Nederlanders het liefst in de auto.

Tussen 2004 en 2008 is de gemiddelde reisafstand voor vrijetijdsdoeleinden iets gedaald, en is de dominante positie van de auto in de vrijetijdsbesteding iets kleiner geworden. Incidenteel gaat men wel verder weg, maar dit wordt in de gemiddelde reisafstand gecompenseerd door de iets kortere afstanden die Nederlanders afleggen voor hun reguliere vrijetijdsactiviteiten.

6.2 Gevolgen van de vrijetijdsbesteding

In de vrije tijd valt meer te kiezen dan voorheen. Er wordt meer aangeboden en alleen al door de toegenomen financiële mogelijkheden van Nederlanders kan er tevens meer

afgenomen worden. Dat betekent dat de vrije tijd steeds meer een drukbezet terrein is geworden met soms conflicterende belangen. Naast een groot economisch belang heeft de vrijetijdsbesteding ook ecologische en sociaal-culturele gevolgen. Voordat we nader ingaan op de wisselwerking tussen deze drie typen gevolgen van de vrijetijdsbesteding, stellen we de vraag wat nu eigenlijk de verantwoordelijkheid van de overheid is in de vrije tijd.

6.2.1 De rol van de overheid in het domein van de vrije tijd

De vrije tijd is bij uitstek een privédomein waarin mensen zelf beslissen over hoe zij deze tijd besteden en met wie zij dat doen. De rol van de overheid is hierin faciliterend. Zij zorgt voor het in stand houden van vrijetijdsvoorzieningen zoals cultuurcentra, sportaccommodaties en parken en natuurgebieden, en stimuleert de toegankelijkheid hiervan voor alle Nederlanders: jong of oud, man of vrouw, arm of rijk, hoog of laag opgeleid, gezond of met gezondheidsbeperkingen, wonend in de stad of in het buitengebied, van autochtone of allochtone herkomst.

Alhoewel de vrijetijdsbesteding vooral een doel op zichzelf is ('genieten', 'iets leuks doen'), worden er tegelijkertijd allerlei instrumentele waarden aan toegekend. De vrijetijdsbesteding dient (ook) een groter doel dan het hebben van vrije tijd en het ondernemen van vrijetijdsactiviteiten op zich. Zo is de vrijetijdsbesteding een bron voor sociaal contact (Putnam 2000), voor geluk en welbevinden (Csikszentmihalyi en Hunter 2003), het kan de gezondheid positief beïnvloeden (Hildebrandt et al. 2010; Department of Health 2004; WHO 2002), het is een bron van inkomsten en werkgelegenheid (CBS 2010a; NBTC 2008) en een kwalitatief hoogwaardig en divers vrijetijdsaanbod kan positief bijdragen aan het vestigingsklimaat van Nederland (Gastvrij Nederland 2011). De overheid probeert vrijetijdsactiviteiten die dergelijke positieve gevolgen hebben te stimuleren. Ook al is het een privédomein met vrije keuze voor de Nederlandse consument, de overheid houdt zich niet afzijdig.

De overheid ziet het liefst een zo groot mogelijk deel van de bevolking deelnemen aan culturele activiteiten en stimuleert in het bijzonder de kunstbeoefening in de vrije tijd en het bezoek aan traditionele kunsten en aan cultureel erfgoed (Van den Broek et al. 2009). Cultuurparticipatie wordt gestimuleerd vanuit de idee dat het bijdraagt aan culturele ontplooiing, kennis en vaardigheden. De overheid ziet eveneens graag meer mensen sporten en ze heeft in het kader van het Olympisch Plan zelfs concrete doelen geformuleerd voor de groei van het percentage sporters: 75% in 2016 (NOC*NSF 2009). Sportparticipatie wordt gestimuleerd omdat het de gezondheid verbetert en omdat het (samen) sporten bij zou dragen aan sociale samenhang. Verder wil de overheid dat meer mensen vaker van de groene omgeving gaan genieten (TK 2008/2009a). Het bezoeken van natuurgebieden of van parken in het stedelijk gebied wordt om dezelfde redenen gestimuleerd: gezondheid, sociale samenhang en kennis opdoen over de natuurlijke omgeving.

Het huidige overheidsbeleid betekent een kentering in het jarenlange gevoerde stimulerings- en ondersteuningsbeleid. Het financiële draagvlak voor natuur, recreatie en cultuur is als gevolg van bezuinigingen sterk afgenomen. De kosten van cultuur en

natuurbehoud zullen in de toekomst mogelijk in toenemende mate doorberekend moeten worden naar de bezoeker ervan. De vraag is wat de gevolgen voor de Nederlandse recreant zijn als cultuur en natuur duurder worden, of zij de vrije tijd dan nog naar wens besteden, en of de overheid daarmee niet in strijd met haar andere doelstelling handelt, namelijk zo veel mogelijk mensen laten participeren, ook in de vrije tijd.

Naast het in meer of mindere mate stimuleren van cultuur- en sportdeelname, natuurbezoek en een gezonde en milieuvriendelijke levensstijl, ontmoedigt de overheid andere vrijetijdsactiviteiten, zoals roken en alcohol drinken tijdens het uitgaan. Er kan dan ook sprake zijn van een verschil tussen de door het individu en door de overheid gewenste vrijetijdsbesteding (Van der Poel 2011).

Maar hoe ver gaat (of: waar ligt) de verantwoordelijkheid van de overheid op het gebied van de vrijetijdsbesteding? Die verantwoordelijkheid voor de vrijetijdsbesteding in haar geheel ligt bij de tegenstrijdige gevolgen ervan. Waar een positief effect van de vrijetijdsbesteding op een bepaald vlak gepaard gaat met een negatief effect op een ander vlak, vraagt dat mogelijk om aandacht van de overheid. Voor het beleid is het een uitdaging om te stimuleren dat zo veel mogelijk mensen kunnen meedoen op de manier waarop zij dat willen (vrije keuze van tijdstip, locatie, activiteit, gezelschap en vervoermiddel), zodat er mogelijkheden zijn voor onder meer zelfontplooiing en sociaal contact, zonder dat het de kwaliteit van de natuur, het landschap of het milieu aantast, en zodanig dat ook de economische betekenis van de vrijetijdsbesteding onverminderd groot blijft.

6.2.2 Maatschappelijke en individuele gevolgen van de vrijetijdsbesteding

In de hiervoor door ons geformuleerde beleidsuitdaging staan tegenstrijdigheden tussen de sociaal-culturele, ecologische en economische gevolgen van vrijetijdsbesteding centraal. De indeling *people, planet en profit* is bekend uit de literatuur over duurzame ontwikkeling in het algemeen (bv. Brundtland commissie in WCED 1987) of over duurzame ontwikkeling van de uithuizige vrijetijdsbesteding in het bijzonder (Raad voor de Openlucht recreatie 1995; Telos 2008b; TK 2005/2006; TK 2008/2009a; TK 2008/2009b).

Een duurzame ontwikkeling van de uithuizige vrijetijdsbesteding houdt in dat de huidige generatie haar behoeften in de vrije tijd kan waarmaken en dat zij daarmee niet de mogelijkheden voor toekomstige generaties beperken om hetzelfde te doen. Hiertoe moeten de sociaal-culturele, ecologische en economische gevolgen en belangen van de vrije tijd harmonieus samengaan, elkaar versterken, of elkaar in ieder geval niet in de weg zitten.

Bekijken we de uithuizige vrijetijdsbesteding van Nederlanders vanuit deze drieslag, dan komt een aantal tegenstellingen naar voren die een uitdaging vormen voor beleid gericht op duurzame ontwikkeling.

Ten eerste bestaat er mogelijk een discrepantie tussen de gewenste en gerealiseerde vrijetijdsbesteding. In dit rapport bleek dat niet alle Nederlanders minimaal eenmaal per week de deur uit gaan voor een vrijetijdsactiviteit en dat er onder degenen die de wekelijkse participatiegrens wél halen grote verschillen zijn in hoe vaak zij eropuit gaan. Ten slotte zijn er ook duidelijke verschillen in de samenstelling van hun vrijetijdsrepertoires

(welke activiteiten ze ondernemen). De vraag is of het een maatschappelijk probleem is dat niet iedereen meedoet en dat niet iedereen evenveel activiteiten onderneemt en of de mensen die niet of minder actief zijn in de vrije tijd dat zelf een probleem vinden. Vervolgonderzoek is nodig om antwoord te geven op deze drie vragen. Wat we in dit stadium wel kunnen stellen, is dat deelname aan verschillende vrijetijdsactiviteiten van belang wordt geacht voor zelfontplooiing, sociaal welbevinden en sociale betrokkenheid (Jehoel-Gijsbers 2004). Ondanks het feit dat het moeilijk is aan te geven hoeveel vrijetijdsactiviteiten iemand minimaal moet ondernemen om te kunnen spreken van zelfontplooiing, welbevinden en sociale cohesie, is wel duidelijk dat geen of zeer geringe activiteit niet bijdraagt aan de sociale participatie die in brede kring als wenselijk wordt gezien.

Als het doel is dat in de huidige maatschappij iedereen ook in de vrije tijd naar wens kan meedoen omdat dat vanuit sociaal oogpunt wenselijk is, dan is de taak van de overheid om met haar aanbiedings- en stimuleringsbeleid in te spelen op de wensen en behoeften van de Nederlandse recreant, en om bepaalde groepen die achterblijven in de uithuizige vrijetijdsbesteding via diverse middelen zoals de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO), inkomensondersteuning of tijdsbeleid te stimuleren ook daadwerkelijk mee te doen.

Ten tweede is het de vraag of wat vanuit sociaal oogpunt wenselijk is, ook wenselijk is vanuit ecologisch oogpunt. De overheid is niet alleen verantwoordelijk voor het welzijn van haar inwoners, maar ook voor het milieu, de natuur, het Nederlandse landschap en de ruimtelijke kwaliteit. Vanuit ecologisch perspectief kan het positief zijn dat minder mensen er minder vaak op uit gaan in de vrije tijd en dat de vrije tijd meer in de directe woonomgeving wordt doorgebracht. Een minder uithuizig vrijetijdspatroon betekent immers minder gebruik van (soms energievretende) vrijetijdsvoorzieningen, zoals zwembaden, sauna's, schaatsbanen, skihallen of poppodia, het leidt tot minder recreatiedruk in natuurgebieden of binnensteden, en het gaat met minder vrijetijds-mobiliteit gepaard, wat veelal automobilititeit is. Een afname van automobilititeit leidt tot minder uitstoot van broeikasgassen, minder luchtverontreiniging, minder files en minder parkeerproblemen.

Met zijn allen thuis blijven om daarmee het milieu, de natuur en het landschap te sparen, is echter geen reële optie. Als we de uithuizige vrijetijdsbesteding in stand willen houden en onder bepaalde groepen willen stimuleren, en dat met een beperkte milieu-impact, beperkte schade aan de natuur en uitstoot van broeikasgassen, dan moet er gewerkt worden aan milieuvriendelijke innovaties.

Op tal van terreinen van de vrijetijdsbesteding zijn er dan ook, mede dankzij subsidies, milieuvriendelijke(re) innovaties. Bekende voorbeelden zijn de milieukeurmerken 'Blauwe vlag' voor stranden en jachthavens, 'Green Key' voor bedrijven in de toerisme- en recreatiebranche en voor vergader- en congreslocaties, en de EDEN award voor een toeristische bestemming of regio in Nederland die zich op het gebied van duurzame ontwikkeling onderscheidt. Daarnaast hebben steeds meer horecagelegenheden biologische producten in hun assortiment, is het concept 'sustainable danceclub' ontwikkeld (met een energieleverende dansvloer, biologische drankjes, herbruikbare bekers en

grijswater toiletten), en worden steeds meer evenementen zo milieuvriendelijk mogelijk geëxploiteerd. Ten slotte is het wat betreft de vrijetijds mobiliteit van belang dat het voorzieningenaanbod dichtbij huis in stand blijft en dat daarnaast ingezet wordt op modal shift, samen reizen en spreiding over de tijd, zodat de drukte op de weg tijdens de avondspits afneemt.

Ten derde dient het economisch belang van vrijetijdsbesteding gewaarborgd te worden. Toerisme, recreatie, horeca, detailhandel en cultuur zorgen voor veel inkomsten (ruim 35 miljard) en werkgelegenheid (circa 400.000 banen) (CBS 2010a). In de toeristisch-recreatieve sector vinden juist groepen met een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt een baan. Een gezonde vrijetijdssector kan met een divers voorzieningenaanbod positief bijdragen aan het vestigingsklimaat en de concurrentiepositie van Nederland. Milieuvriendelijke maatregelen maken een zogenaamde win-win-win situatie mogelijk tussen de sociaal-culturele, ecologische en economische belangen. Dat is een wenselijke oplossing als meer activiteit en meer economische bedrijvigheid niet ten koste mag gaan van het milieu. Andersom geredeneerd is minder vrijetijdsparticipatie of een lagere deelnamefrequentie vanuit ecologisch oogpunt wel positief, maar is het dat vanuit economisch oogpunt zeker niet. Bij een minder uithuizig vrijetijdspatroon, maakt men minder gebruik van vrijetijdsvoorzieningen, geeft men minder uit in de vrije tijd, heeft de vrijetijdssector minder inkomsten, gaat de werkgelegenheid achteruit en wordt op den duur het vestigingsklimaat minder aantrekkelijk. Nederland zal bij afkalfing van vrijetijdsvoorzieningen en toeristisch-recreatief potentieel een minder sterke concurrentiepositie hebben. Innovatieve oplossingen zijn derhalve nodig om in de vrijetijdsbesteding langdurig een balans tussen *people*, *planet* en *profit* te realiseren. Het realiseren van deze balans wordt veelal besproken onder de noemer van duurzaamheid. Juist omdat het om onderling met elkaar verweven aspecten gaat en de uitdaging de beleidsdomeinen van de verschillende bij de vrije tijd betrokken ministeries overstijgt, is het belangrijk om tot afgestemd vrijetijdsbeleid te komen (later meer hierover).

6.2.3 Maatschappelijke ontwikkelingen en hun gevolgen voor de vrijetijdsbesteding

Naast de bovengenoemde economische, ecologische en sociaal-culturele gevolgen van de vrijetijdsbesteding, zijn er maatschappelijke ontwikkelingen die effect kunnen hebben op de vrijetijdsbesteding van Nederlanders, en op de behoefte aan vrijetijdsvoorzieningen waar de sector en de overheid in hun aanbiedings- en stimuleringsbeleid op in dienen te springen. De overheid kan het innoverend vermogen van de vrijetijdsector stimuleren, zodat deze tijdig en op gepaste wijze inspeelt op deze ontwikkelingen.

Vergrijzing

Leeftijd en levensfase zijn belangrijke determinanten in de vrijetijdsparticipatie (of men eropuit gaat), vrijetijdsfrequentie (hoe vaak men eropuit gaat) en vrijetijdsrepertoires (welke activiteiten men onderneemt). Om zicht te krijgen op de toekomstige vrijetijdsparticipatie, -frequentie en de behoefte aan verschillende typen

vrijtijdsvoorzieningen moeten we daarom niet alleen weten of en in welke mate mensen in een bepaalde levensfase actief zijn in de vrije tijd, maar ook hoeveel personen in deze levensfase verkeren. Wanneer het aantal mensen in een levensfase waarin men veel uithuizige vrijetijdsactiviteiten onderneemt toeneemt, dan heeft dat gevolgen voor de vrijetijdsfrequentie van de bevolking als geheel, en voor de behoefte aan vrijetijdsvoorzieningen.

Een belangrijke ontwikkeling in dit kader is de vergrijzing van de samenleving. De verwachting is dat Nederland in 2028 vier miljoen 65-plussers zal tellen, een aandeel van 24% van de bevolking. Ter vergelijking: in 2010 telt Nederland 2,5 miljoen 65-plussers, wat neerkomt op 16% van de bevolking (CBS in De Haan 2010).

De 'jonge' ouderen (65-74 jaar) zijn actief in de vrije tijd; 90% van hen gaat minimaal eenmaal per week op pad voor vrijetijdsdoeleinden, en zij doen dat zo'n 350 keer per jaar. Tevens is gebleken dat ouderen van nu actiever zijn in de vrije tijd en er vaker op uit trekken dan de ouderen van vroeger, en dat de ouderen van nu tot op hogere leeftijd hun actieve vrijetijdspatroon voortzetten. Tegelijkertijd is naar voren gekomen dat de vrijetijdsparticipatie en -frequentie onder de 75-plussers een stuk lager ligt. Fysieke beperkingen van henzelf of van mensen in het sociale netwerk zijn hier een belangrijke verklaring voor. Omdat het aantal ouderen in de komende decennia met ongeveer 1,5 miljoen toeneemt, en omdat zij tot op hogere leeftijd actief blijven in de vrije tijd, is inzicht in hun huidige vrijetijdsbesteding in relatie tot hun wensen in de uithuizige vrijetijdsbesteding nodig om antwoord te geven op de vraag of vrijetijdsvoorzieningen voldoende toegespitst zijn op hun wensen en behoeften. Als mensen tot op hogere leeftijd actief blijven in de vrije tijd leidt dat niet alleen tot meer inkomsten voor de vrijetijdsector, het draagt ook bij aan het welzijn en levensgeluk, onder meer omdat men 'onder de mensen blijft'.

Verkleuring

Door gebrek aan recente en representatieve gegevens over de vrijetijdsbesteding van etnische groepen in Nederland, hebben we in dit rapport geen aandacht besteed aan de vrijetijdsparticipatie, -frequentie en -repertoires van deze groepen Nederlanders. Uit eerder onderzoek is wel gebleken dat de sport- en cultuurdeelname onder niet-westerse migranten, met name onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders, lager is dan onder autochtone Nederlanders. Ook het bezoek aan horecagelegenheden is onder de groepen van allochtone herkomst lager dan onder autochtone Nederlanders. Onder Turken, Marokkanen, en in mindere mate Surinamers en Antillianen is picknicken en barbecueën in (stads)parken daarentegen een stuk populairder dan onder autochtonen (Van den Broek en Keuzenkamp 2008; op basis van data uit 2004/'05). Om het aanbod aan vrijetijdsvoorzieningen goed op de niet-westerse migranten aan te laten sluiten, moet de vraag beantwoord worden hoe hun vrijetijdsbesteding er tegenwoordig uit ziet, wat hun wensen en behoeften in de vrije tijd zijn, en hoe hun vrijetijdsmobiliteit verschilt van die van autochtone Nederlanders. De vraag is of het vrijetijdsgedrag van allochtonen steeds meer gaat lijken op het vrijetijdsgedrag van autochtonen (Goossen 2005). Een vraagstuk dat hieraan vooraf gaat, is of de vrijetijdsparticipatie onder deze groepen vergelijkbaar is met die van autochtone Nederlanders. Wellicht zijn deze groepen door taalproblemen,

een gemiddeld lager opleidingsniveau, en gemiddeld lagere inkomens extra kwetsbaar voor uitsluiting in de vrijetijdsbesteding buitenshuis. Dit vraagstuk is met het oog op de toekomst zeer relevant, want in 1996 was het aandeel niet-westerse migranten in de Nederlandse bevolking 7,5% (1,2 miljoen), in 2010 was dat 11% (1,8 miljoen) en de verwachting is dat het zal stijgen naar 17% (3 miljoen) niet-westerse migranten in 2050 (CBS StatLine).

Digitalisering

Digitalisering heeft veel maatschappelijke domeinen blijvend veranderd (Huysmans en De Haan 2010), zo ook het domein van de uithuizige vrijetijdsbesteding. De opkomst van (mobiel) internet¹ heeft de manier waarop mensen toeristisch-recreatieve bestemmingen kiezen en zich voorbereiden veranderd. Via internet kan men de route plannen, toegangkaartjes kopen, openingstijden opzoeken en andere voorbereidingen treffen.

In sommige gevallen leidt digitalisering tot een minder uithuizig vrijetijdspatroon – men kan immers vanuit huis winkelen. Ook sporten kan dankzij de interactieve gameconsoles steeds meer thuis gedaan worden. Dit substitutie-effect wordt echter vaak overschat. Van digitalisering gaat namelijk ook een tegengestelde werking uit: doordat toeristisch-recreatieve attracties en activiteiten in beeld gebracht worden in documentaires, reisprogramma's, en op websites van allerlei aanbieders in de vrijetijdsector, wordt juist de wens aangewakkerd om deze bestemmingen en attracties in het echt te bezoeken. Zo zijn het Van Gogh Museum en Rijksmuseum een samenwerking gestart met het Google Art Project waarbij de collecties op de nieuwe website van Google te zien zijn (www.googleartproject.com).

Daarnaast wordt steeds meer de uithuizige vrijetijdsbesteding zelf beïnvloed door digitale mogelijkheden. Talloze smartphone-applicaties bieden recreanten *augmented reality*. Om er twee uit te lichten: met de app 'UAR' van het Nederlands Architectuur instituut kun je gebouwen zien die ooit hebben bestaan of die in de nabije toekomst worden gerealiseerd, en met de app 'Tuscany+' heb je alle toeristische informatie van Toscane binnen handbereik. Bovendien bieden digitale sociale netwerken (Hyves, Facebook, Twitter) aanbieders de mogelijkheid om in contact te komen met potentiële klanten. Bijvoorbeeld Efteling, Dolfinarium, Drievliet en Artis maken handig gebruik van deze digitale marketing. Ook recreanten verenigen zich op internet. Middels allerlei beoordelingswebsites laten zij andere recreanten, en ondernemers, weten wat ze van de kwaliteit van de dienstverlening vinden (e.g. www.iens.nl, www.zoover.nl).

Digitale ontwikkelingen bieden kortom nieuwe mogelijkheden voor de vrijetijdsector om hun aanbod te vernieuwen en de aandacht van de klant te trekken, en bieden voor recreanten nieuwe manieren om de vrije tijd te beleven. Nader onderzoek moet uitwijzen wat voor effect digitalisering heeft op het aantal activiteiten dat mensen buitenshuis ondernemen, op de beleving van de vrijetijdsbesteding (*augmented reality*) en op de mogelijkheid om bepaalde groepen te stimuleren eropuit te gaan (bv. jongeren de natuur in dankzij apps).

Krimp

Krimp is een vierde maatschappelijke ontwikkeling die een uitdaging vormt voor de vrijetijdssector (Kenniscentrum Recreatie 2008; Kenniscentrum Recreatie 2010; Recron 2010; SER 2011). De bevolkingsdaling doet zich nu al voor in Zuid-Limburg, Noordoost-Groningen en Zeeland, en heeft in de toekomst grote gevolgen voor de leefbaarheid van deze regio's, voor de kwaliteit van de openbare ruimte en voor de economische welvaart. Velen zien krimp als een kans voor de toeristisch-recreatieve sector. Zij stellen dat de vrijetijdssector de leefbaarheid en ruimtelijke kwaliteit in krimpgebieden kan verbeteren. Parkstad Limburg is hiervan een voorbeeld; er wordt geïnvesteerd in toeristisch-recreatieve voorzieningen om meer dag- en verblijfstoerisme te trekken en het voorzieningenniveau in de regio op peil te kunnen houden.

Bij een afnemend inwoneraantal is het de vraag hoe ver de overheid moet gaan om culturele, sport- en andere vrijetijdsvoorzieningen in deze regio's in stand te houden. Maar als de kwantiteit en kwaliteit van vrijetijdsvoorzieningen in krimpgebieden niet gegarandeerd kan worden, kunnen de inwoners van krimpgebieden hun vrije tijd dan nog naar wens besteden? Of moeten ze ongewenst steeds langere afstanden afleggen voor de vrije tijd? Moeten ze voor andere activiteiten kiezen dan ze zouden willen ondernemen, simpelweg omdat het aanbod niet in stand gehouden kon worden? Evenals voor de eerder genoemde maatschappelijke ontwikkelingen, is meer inzicht in hoe mensen hun vrije tijd beleven voor de inwoners van krimpgebieden essentieel. Veel van het huidige onderzoek brengt vooral in kaart hoeveel vrije tijd mensen hebben, wat mensen in deze tijd doen, met wie ze dat doen, en waar, hoeveel ze daarbij uitgeven, en meer van dat soort feitelijke, objectief meetbare zaken. Maar hoe tevreden zijn mensen over de manier waarop zij de vrije tijd invullen? En maakt vrije tijd gelukkig? Het zijn slechts enkele vragen die we graag zouden beantwoorden om meer inzicht te krijgen in de subjectieve kant van de vrijetijdsbesteding.

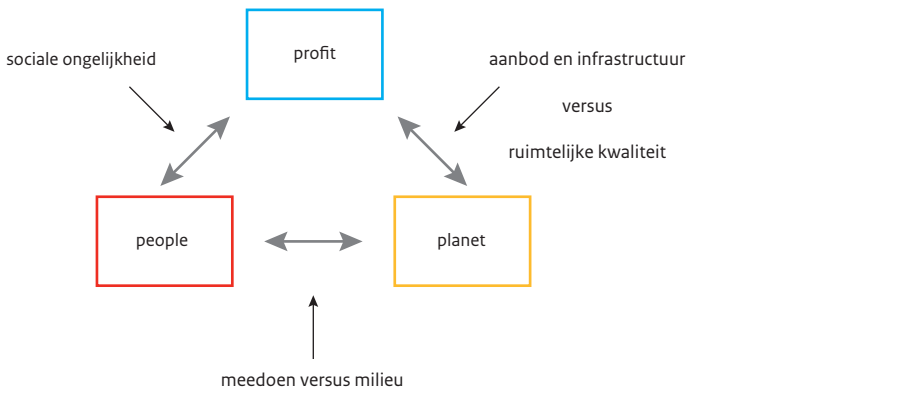
6.2.4 Gezamenlijk vrijetijdsbeleid en onderzoek

Momenteel bestaat er apart sport-, cultuur-, natuur-, milieu-, toeristisch-, mobiliteits-, ruimtelijk, economisch en sociaal beleid, welke allen hun raakvlakken hebben met het domein van de vrije tijd. Uit het voorgaande vloeien verschillende redenen voort om daarnaast ook te streven naar gezamenlijk vrijetijdsbeleid en -onderzoek.

De belangrijkste redenen hiervoor zijn dat de economische belangen tegenstrijdig kunnen zijn met de ecologische en sociaal-culturele aspecten van de vrijetijdsbesteding, en dat het complexe vraagstukken zijn die de grenzen van departementen overschrijden. Vooral nog klinkt het pleidooi voor afstemming en ontkokering vooral vanuit de economische hoek: het is van belang om de aanspreekbaarheid, herkenbaarheid en het innoverend vermogen van de vrijetijdssector te vergroten, om de behartiging van het belang van de vrijetijdsbesteding te verbeteren en de concurrentiepositie te versterken (Recron 2005, VROM-raad 2006). Maar juist door de gevolgen van vrijetijdsbesteding breder te bezien en relaties te leggen tussen economische, ecologische en sociaal-culturele gevolgen, komen afwegingen tussen deze drie factoren aan het licht (figuur 6.1).

Figuur 6.1

Een afwegingskader tussen economische, ecologische en sociaal-culturele gevolgen van de vrijetijdsbesteding

Bovendien worden deelsectoren voor een deel met dezelfde maatschappelijke ontwikkelingen geconfronteerd, bijvoorbeeld vergrijzing, verkleuring, digitalisering en krimp. Op deze ontwikkelingen kan beter ingespeeld worden als dat in gezamenlijkheid gebeurt, in plaats van verkokerd voor de deelsectoren van de vrije tijd.

Noot

1 In 2009 had 93% van de Nederlanders toegang tot internet (CBS StatLine). De verwachting is dat in 2015 de verspreiding van de smartphones (mobiele telefoons met internet) 100% is (Huysmans en De Haan 2010).

Summary

Going out!

How the Dutch spend their free time outside the home

The amount of free time that Dutch people have has shrunk by an average of more than three hours per week since 1975. However, the number of hours that people spend outside the home in their free time has not changed. This means that the Dutch today spend a higher proportion of their free time outside the home. We define this ‘leisure outside the home’ as the proportion of free time that people spend outside their own home for recreation and or entertainment, without spending a night away from home. This may include both regular and occasional leisure activities.

This report seeks to broaden and deepen the research on leisure activity outside the home. The broadening of the research is achieved by combining the study of various types of leisure activities, such as open-air recreation, participation in culture, sport, shopping and visiting attractions, places of interest or events, in a single approach rather than studying each individually. Deepening of the research is achieved by placing the (trend in) the way the Dutch spend their leisure outside the home in the context of social issues such as social inequality, social contacts in leisure time, leisure mobility and time use.

Differences in leisure outside the home

There are wide differences in the amount of free time that the Dutch have at their disposal and in the way they want and are able to spend that time outside the home. People aged between 20 and 49 years, people in work and parents with children living at home – groups between which there is considerable overlap – have relatively little free time. Moreover, parents with children living at home spend a smaller proportion of their (scarce) free time outside the home than people without children. By contrast, 20-34 year-olds spend a high proportion of their limited amount of free time outside the home, and today spend more time outside the home than any other group in the population.

The vast majority of the Dutch (90%) undertake a leisure activity outside the home at least once a week. This percentage is lower among the youngest and oldest members of Dutch society (those aged up to five years and the over-75s), at around 80%; this means that one in five in these age groups do not undertake a leisure activity outside the home on a weekly basis. For people in the busiest phase of life – people aged between 25 and 54 years who combine working with care tasks at home – the weekly leisure participation matches the Dutch average, though the number of activities undertaken is lower. These ‘task-combiners’ engage in leisure activity outside the home approximately five times a week, whereas children (6-12 years) and those who are newly retired (65-74 year-olds) do so around seven times a week.

People's preferences as regards the type of leisure activities change with phase of life. Parents with young children take part in sport and go out less often than adults (up to 35 years) without children. Instead, these parents undertake more walking and cycling trips and more often visit children's farms and playgrounds. As the children grow older, the leisure repertoire begins to revert more to that prior to the birth of the children, except as regards going out in the evening. If we compare the leisure repertoires of people who are almost or newly retired, or who have been retired for some time, we find virtually no differences; older persons show a clear preference for recreational activities involving nature. Today's older persons do remain active in their free time to a greater age than previous older generations.

Most Dutch people are satisfied with the balance between the amount of free time they spend at home and outside the home. A third are however dissatisfied with this balance; they would like to go out more often, but are unable to do so because of health problems, a limited social network or because young children 'tie them to the home'.

Social contact in leisure outside the home

The Dutch visit each other at home less today than they did in 1975. It may be that shared leisure activities compensate for this trend, though research in the period 2004-2008 does not bear this out: during that period the frequency with which people went out with friends in their free time actually decreased slightly. This need not mean that direct contact outside the home is declining; workers and students also maintain social contacts at work or at school. There is however a question to be asked about whether the social cohesion in Dutch society can be maintained if the trend towards withdrawing into the home sphere continues. The rise in the use of social media does nothing to diminish the importance of this question.

The Dutch still most often engage in leisure activities outside the home in the company of others, often members of their own household. The people they spend their free time with depends among other things on the activities concerned. For some forms of leisure activity it makes more sense to go alone; an example would be a visit to a wellness centre, where the visitor can take a little time for themselves and relax. Other activities, such as going out in the evening or visiting attractions, are still mainly undertaken in the company of others. Going out in the evening generally takes place with friends, while visits to attractions are most likely to be undertaken in the company of a partner, children and other family members. Shopping, walking and cycling trips are things that people like to do with their partner, though they also regularly undertake these activities alone.

People's preferences and opportunities as regards company also vary in the different phases of life. Single persons and young people aged between 13 and 24 years mainly go out with friends, acquaintances, classmates or fellow-students. People with a partner and/or with young children, by contrast, tend to go out as a family, possibly together with other relatives. This focus on one's own family has increased in recent years. Although most Dutch people (58%) are satisfied with the balance between the leisure activities they undertake alone and together with others, there is a fairly large group who are dissatisfied. The vast majority of this latter group would like to carry out a

higher proportion of their activities in the company of others (37% of the Dutch population). The biggest obstacle is posed by people's overly full appointment diaries, making it difficult to make arrangements for leisure activities with others. For some older persons, the size of their social network determines the degree to which they can engage in leisure activities with others. A small group of people (5%) would prefer to undertake more activities alone, mainly so that they would not have to make allowance for other people, so that they could have more time for themselves and in order to be able to do something without the children.

Leisure mobility

A growing population combined with a wide diversity of leisure activities inevitably lead to pressure points in free time. Traffic congestion is one of the most visible consequences of this. Although the majority of leisure activity in the Netherlands is concentrated in people's local region, 7% of leisure activities involve travelling more than 50 kilometres (each way), for example in order to visit a concert, zoo or museum. People are likely to be increasingly willing to travel longer distances for these kinds of occasional leisure activities, even to foreign destinations; however, since these special occasional trips account for only a small proportion of the entire repertoire of leisure activity outside the home, this trend does not translate into a higher average distance travelled for leisure activities. In fact, people in 2008/'09 travelled slightly shorter distances on average for leisure activities than in 2004/'05.

In most cases, people spend their free time within their own local region; almost three-quarters of leisure activities outside the home involve travelling no more than ten kilometres (one way). The distances travelled are shorter especially in the case of activities in connection with club or associational life, for hobbies or courses, and for sporting activities.

The distance people travel in their free time differs for men and women. Women travel shorter distances, possibly because they have less free time and because that free time is divided into shorter periods. Children and their parents also have a relatively small radius of action in their free time, and are more focused than others on the amenities in their immediate residential setting. Those living in non-urban areas, by contrast, travel greater distances in their free time, reflecting the fact that there are fewer leisure amenities in their immediate locality.

The car is far and away the most widely used mode of transport in free time, being used for more than two-fifths of all leisure journeys. By way of comparison, the bicycle is used for almost a quarter of leisure journeys, while a fifth of leisure activities are undertaken on foot. Public transport is the least popular mode of transport in free time, accounting for just 5% of journeys. The dominance of the car in leisure mobility is not surprising: it is a fast and comfortable means of transport which is able to carry several people (and their belongings) and offers the flexibility to travel where and when people so desire. Despite this, people used their cars slightly less often for leisure activities in 2008-2009 than in 2004-2005.

While visits to an out-of-town furniture store or theme park are typically activities which involve the use of a car, a third of visits to museums are undertaken using public transport, while in more than half of cases people visiting a café or bar go by bicycle or on foot.

If partners go out together or with their children, they generally go by car. Where people engage in leisure activities alone, the bicycle is a popular mode of transport.

Differences in frequency of out-of-home leisure activities in more detail

The amount of free time that someone has does not always determine the number of leisure activities in which they engage. Some Dutch people who do not have a lot of free time are very active and frequently leave their home for leisure activities, while others with lots of free time spend a great deal of time at home. After controlling for the amount of free time, background characteristics provide only a limited explanation for the frequency with which the Dutch spend their free time outside the home. Given an equal time budget, women, single persons, families with young children and children still living at home are slightly more active than men and families with older children. Notably, the combination of work and care tasks does not explain why some Dutch people undertake activities more often than others.

Explanations do present themselves for certain groups: for example, older persons generally have lots of free time, while the passing of the years within this age group is often accompanied by a deterioration in health status. This combination poses an obstacle to an active leisure activity pattern outside the home.

For people with little free time, the timing of the free hours they do have is found to be important for their leisure activities outside the home. For example, busy people who have free time in the afternoon spend more of that free time outside the home than people with the same amount of free time at other moments: having a free Friday afternoon provides an extra incentive for being outside the home, while free time on a Sunday and Monday evening are more likely to be spent at home. Limited free time plus a high activity level lead to a crowded leisure pattern. Those in this group tend to fill in short fragments of free time with a relatively large number of activities which are undertaken briefly.

The differences in the leisure activity of busy people also manifest themselves in how they experience their free time. Busy people who stay at home frequently feel constrained; they more often have to make allowance for others, have more difficulty in planning leisure activities and do not succeed in using their free time as they would wish. For some of them the decision to spend their free time at home is a deliberate choice, while others would prefer to go out more often.

Implications for policy and research

Free time is very much a personal domain: people decide for themselves how they spend that time and with whom. The role of the government here is that of facilitator: ensuring that leisure amenities such as cultural centres, sports facilities, parks and nature areas are maintained, and seeking to make them accessible to all Dutch citizens (young or

old, male or female, rich or poor, high or low education level, healthy or with health impairments, living in the city or countryside, of indigenous or migrant origin). However, the responsibility of the government goes beyond this. Contradictory consequences of leisure outside the home may demand attention from the government. For example, socio-cultural and ecological consequences can sometimes be at odds with economic interests. This report describes oppositions between 'people, planet and profit' aspects of leisure activity outside the home. By way of illustration, where it is considered desirable from the social standpoint that people should leave their homes to engage in activities, to develop oneself and to engage in contact with other people, and where it is also desirable from an economic perspective, it may be that it is not always desirable from an ecological standpoint, because of the extra leisure mobility, increased recreational pressure or pressure on space. It is a challenge for policymakers to enable as many people as possible to spend their free time in the way they wish (free choice of time, location, activity, company and means of transport) so that there are opportunities for more self-development and social contact, without this undermining the quality of nature, landscape or the environment, and in such a way that the economic importance of leisure is unaffected.

Literatuur

- Attema J., K. Breedveld, A. van den Broek en P. Peters (2007). ICT en arbeid: over de verwachtingen van tijdwinst, tijdsovereiniteit en leuker werk. In: J. Steyaert en J. de Haan (red.), *Jaarboek ict en samenleving* (p. 109-127). Amsterdam: Boom.
- Becchetti, L., E. Giachin en A. Pelloni (2010). *The relationship between social leisure and life satisfaction*. Department of Communication, University of Teramo (Working Paper 63).
- Beckers, T. (1983). *Planning voor vrijheid: een historisch-sociologische studie van de overheidsinterventie in recreatie en vrije tijd*. Wageningen: Landbouwhogeschool Wageningen.
- Boshart, M. (1973). *De grote uittocht. Openluchtrecreatie in Nederland* (Sociale en culturele reeks). Alphen a/d Rijn: Samson.
- Bottenburg, M. van en K. Schuyt (1996). *De maatschappelijke betekenis van sport*. Arnhem: NOC*NSF.
- Breedveld, K. (1999). *Regelmatig onregelmatig: spreiding van arbeidstijden en de gevolgen voor vrijetijd en recreatie*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Breedveld, K. (2003). Sport en cohesie: de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. In: K. Breedveld (red.), *Rapportage Sport 2003* (p. 247-284). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2003). *De meerkeuzemaatschappij. Facetten van de temporele organisatie van verplichtingen en voorzieningen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K. en A. van den Broek (2004). *De veeleisende samenleving. De sociaal-culturele context van psychische vermoeidheid* (tweede, herziene druk). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 104).
- Breedveld, K., A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen (2006). *De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den (2008). Vrijtijdsbesteding als bron van binding in multi-etnisch Nederland. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en cultureel rapport 2008* (p. 341-361). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en K. Breedveld (2000). Rollen, ritmes en routines. *Sociale Wetenschappen*, jg. 43, nr. 2, p. 9-26.
- Broek, A. van den, J. de Haan en J. de Hart (2007). Sociale participatie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer en E. Pommer (red.), *Sociale Staat van Nederland 2007* (p. 189-212). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, J. de Haan en F. Huysmans (2009). *Culturbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brooks, D. (2000). *Bobos in Paradise: The New Upper Class and How They Got There*. New York: Simon and Schuster.
- Cardol, M., M. Rijken en M. de Klerk (2008). Participatie. In: A. Marangos, M. Cardol en M. de Klerk (red.), *Tweede tussenrapportage wmo evaluatie. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking* (p. 41-48). Den Haag/Utrecht: Sociaal en Cultureel Planbureau/Nivel.
- CBS (2010a). *Kerncijfers Satellietrekeningen toerisme*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2010b). *Toerisme en recreatie in cijfers 2010*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek/Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen.
- Cloin, M. en M. Schols (2011). De gezinsagenda. In: F. Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland*. (p. 103-130). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Cloin, M., M. Schols en A. van den Broek (2010). *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Coalitieakkoord (2007). *Samen werken, samen leven*. Den Haag: ministerie van Algemene Zaken.
- Csikszentmihalyi, M. en J. Hunter (2003). Happiness in everyday life: the uses of experience sampling. In: *Journal of Happiness Studies*, jg. 4, nr. 2, p. 185-199.
- Department of Health (2004). *At Least Five a Week. Evidence on the Impact of Physical Activity and its Relationship to Health. A Report from the Chief Medical Officer*. Londen: Department of Health.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: the impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students. In: *American Sociological Review*, jg. 47, p. 189-201.
- Drion, B., G. Maree en F. Melissen (2010). *Workin' wonderland. Where people gravitate and managers navigate*. Nieuwegein: Arko sports media.
- Field, J. (2003). *Social Capital*. Londen: Routledge.
- GANZEBOOM, H.B.G. (1989). *Cultuurdeelname in Nederland. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar determinanten van deelname aan culturele activiteiten*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Gastvrij Nederland (2011). *Versterken en veraangename*. De gastvrijheidseconomie op haar waarde beoordeeld. Sectorvisie Gastvrij Nederland.
- Gezondheidsraad en RMNO (2004). *Natuur en gezondheid. Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden*. Den Haag: Gezondheidsraad/de Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek (RMNO).
- Gier, E. de (2007). *Overpeinzingen bij een activerende participatiemaatschappij (oratie)*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Glover, T.D. en J.L. Hemingway (2005). Locating leisure in the social capital literature. In: *Journal of leisure research*, jg. 37, nr. 4, p. 387-401.
- Goossen, M., R. Henkens en I. Woltjer (2010). *Behoeftte vrijetijdsvoorzieningen in en om de stad*. Wageningen UR: Alterra. Presentatie tijdens Contact Commissie Onderzoekers Recreatie op 16 december 2010, Kenniscentrum Recreatie te Den Haag.
- Haan, J. de (2008). Sociale contacten via digitale kanalen. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 365-385). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Haan, J. de (2010). Transitie in de levensloop als context voor sport. In: A. Tiessen-Raaphorst, D. Verbeek, J. de Haan en K. Breedveld (red.), *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (p. 85-103). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Haan, J. de, A. van den Broek en P. Schnabel (2001). *Het nieuwe consumeren, een vooruitblik vanuit demografie en individualisering*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 72).
- Harms, L. (2006). *Op weg in de vrije tijd. Context, kenmerken en dynamiek van vrijetijdsmobiliteit*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Harms, L. (2008). *Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, J. de (2005). *Voorbeelden en nabeelden. Historische vergelijkingen naar aanleiding van de dood van Fortuyn en Hazes (deelstudie in het kader van project Het ongekende Nederland)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heuvel, M. van den (2003). *De maatschappelijke betekenis van sport op televisie*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.

- Hildebrandt, V.H., A.M.J. Chorus en J.H. Stubbe (red.) (2010). *Trendrapport Bewegen en Gezondheid 2008/2009*. Leiden: TNO Kwaliteit van Leven.
- Hilvoorde, I. van, A. Elling en R. Stokvis (2010). How to influence national pride. The Olympic medal index as a unifying narrative. In: *International review for the Sociology of Sport*, jg. 45, nr. 1, p. 87-102.
- Hochschild, A.R. (1997). When work becomes home and home becomes work. In: *California Management Review*, jg. 39, nr. 4, p. 79-97.
- Hoogen, P. van den, M. Cardol, M. Speet, P. Spreeuwenberg en M. Rijken (2008). *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking*. Utrecht: Nivel.
- Huysmans, F. (2001). De invloed van het weer op de tijdsbesteding. In: A. van den Broek en K. Breedveld (red.), *Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening* (p. 149-153). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huysmans, F. en J. de Haan (2010). *Alle kanalen staan open. De digitalisering van het mediagebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Het culturele draagvlak 10).
- Ingen, E. van (2009). *Let's come together and unite. Studies of the changing character of voluntary association participation*. Ridderkerk: Ridderprint.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jong Gierveld, J. de, en T. van Tilburg (2008). De ingekorte schaal voor algemene, emotionele en sociale eenzaamheid. In: *tgg – Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, jg. 39, nr. 1, p. 4-15.
- Jurg, M.E., S.P.J. Kremers, M.J.J.M. Candel, M.F. van der Wal en J.S.B. de Meij (2006). A controlled trial of a school-based environmental intervention to improve physical activity in Dutch children: JUMP-in, kids in motion. In: *Health Promotion International*, jg. 21, nr. 4, p. 320-330.
- Kamphuis, C. en R. van den Dool (2008). Sportdeelname. In: K. Breedveld, C. Kamphuis en A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2008* (p. 74-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Kenniscentrum Recreatie (2008). *De toekomst van toerisme, recreatie en vrije tijd. Kennisdocument voor de Strategische Dialoog Recreatie*. Den Haag: Kenniscentrum Recreatie.
- Kenniscentrum Recreatie (2010). *Tweede woningen, kans voor krimpgebieden?* Den Haag: Kenniscentrum Recreatie.
- Klerk, M. de (2002). *Rapportage gehandicapten 2002. Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klerk, M. de (2007). *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knol, F. (nog te verschijnen). *Niet alleen afstand. De afweging van gebruikers van ziekenhuizen, hoger onderwijs, culturele voorzieningen en sportbezoekers tussen afstand, actieradius en andere factoren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Leeuw, A. van (2008). *Toerisme: een lust of een last?* Brussel: Erasmus Hogeschool Brussel.
- Liefbroer, A. en P. Dykstra (2000). *Levenslopen in verandering: een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlanders geboren tussen 1900 en 1970*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Linder, S.B. (1970). *The harried leisure class*. New York: Columbia University Press.
- LNV (2009). Groen verbreedert en verzustert. Toespraak van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), G. Verburg, bij de ondertekening van groenconvenanten tussen Rijk en met 13 wethouders, 5 februari 2009.

- Manifest van Hattem (2006). *Waardecreeatie door recreatie. Ruimte voor ondernemen en beleven in een aangename leefomgeving, nu en later*. Hattem, 11 juli 2006.
- Marangos, A., M. Cardol en M. de Klerk (red.) (2008). *Tweede tussenrapportage wmo evaluatie. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking*. Den Haag/Utrecht: Sociaal en Cultureel Planbureau/Nivel.
- Marwijk, R. van (2009). *These routes are made for walking. Understanding the transactions between nature, recreational behaviour and environmental meanings in Dwingelderveld National Park, the Netherlands*. Wageningen: Wageningen University.
- Metz, T. (2002). *Pret. Leisure en Landschap*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Mommaas, H. (2003). *Vrije tijd in een tijdperk van overvloed* (oratie Universiteit van Tilburg). Amsterdam: Dutch University Press.
- Mommaas, H., M. van den Heuvel en W. Knulst (2000). *De vrijetijdsindustrie in stad en land. Een studie naar de markt van belevenissen*. Voorstudies en achtergronden (v109) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- NBTC (2008). *Notitie Economisch belang toerisme & vrije tijd*. Augustus 2008. p.1-21 (te downloaden van de site van het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC)).
- NOC*NSF (2009). *Olympisch Plan 2028. Heel Nederland naar Olympisch niveau. Plan van aanpak op hoofdlijnen*. Arnhem: NOC*NSF.
- NRIT Onderzoek (2010). *Trendrapport toerisme, recreatie en vrije tijd 2009/2010*. Breda: NRIT Onderzoek/NHTV.
- Poel, H. van der (1999). *Tijd voor vrijheid. Inleiding tot de studie van de vrijetijd*. Amsterdam: Boom.
- Poel, H. van der (2011). Sport, identiteit en subsidie. In: *Vrijetijdstudies*, jg. 29, nr. 1, p.40-43.
- Poortinga, W., L. Steg en C. Vlek (2004). Values, Environmental Concern, and Environmental Behavior. A Study into Household Energy Use. In: *Environment and Behaviour*, jg. 36, nr. 1, p. 70-93.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Touchstone.
- Raad voor de Openluchtrecreatie (1995). *Ruimte om te kiezen: advies over de duurzame ontwikkeling van recreatie*. Amersfoort: Raad voor de Openluchtrecreatie.
- Recron (2005). *Recreatie en toerisme op weg naar 2019*. Driebergen: Recron.
- Recron (2010). *Demografische krimp. Recreatie als sociaal-economische motor en drager van ruimtelijke kwaliteit*. Driebergen: Recron.
- Regeerakkoord (2010). *Vrijheid en verantwoordelijkheid*. Den Haag: ministerie van Algemene Zaken.
- RWS-DVS (2010). *Mobiliteitsonderzoek Nederland 2009 – het databestand*. Den Haag: ministerie van Verkeer en Waterstaat/Rijkswaterstaat.
- Schor, J.B. (1991). *The overworked american. The unexpected decline of leisure*. New York: Basic books.
- Schor, J.B. (1997). *Beyond an economy of work and spend* (oratie Leisure Studies, Tilburg University). Tilburg: Tilburg University Press.
- SER (2006). *Welvaartsgroei door en voor iedereen: Advies over het sociaal-economisch beleid op middellange termijn*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad (advies 2006/08).
- SER (2011). *Ontwerpadvies. Bevolkingskrimp benoemen en benutten*. Commissie ruimtelijke inrichting en bereikbaarheid. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- Stichting Recreatie (2003). *Recreatie op leeftijd. Literatuuronderzoek naar het recreatiepatroon van ouderen*. Den Haag: Stichting Recreatie.
- Stichting Recreatie (2005). *Recreatie en toerisme als sociaal bindmiddel op het platteland*. Den Haag: Stichting recreatie Kennis- en Innovatie Centrum (KIC).

- STIRR (2008). *Winnen door ruimte. Innovatie Programma Recreatie & Ruimte 2009-2010*. Bunnik: Stichting Innovatie Recreatie en Ruimte.
- Telos (2008). *Vrije tijd en toerisme: de noodzaak van duurzame ontwikkeling*. Tilburg: Telos, Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken.
- Tiessen-Raaphorst, A. (2010). Sportdeelname. In: A. Tiessen-Raaphorst, D. Verbeek, J. de Haan en K. Breedveld (red.), *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (p. 47-68). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Tilburg T. van, en J. de Jong Gierveld (2007). *Zicht op eenzaamheid. Achtergronden, oorzaken en aanpak*. Assen: van Gorcum.
- TK (2005/2006). *Toerisme en recreatie*. Brief van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en staatssecretaris van Economische Zaken aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 10 juli 2006. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 26419, nr. 29.
- TK (2008/2009a). *Toerisme en recreatie*. Brief van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 29 juni 2009. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 26419, nr. 36.
- TK (2008/2009b). *Toerisme en recreatie*. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 7 september 2009. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 26419, nr. 37.
- TK (2008/2009c). *Fietsen in Nederland ... een tandje erbij. Voorstellen voor actiefietsbeleid in Nederland*. Initiatiefnota. Tweede Kamer, vergaderjaar 2008/2009, 31796, nr. 2.
- TNO (2008). *Rapport Elektrisch fietsen. Marktonderzoek en verkenning toekomstmogelijkheden*. Leiden: TNO kwaliteit van leven.
- Toepoel, V. (2010). The Influence of Family and Divorce on Leisure Participation over the Life Span. Paper gepresenteerd op het XVII ISA World congress of Sociology. Gothenburg, July 2010.
- Turley, S.K. (2001). Children and the demand for recreational experiences: the case of zoos. In: *Leisure Studies*, jg. 20, nr. 1, p. 1-18.
- Verbeek, D.H.P. (2009). *Sustainable tourism mobilities. A practice approach* (proefschrift). Tilburg: Tilburg University.
- Verbeek, D.H.P. en A. Tiessen-Raaphorst (2010). Sport volgen vanaf de tribune of de bank. In: A. Tiessen-Raaphorst, D. Verbeek, J. de Haan en K. Breedveld (red.), *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (p. 85-103). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Vlek, C. en L. Steg (2007). Human Behavior and Environmental Sustainability: Problems, Driving Forces, and Research Topics. In: *Journal of Social Issues*, jg. 63, nr. 1, p. 1-19.
- VROM-raad (2006). *Groeten uit Holland. Advies over vrije tijd, toerisme en ruimtelijke kwaliteit*. Den Haag: VROM-raad (VROM-advies 55).
- V&W en VROM (2004). *Nota Mobiliteit. Naar een betrouwbare en voorspelbare bereikbaarheid*. Den Haag: ministerie van Verkeer en Waterstaat/ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
- Warde, A., G. Tampubolon en M. Savage (2005). Recreation, informal social networks and social capital. In: *Journal of leisure research*, jg. 37, nr. 4, p. 402-425.
- WCED, World Commission on Environment and Development (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.
- WHO (2002). *The World Health Report, Reducing Risks, Promoting Healthy Life*. Genève: World Health Organization.

Wippler, R. (1968). *Sociale determinanten van vrijetijdsgedrag*. Assen: Van Gorcum.

Woolcock, M. and A.T. Sweetser (2002). Bright Ideas: Social Capital – The Bonds That Connect. In: *adb Review*, jg. 34, nr. 2, p. 26-27.

Geraadpleegde websites

www.googleartproject.com

www.greenseat.nl; geraadpleegd op 30-11-2010

www.iens.nl

www.minlnv.nl; geraadpleegd op 09-09-2010.

www.project-westergasfabriek.nl; geraadpleegd op 12-01-2011

www.twitter.com/efteling

www.twitter.com/drievliet

www.twitter.com/dolfinarium

www.twitter.com/artis

www.tijdsbesteding.nl

www.zoover.nl

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

SCP-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marike Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0456 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.).
ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The scp life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloin. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger* (2010). Mariëlle Cloin, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2010). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten* (2010). Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (2010). Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde* (2010). Andries van den Broek en Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen* (2010). Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (2010). Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez.
 ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-1 *kleur. scp-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9
 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.).
 ISBN 978 90 377 0526 3
 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
 2011-6 *Informele groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0
 2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6
 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0457 0
 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede.
 ISBN 978 90 377 0551 5
 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0547 8.
 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief* (2010). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens (2011). ISBN 978 90 377 0557 7

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens.
 ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het scp* (2010). Paul Schnabel (red.).
 ISBN 978 90 377 0465 5
Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais (2010). ISBN 978 90 377 0469 3

- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de awbz. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaike den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). J. Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuisbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaike den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de scp-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco-Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de ggz* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2